

OSUD JAZYKA ZA PODMIENOK INTERKULTÚRNEHO KONTAKTU

VIKTOR KRUPA

KRUPA, V.: Language and Culture in Contacts. *Jazykovedný časopis*, 48, 1997, No. 1, pp. 3–8. (Bratislava)

Theory of languages as immanent systems accentuates chiefly their immunity to influence from outside, as if the growth and evolution of such systems could be determined internally. A totally autonomous language system is a theoretical construct, just as the dependence of the linguistic evolution upon external factors. The evolution of linguistic systems can be viewed as a sequence of alternating turbulent and tranquil phases the onset and duration of which may be essentially unpredictable. The reactions of a language to external impact may vary considerably and in some instances their insusceptibility may be structurally conditioned.

Teória jazykov ako imanentných systémov zdôrazňuje predovšetkým ich uzavretosť a imunitu smerom navonok, akoby sa vývin takýchto systémov dal uspokojivo vysvetliť jedine z faktorov pôsobiacich vnútri nich samých. Dokonale autonómny vývin jazyka – a nielen jazyka – ako dôsledok pôsobenia rýdzo interných síl je však teoretický konštrukt, podobne ako závislosť jazykového vývinu iba od vonkajších faktorov. Absolútna horná hranica, ktorú by suma jazykových zmien za istú časovú jednotku nemala prekročiť, je daná komunikatívne; jazyk môže plniť svoju hlavnú funkciu iba vtedy, ak je dostatočne zrozumiteľný jazykovému spoločenstvu ako celku.

Skutočný vývin reálneho jazyka ako každého iba čiastočne uzavretého systému sa odohráva v otvorenom intervale medzi krajnými hodnotami, pričom obidva uvádzané súbory stimulujúcich činiteľov (vnútorných a vonkajších) nemusia mať nevyhnutne rovnakú váhu a ich pomer nemusí zostať po časovej osi nemenný ani v prípade toho istého systému. K takémuto záveru smerujú poznatky z histórie rozličných jazykov, ktorá sa dá chápať ako časový sled búrlivejších období, keď suma zmien vzrastá, s pokojnejšími obdobiami, keď sa tempo zmien spomaľuje. Nástup toho-ktorého z týchto dvoch typov fáz je podmienený konkrétnymi historicko--spoločenskými faktormi. Historicko-porovnávací metóda je schopná v hrubých črtách odhadnúť následky rozličných vývinových fáz pre jazykový systém, ale nemôže vopred a presne predvídať, kedy ktorá z týchto odlišných vývinových fáz nastúpi. Z tohto dôvodu napríklad nemožno pokladať za celkom spoľahlivé výsledky glotochronológie; táto metóda totiž vychádza zo štandardnosti tzv. retencie čiže tempa jazykových zmien v čase. Tvorcovia tejto metódy predpokladali celkovú stabilitu tempa lexikálnych

zmien v rozličných jazykoch sveta (pozri napr. Swadesh, 1952; 1955; Lees, 1953; Gudschinsky, 1956). K. B e r g s l a n d a H. V o g t (1962, s. 125) dokázali, že hodnoty retencie sa v modernej islandčine a dnešnom riksmåle v porovnaní so starou nórčinou líšia až o 15–20 % v prípade tzv. dlhého zoznamu základných slov, alebo o 8–18 % v prípade krátkeho zoznamu. Príveľmi nízku hodnotu času rozpadu prasloviančiny na jednotlivé jazyky dostal pomocou glotochronológie aj I. F o d o r (1962, s. 131–134). Z matematického hľadiska podrobil glotochronologickú metódu kritike C. D. C h r é t i e n (1962, s. 11–37). S. L e v i n (1964) spochybnil spoľahlivosť lexikálneho základu, tzv. univerzálneho zoznamu slov.

Na rozmanité aspekty a dôsledky tempa i kvantity jazykových zmien poukázal M. J. H a s h i m o t o, 1976, s. 10–11) keď rozlíšil agrárny spôsob šírenia jazyka od nomádskeho. V masívnych zmenách, ktoré nastali pri prechode od archaickej čínštiny k starej čínštine koncom chanského obdobia (okolo začiatku nášho letopočtu), M. J. Hashimoto vidí následky prvej mohutnej invázie „severných barbarov“ do Číny. Vtedy sa obyvateľstvo severnej Číny zredukovalo z 50 miliónov na 5 miliónov a altajskí votrelci podľa autora prevzali čínsku syntax a slovník.

Tempo jazykových zmien je signifikantne pomalšie za okolností, keď sa jazyk vyvíja relatívne nerušene. Ako príklad posluži islandčina, ktorá je najarchaickejším jazykom germánskej vetvy, alebo litovčina, výrazne archaický indoeurópsky jazyk. Naproti tomu pohnuté historické podmienky, medzi ktorými je na poprednom mieste kontakt s jazykmi veľmi odlišných typov i kultúr, vedú k ďalekosiahlejším zmenám, ako to dosvedčuje vývin angličtiny a francúzštiny v Európe, osmanskej turečtiny či perzštiny v Ázii a pod. Na svoje okolie vplyvajú jazyky politicky mocných etník (angličtina v 19. storočí v Britskej ríši, španielčina v Latinskej Amerike, čínština na Ďalekom východe) alebo národov vyznačujúcich sa vysokou kultúrou hodnou nasledovania (sanskrit v juhovýchodnej a južnej Ázii, čínština okrem Číny aj na Kórei, v Japonsku a Vietname, gréčtina v starovekej Rímskej ríši).

V záujme spravodlivosti musíme priznať, že nielen vonkajšie okolnosti, ale aj niektoré typologické vlastnosti môžu výrazne ovplyvňovať vnímavosť jazyka na vonkajšie vplyvy. Napríklad štruktúra čínskej slabiky (ako aj morfémy) výrazne sťažuje, ak dokonca úplne neznemožňuje masívne preberanie slov z európskych jazykov a to isté sa v menšej miere dá povedať napríklad o polynézskych jazykoch. Pritom to v opačnom smere zrejme neplatí. Čínske výpožičky v európskych jazykoch spravidla nenarážajú na prekážky fonotaktického charakteru.

Striktné fonotaktické pravidlá obmedzujúce formálnu variabilitu slabík i morfém v čínštine sa prejavujú v slovnej zásobe veľmi nízkym percentom výpožičiek z európskych jazykov a primerane vyšším podielom kalkov. Na opačnom konci škály sa nachádzajú jazyky (napríklad čamoro na Mariánach a Guame), ktoré rozširujú domácu slovnú zásobu prevažne prostredníctvom výpožičiek z prestížnych jazykov (v prípade čamorčiny to v minulosti bola španielčina, neskôr angličtina).

Fonotaktické reštrikcie v čínštine vzdialene pripomína integrácia substantívnych výpožičiek (vrátane vlastných mien) do slovanských jazykov, v ktorých flektívny deklinačný systém, presnejšie potreba skloňovať podstatné mená bez ohľadu na pôvod, kladie značný štruktúrny odpor nesystémovému preberaniu substantív. V slovenčine je tendencia začleňovať do skloňovacích vzorov čo najviac výpožičiek, napr. slovo *kenguru* sa nahrádza ľahko skloňovateľným slovom *kengura* (podobná tendencia sa ešte výraznejšie uplatňuje napríklad v srbčine). Naopak, v ruštine vypožičané substantíva, ktoré zakončením nezodpovedajú domácemu štandardu, zostávajú prevažne nesklonné, aspoň v spisovnom jazyku, napr. *pal'tó* „kabát“, *kófe* „káva“, *kenguru* „kengura“. Do tejto kategórie patria mnohé vlastné mená ako *Zol'a*, *Čikago*, *Göte*, prípadne aj prevzaté z blízko príbuzných jazykov, ako napr. *Ševčenko*. Istú prekážku pre adaptáciu predstavuje aj povinná flexia adjektív v slovenčine; v neohybnej podobe sa tu udomácnila len hĺstka hodnotiacich adjektív typu *fajn*, *extra*; v slangu a v subštandardnej lexike sú takéto prípady bežnejšie. Pri slovesách neohýbateľné výpožičky vôbec neprichádzajú do úvahy. Značná rezistentnosť inventára sloves vo vzťahu k cudzím prvkom vo všeobecnosti a „nekompromisnosť“ slovesnej morfológie zjavne poukazuje na centrálnu rolu slovesa v gramatickej štruktúre jazyka.

Naproti tomu skromná morfológia môže uľahčovať adaptáciu cudzích prvkov, takže pôsobí ako potenciálny katalyzátor procesov vedúcich k prípadnej zmene identity takéhoto jazyka alebo k jeho rozplynutiu v inom jazyku. V závislosti od vonkajších okolností sa môže tento trend realizovať pomalšie alebo rýchlejšie.

Ak ide o malé etniká na periférii silných spoločenstiev, môže nastať úpadok vyjadrovacích jazykových schopností pôvodného obyvateľstva bez kompenzácie, za akú možno pokladať dokonalé zvládnutie prestížneho jazyka. Tento jav pozorujeme v prípade pôvodných etník ruského Ďalekého severu, Ameriky, Austrálie, ale aj v Polynézii – najmä na Havajských ostrovoch a Novom Zélande. Úpadok vyjadrovacích jazykových schopností má významné psychické aspekty – osud jazyka, ktorý mnohí jeho používatelia pokladajú za zbytočný, alebo aspoň menej užitočný, ako sa to konštatovalo o rarotongánčine (Benton, 1981, s. 102), je vlastne vopred spečatený, ak sa negatívny hodnotiaci postoj k tomuto jazyku nezmení.

Viacerí autori uvádzajú príznaky regresie jazyka vystaveného masívnym vonkajším vplyvom. L. Campbellová a M. C. Muntzelová poukazujú na ústup obligatórnych pravidiel (napr. ústup kategórie odcudziteľnosti v maori), na hypergeneralizáciu, na celkovú redukciu morfológie a syntaxe (Campbell – Muntzel, 1989, s. 186–195). Ide o zmeny, ktoré sa v zásade nelíšia od interferenčných zmien. Ohrozenie identity jazyka však predstavuje skôr nadmerná akumulácia týchto zmien než ich rozptýlený výskyt. Ak miestny jazyk dostane konkurenciu v podobe vysoko prestížneho vonkajšieho jazyka, ak zo slovnej zásoby vypadnú výrazy bezprostredne súvisiace s pôvodnou kultúrou a spoločenskou organizáciou, jeho pozícia je veľmi ohrozená. Tieto zmeny slovnej zásoby súvisia s dohasínaním svojských stránok domácej kultúry.

ry; mimochodom, podobný osud ako slovnú zásobu môže postihnúť aj gramatické kategórie vyznačujúce sa výraznou kultúrnou motiváciou.

V lingvistike je najpresvedčivejším dôkazom výskytu kumulácie zmien v pomerne krátkom období vznik pidžinov. Pidžin je jazyková obmena či prejav náhleho kontaktu typologicky vzdialených spoločenstiev a ich kultúr, najmä ak je jeden účastník kontaktu výrazne slabší než druhý. Neprekvapuje, že za takejto kontaktovej situácie zavše prichádza k rozkladu slabšieho systému a k vzniku interferenčného, oveľa primitívnejšieho a efemérneho systému, opierajúceho sa o rudimenty kontaktujúcich systémov s prevahou takých prvkov prestížnejšieho systému, ktoré sú všeobecne ľahko zrozumiteľné.

Náhle stretnutie príslušníkov odlišných, zväčša jazykovo i kultúrne od seba navzájom vzdialených spoločenstiev, a to za situácie, keď sa akútne pociťuje potreba výmeny informácií spravidla v obmedzenom funkčnom spektre aspoň dovedty, kým sa tieto nesúrodé zložky nezačnú integrovať do jedného trvanlivejšieho spoločenstva, predstavuje svojho druhu komunikačný šok. H. H. H o c k (1991, s. 512–515) podáva stručnú charakteristiku jazyka fungujúceho ako komunikačný prostriedok v takejto situácii. Na prvom mieste uvádza radikálnu simplifikáciu gramatiky i radikálnu redukciu slovníka. Skromný inventár slov implikuje vysokú mieru polysémie, a dodajme, že i značnú individuálnu a lokálnu variabilitu, ba až nestálosť v slovníku i fonológii; zo slovotvorných postupov jednoznačne prevláda kompozícia. Redukuje sa morfológia, inventár gramatických kategórií aj syntax, nehovoriac o štylistickom bohatstve.

Redukciu slovnej zásoby i gramatických morféme iste možno pokladať za regres v porovnaní s výrazovým bohatstvom jazykov, ktoré sa rozvíjali v stabilnom prostredí. Platí to však iba spolovice. Ak chápeme jazyk ako prostriedok dorozumievania slúžiaci všetkým členom istého spoločenstva, aj pidžin treba pokladať za plne funkčný jazyk za okolností, keď vzniká nové spoločenstvo, ktoré dovedty nespájaj nijaký spoločný jazyk a ktoré v súčasnosti, za zmenených okolností, pociťuje potrebu komunikovať len vo veľmi obmedzenej miere.

Okolnosti vzniku pidžinov – keď nemožno používať plnohodnotný jazyk niektorého zo spoločenstiev prichádzajúcich do náhleho a obmedzeného kontaktu – pripomínajú dôsledky náhleho masívneho kontaktu dvoch vzdialených kultúr. Ide o nečakaný, nepripravený kontakt dvoch systémov a pokus nájsť medzi nimi spoločného menovateľa v záujme komunikácie.

Prekvapujúci kontakt dvoch vzdialených kultúr (a spoločenských štruktúr) môže vyústiť podobne ako kontakt vzdialených jazykov do (takmer) totálneho zániku slabšej kultúry, do straty kontinuity – alebo napochytr vzniká akási subkultúra, ktorej základom je úpadok až zánik dovedtějšíeho, osvedčeného materiálneho základu obživy so sprievodnými javmi v podobe vymierania obyvateľstva, epidémií, alkoholizmu a kriminality, na druhej strane, paralelne s týmito úkazmi, strata domácich tradícií, náboženstva, tradičnej slovesnosti, usporiadania spoločnosti i vôle do života.

Azda prvý si tieto javy všimol rímsky historik Tacitus (1961, s. 34) v súvislosti s pôvodnými obyvateľmi Británie: „A tak sa stalo, že ľudia, ktorí odmietali rímsky jazyk, zatúžili po osvojení rímskej výrečnosti. Od toho času pojali obdiv aj k nášmu zovňajšku a často nosievajú tógu. A postupne podľahli zmäčkujúcemu vplyvu našich nerestí, budovám so stĺporadím, kúpeľom a vyberaným hostinám. A títo neskúsení ľudia tomu vravia kultúra, hoci je to iba súčasť otroctva.“ Ak aj takéto spoločenstvo prijme novú kultúru, napriek tomu často živorí na okraji dominantnej spoločnosti so zlomkami starých tradícií (napríklad dnešní austrálski domorodci), ktoré sa môžu neskôr stať základom revitalizácie pôvodnej kultúry neraz za prispenia tradície zaznamenatej európskymi zberateľmi, ako na Havajských ostrovoch, na Novom Zélande a v poslednom čase i v Austrálii. Ako doklad možno uviesť pokusy o systematizáciu tradičných kultúrnych predstáv. Maorijský lingvista C. Barlow (1991) zostavil bilingválnu (maorijsko-anglickú) príručku základných pojmov maorijskej kultúry *Tikanga Whakaaro*. Do tejto kategórie patrí kniha *Aboriginal Mythology*, ktorú zostavil Austráľčan Muroro (1994) a ktorá je napriek skromnému názvu vlastne akousi encyklopédiou austrálskej domorodej kultúry. Obidve publikácie nepriamo poskytujú dôkazy, že tradícia nie je nijaký nemenný komplex ideí, ale v každom období predstavuje výber tých pojmov, ktoré konvenujú tomu-ktorému spoločenstvu v aktuálnom období.

Vznik pidžinov a prvý kontakt dvoch vzdialených kultúr je parciálnym prípadom interakcie relatívne uzavretých systémov. Istý odborník na metaforu vo vede poznamenal, že dve rozdielne hypotézy modelujúce tú istú oblasť, sú si vlastne úplne cudzie a nekomunikovateľné, lebo rovnaké termíny môžu v nich mať celkom odlišný zmysel. Bolo by to v zhode so Saussurovým chápaním významu jazykových jednotiek ako závislým od významu ostatných jednotiek v tej istej paradigme. Význam sa zrejme nedefinuje len vnútrojazykovo, teda interne, ale aj cez referenčný vzťah. V prípade vznikajúcich pidžinov a kontaktu kultúr neinteragujú len pojmové systémy, ale aj ľudia, ktorí sú ich nositeľmi a pre tých vždy existuje istá suma spoločných poznatkov, ktorá umožňuje vstúpiť do začarovaného kruhu zdanlivo imanentných systémov.

Žiaľ, revitalizácia takmer zabudnutých kultúr (a jazykov) prichádza neraz neskoro a namiesto skutočnej celkovej renesancie (vrátane oživenia jazyka) nastáva iba upevnenie národného povedomia a oživenie vybraných prvkov kultúry na rovine folklorizmu, často určeného turistom. Takto modifikovanú kultúru prijímajú za svoju i prisťahovalci, ktorí v týchto krajinách dnes už tvoria veľkú väčšinu. Napríklad na Novom Zélande sami Maoriovia neraz s ľútosťou konštatujú, že o kurzy maorijského jazyka býva väčší záujem medzi obyvateľstvom európskeho pôvodu než medzi pôvodným obyvateľstvom. Podobná je situácia havajského jazyka na Havajských ostrovoch.

Zamýšľanie sa nad vlastnou jazykovou a kultúrnou identitou však nie je výsadou prebúdajúcich sa malých etníc, ktorých kontinuita s minulosťou utrpela vážne trhliny. Veľký záujem o vlastnú minulosť, o vlastný pôvod a korene etnika, jazyka

i kultúry sa prejavuje čoraz výraznejšie i u niektorých vyspelých etník, napríklad v Japonsku.

Bibliografia

- BARLOW, C.: Tikanga Whakaaro. Key Concepts in Maori Culture. Auckland, Oxford University Press 1991.
- BENTON, R. A.: The Flight of the Amokura. Oceanic Languages and Formal Education in the South Pacific. Wellington, New Zealand Council for Educational Research 1981.
- BERGSLAND, K. – VOGT, H.: On the Validity of Glottochronology. *Current Anthropology*, 3, 1962, s. 115–153.
- CAMPBELL, L. – MUNTZEL, M. C.: The Structural Consequences of Language Death. In: Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death. Red. N. C. Dorian. Cambridge, Cambridge University Press 1989, s. 181–196.
- CHRÉTIEN, C. D.: The Mathematical Models of Glottochronology. *Language*, 38, 1962, s. 11–37.
- FODOR, I.: [Kritické poznámky k štúdiu] Bergsland, K. – Vogt, H.: On the Validity of Glottochronology. *Current Anthropology*, 3, 1962, s. 131–134.
- GUDSCHINSKY, S.: The ABC's of Lexicostatistics (Glottochronology). *Word*, 12, 1956, s. 175–210.
- HASHIMOTO, M. J.: The Agrarian and the Pastoral Diffusion of Language. In: Genetic Relationship, Diffusion and Typological Similarities of East and Southeast Asian Languages. Papers for the 1st Japan-US Joint Seminar on East & Southeast Asian Linguistics. Tokyo, The Japan Society for the Promotion of Science 1976, s. 1–14.
- HOCK, H. H.: Principles of Historical Linguistics. Berlin – New York, Mouton de Gruyter 1991.
- LEES, R.: The Basis of Glottochronology. *Language*, 29, 1953, s. 113–127.
- LEVIN, S.: The Fallacy of a Universal List of Basic Vocabulary. Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists. The Hague 1964, s. 232–236.
- MUDROOROO: Aboriginal Mythology. An A-Z Spanning the History of Aboriginal Mythology from the Earliest Legends to the Present Day. London, Thorsons. An Imprint of HarperCollinsPublishers. 1994.
- SWADESH, M.: Lexico-Statistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts. Proceedings of the American Philosophical Society, 96, 1952, s. 452–463.
- SWADESH, M.: Toward Greater Accuracy in Lexico-statistic Dating. *International Journal of American Linguistics*, 21, 1955, s. 121–137.
- TACITUS: Das Leben des Iulius Agricola. Berlin, Akademie-Verlag. 1961.

Príspevok vznikol v Kabinete orientalistiky SAV ako súčasť vedeckého grantu č. 2/1007/96 prideleného Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied VEGA.

POČÍTAČOVÁ VERZIA KRÁTKEHO SLOVNÍKA SLOVENSKEHO JAZYKA

VLADIMÍR BENKO – EDUARD KOSTOLANSKÝ

BENKO, V. – KOSTOLANSKÝ, E.: Machine-readable Version of the Concise Dictionary of the Slovak Language. *Jazykovedný časopis*, 48, 1997, No. 1. pp. 9–19. (Bratislava)

This paper deals with the machine readable version of the *Krátky slovník slovenského jazyka* (KSSJ – *Concise Dictionary of the Slovak Language*). The proces of data conversion from typographical format, data validation procedures and some uses of the product are being described.

0. Úvod

Základné lexikografické diela v každom jazyku sa konvertujú do elektronickej formy najmä z dvoch príčin. Po prvé, elektronické slovníky sú pružnejšie pokiaľ ide o ich využívanie ako informačného zdroja a prístupu k informáciám, ktoré sú v nich zaznamenané. Po druhé, elektronické lexikografické celky sú podstatným informačným prameňom využiteľným pri tvorbe nových lexikografických diel. Ukazuje sa, že tzv. bezpapierový postup tvorby slovníkov v prostredí počítačovej siete je možný a aj ekonomicky prijateľný (Sinclair, 1987; Atkins, 1992; Kruyt, 1995). Počítačová lexikografia má už vo svete aspoň 15-ročnú tradíciu.

U nás sa k počítačovým lexikografickým prácam pristúpilo zhruba pred siedmi rokmi, keď sa začala realizácia počítačovej verzie Krátkeho slovníka slovenského jazyka (KSSJ, 1987; 1989). Pripomeňme, že KSSJ je jednozväzkový výkladový slovník súčasnej slovenčiny. Hlavným motívom realizácie počítačovej verzie KSSJ bola snaha o získanie počítačového lexikálneho zdroja, ktorý by sa dal perspektívne využiť ako súčasť jazykových aplikácií typu *informačné systémy*, *výučba jazykov*, *strojové prekladanie*, ako súčasť projektov *umelej inteligencie* a pod. Lexikálny komponent aplikácie je závislý od konkrétnej aplikácie, vždy však využíva prvky spoločného lexikálneho základu, akým je napr. KSSJ. Práce na elektronickej verzii KSSJ sa začali v Informačnom centre SAV v roku 1989 a prvá počítačová verzia KSSJ sa dokončila v Laboratóriu počítačovej lingvistiky Pedagogickej fakulty UK v Bratislave roku 1993.

V tomto príspevku opíšeme súčasnú podobu počítačovej verzie KSSJ, uvedieme niektoré kvantitatívne údaje získané spracovaním lexikálneho materiálu obsiahnutom

v KSSJ a spomenieme využitie počítačovej verzie v niektorých ukončených a prebiehajúcich projektoch.

1. Získanie počítačovej verzie KSSJ

1.1 Prvotná počítačová verzia slovníka

Pri tvorbe počítačovej verzie KSSJ sa využili textové súbory, ktoré vznikli ako vedľajší produkt prípravy sadzby prvého vydania tohto diela. Treba pripomenúť, že získaný text nebol obsahovo totožný s textom prvého vydania, ale bol obrazom stavu textu *pred záverečnou korektúrou* v tlačiarni. Vzhľadom na vysokú cenu fotografického materiálu používaného v tom čase (1987) pri osvite bolo totiž zvykom pri opravách vysádzať osobitne len chybné riadky a tie potom ručne vlepuvať do zalomených stránok slovníka. Texty opravovaných riadkov boli k dispozícii aj v počítačovej podobe. V čase začatia našich prác však KSSJ vyšiel už aj v druhom vydaní. Použila sa pritom sadzba z prvého vydania, do ktorej sa v tlačiarni analogickým spôsobom vlepovali opravované a modifikované riadky. Texty týchto riadkov sa však v elektronickej podobe nezachovali.

Pri prevode z typografického formátu na štruktúrovanú podobu treba (konceptuálne) vykonať tri operácie. Prvou je *znaková konverzia*, pri ktorej sa všetky tlačiteľné znaky textu prekonvertujú do podoby čitateľnej na cieľovom systéme (počítači), t. j. na tom, kde sa bude slovník nakoniec spracúvať. Je to pomerne priamočiary proces, ktorý zvyčajne komplikuje iba nedostatok informácií o kódovaní pôvodného súboru znakov, resp. fakt, že v typografických systémoch sa jeden a ten istý znak často kóduje niekoľkými spôsobmi. Počas tejto operácie treba tiež vyriešiť problém, akým spôsobom sa budú reprezentovať znaky, ktoré nie sú obsiahnuté v cieľovej kódovej tabuľke, napr. rôzne grafické značky (šípka, plný krúžok, štvorček, paragraf, stupeň Celzia), písmená gréckej abecedy a pod.

Druhou potrebnou operáciou je *filtrácia* typografických povelov obsiahnutých v texte slovníka. Z hľadiska ďalšieho spracovania môžeme tieto povely rozdeliť do dvoch skupín. Prvú tvoria „nepotrebné“ povely, ako sú. napr. povely na nastavenie úpravy výslednej stránky (výška a šírka sadzby, šírka stĺpca, veľkosť a typ písma), povely ovplyvňujúce delenie slov na konci riadku, identifikačné povely na výpis častí textu pri korektúrach a pod. Všetky takéto povely sú z nášho hľadiska redundatné a zo spracúvaného textu ich treba jednoducho odstrániť.

Inou skupinou sú však povely, ktoré môžu reprezentovať určitú lingvistickú informáciu. Napr. dvojica typografických povelov „začiatok polotučnej tlače“ a „koniec polotučnej tlače“ naznačuje, že medzi nimi je umiestnené heslové slovo alebo znaky členenia významu (rímske a arabské číslice, veľké písmená). Odstránenie uvedenej dvojice povelov by znamenalo stratu príslušnej informácie, a preto je treba zabezpečiť, aby bolo možné vhodným spôsobom reprezentovať všetky takéto údaje.

Tretou operáciou je *homogenizácia* textu slovníka, pri ktorej sa má dosiahnuť, aby rovnaký jav bol v texte reprezentovaný vždy rovnakým spôsobom. Okrem už spomínaných problémov súvisiacich s rôznym zápisom toho istého znaku patrí do tejto kategórie napr. zabezpečenie, aby sa každá štruktúrna jednotka slovníka začínala a končila štandardnou postupnosťou povelov. V typografickej podobe slovníka je napr. bežné, že ak posledné slovo v súbore nie je napísané obyčajným typom písma, chýba na konci súboru povel na „vypnutie“ príslušného typu písma – takýto súbor nemôžeme potom bezpečne spojiť s nasledujúcim.

V našom prípade sme sa za základnú samostatne reprezentovanú jednotku slovníka rozhodli považovať *heslovú stat'*, pričom celý text sme rozdelili na súbory obsahujúce texty heslových statí začínajúce sa na rovnaké písmeno. Z pôvodných takmer 500 súborov sa ich počet zredukoval na 30 (26 pre písmená latinskej abecedy a samostatné súbory pre *č, ch, š, ž*).

Ak sme tu hovorili o troch rôznych operáciách, v praxi býva výhodné robiť tento proces iteratívnym spôsobom, pričom jednotlivé iteračné kroky môžu obsahovať prvky patriace k viacerým operáciám. Iteratívnosť celého procesu je podmienená najmä tým, že nemožno analyzovať všetky aspekty kódovania textu naraz, a preto v prvom kole sa treba zamerať najmä na časté javy. Zriedkavosti a chyby sa potom dajú postupne „doladovať“ v ďalších kolách pri používaní textu slovníka. Z uvedeného vyplýva aj požiadavka, aby celý proces bol opakovateľný, t. j. aby prebiehal v maximálnej možnej miere automatizovane.

Výsledkom opísaného procesu je *prvotná počítačová verzia* slovníka, ktorá obsahuje všetky informácie získané z typografického formátu slovníka vrátane všetkých „zmysluplných“ typografických povelov a ktorá je vzhľadom na kódovanie homogénna.

1.2 Referenčná počítačová verzia slovníka

Naším cieľom však bolo, aby elektronická verzia slovníka zodpovedala 2. tlačnému vydaniu KSSJ. V druhej etape sme preto upravovali a dopĺňali text slovníka z externých aj interných zdrojov. Základnú informáciu o potrebných modifikáciách textu nám poskytli oba výpisy opravných riadkov, t. j. tých, ktoré vznikli pri opravách medzi poslednou korektúrou a výsledným textom 1. vydania, ako aj medzi textom 1. a 2. vydania KSSJ. Pôvodným zámerom bolo využiť elektronickú podobu *opravných riadkov 1* aspoň na čiastočnú automatizáciu tohto procesu. Podrobnejšia analýza problému však ukázala, že najjednoduchšie a najrýchlejšie sa opravený text získa ručnou korektúrou pomocou textového editora.

Hlavným problémom bolo najmä to, že výpis opravných riadkov neobsahoval informáciu, ku ktorej heslovej stati sa ten-ktorý riadok viaže. Treba pripomenúť, že nie vo všetkých prípadoch bolo možné jednoducho nájsť príslušné miesto v počítačovom súbore pomocou vyhľadávacej funkcie textového editora. Tento súbor totiž odrážal

stav daného riadku *pred jeho opravou* a informácia, ktoré slovo bolo pôvodne zapísané chybné, nebola k dispozícii. Jednoduché boli prípady, keď opravný riadok bol prvým riadkom heslovej state, ako napr.:

adjustácia -ie ž odb. vstrojenie všetkým po-

Takéto riadky sa aj v prípade chyby v heslovom slove dali ľahko nájsť pomocou predchádzajúceho alebo nasledujúceho heslového slova. Väčšina riadkov však obsahovala o svojom heslovom slove oveľa menej informácií, napr.:

č.; *jeho žena je hotová č.*

Úplný hlavolam však mohli predstavovať riadky typu:

a.; **-ový** prid.

V takýchto prípadoch sa využil najmä fakt, že opravné riadky boli vysádzané v „abecednom“ poradí, t. j. v poradí, v akom sa mali vlepovať do hesiel, takže bližšie určenie rozsahu nožnicovej opravy bolo dané predchádzajúcim a nasledujúcim riadkom.

Podobným postupom sme použili aj *opravné riadky 2*, pričom opravné zásahy sa vykonali takmer v 3000 heslových statiach. Už počas týchto opráv sme zistili, že v našom texte sa nachádza určité množstvo chýb, ktoré sa vo vytlačenej verzii 2. vydania KSSJ nevyskytujú a o ktorých oprave neexistuje „záznam“ vo forme opravného riadku. Šťastie išlo o opravy, ktoré sa mohli vykonať pri zalamovaní „nožnicovým“ spôsobom (napr. odstránenie diakritického alebo interpunkčného znamienka, zmena poradia heslových statí a pod.), takže opravný riadok vlastne nebol potrebný. Druhá časť chýb sa však nedala vysvetliť takýmto spôsobom.

Na detekciu (časti) miest v texte slovníka, ktoré boli pri korektúrach opravené „nožnicovým“ spôsobom, sme použili dva heuristické mechanizmy. Prvý z nich zúžitkoval skutočnosť, že v typografickom formáte bola zachovaná informácia o začiatkoch a koncoch zalomených riadkov. Pomocou jednoduchého programu sme spočítali počty riadkov v jednotlivých stĺpcoch slovníka a vypísali všetky tie, ktoré mali iný ako štandardný počet riadkov (74). Tie sme potom ručne skontrolovali (mnohé z nich však mali naozaj iný počet riadkov) s textom vo vytlačenej verzii slovníka. Druhá heuristická procedúra bola založená na abecednom usporiadaní: porovnali sme súbor heslových slov vybraných zo slovníka s tou verzou, ktorá vznikla z pôvodného súboru abecedným usporiadaním pomocou triediaceho programu. V ideálnom prípade sme mali dostať dva zhodné súbory. Odlišnosti, ktoré sme našli, boli spôsobené jednak skutočne nesprávnym poradím hesiel, ktoré sa premietlo aj do tlačenej verzie KSSJ (vo väčšine týchto prípadov išlo o zámenu dvoch susedných hesiel), ale aj chybným poradím hesiel v súbore v prípadoch, keď v tlačenej verzii bolo poradie správne. Tieto miesta v slovníku boli zrejme opravené pri korektúrach „nožnicovým“ spôsobom. V

malej časti prípadov bola zmena poradia spôsobená chybou v heslovom slove – tu sme však už začali narážať na chyby, ktoré sa sčasti ocitli aj v tlačenej verzii.

Obidve heuristické procedúry pomohli odstrániť niekoľko desiatok chýb a značne pomohli zvýšiť „dôveryhodnosť“ elektronickej verzie textu, ktorá sa už začala veľmi podobat' vytlačenej verzii 2. vydania.

Okrem opráv chýb (o ktorých sme mali k dispozícii informácie) sme v tejto etape ručne obohatili text slovníka o príznaky, na ktorých miestach v texte sa začínajú jednotlivé stĺpce a strany (druhého vydania) tlačenej verzie slovníka. Tieto príznaky mali viacnásobné použitie: v prvom kroku poslúžili procedúre kontroly počtu riadkov v jednotlivých stĺpcoch (opísanej vyššie). Následne sme pomocou nich mohli (s použitím automatizovaného programového nástroja) očíslovať jednotlivé heslové state v rámci strán a stĺpcov a tým priradiť každému heslu jednoznačný identifikátor. Existencia takéhoto identifikátora je nutnou podmienkou na ďalšie spracovanie lexikálneho materiálu slovníka vo forme lexikálnej bázy dát.

2. Štruktúra počítačovej verzie KSSJ

Počítačová verzia KSSJ pozostáva z množiny textových súborov, ktoré obsahujú texty jednotlivých heslových statí obohatené o *značky (tags)*, špecifikujúce typy informácií v jednotlivých častiach heslovej state. Takýto typ reprezentácie je veľmi výhodný najmä pre prácu so *slabo štruktúrovanými* údajmi a nazýva sa *značkováný (marked up) text*. Jeho výhodou (oproti reprezentácii vo forme tradičnej relačnej bázy dát používanej na spracúvanie silno štruktúrovaných údajov) je najmä značný stupeň voľnosti vzhľadom na rozsahy a poradie jednotlivých údajových typov, dôsledkom čoho je pomerne úsporné využitie pamäťových médií počítačového systému, kde sa takýto text uchováva.

Z obsahového hľadiska bola pri tvorbe počítačovej verzie KSSJ zohľadnená požiadavka, aby sa v nej podľa možnosti zachovali všetky informácie obsiahnuté v tlačenej verzii, pretože sa očakávalo, že sa táto verzia bude môcť využiť pri príprave ďalších vydaní slovníka. Výsledkom tohto stanoviska je, že počítačová verzia KSSJ „dedí“ štruktúru hesiel KSSJ a nové údaje, ktoré sa doň zapíšu v procese jeho analýzy a spracovania, budú zaznamenané formou *doplňenia informácie* a nie formou jej náhrady.

Jedinú výnimku z uvedeného pravidla predstavuje zápis prihniezdovaných odvodených heslových slov, ktoré sa v tlačenej verzii KSSJ uvádzajú v jednej heslovej stati väčšinou vo forme slovotvorných prípon. V počítačovej verzii sa odvodené slová zapisujú vždy v plnom tvare. Napr. v hesle *darca* bude uvedený tiež plný tvar odvodeného slova *darkyňa*; v hesle *pútnik* sú zapísané plné tvary odvodených slov *pútnička*, *pútnický* atď. Nemení sa však postupnosť, v akej sú zapísané jednotlivé prvky heslovej state.

Odlišnosť medzi tlačenu a počítačovou verziou KSSJ predstavíme na príklade heslovej state *kominár*. Tlačená verzia tejto heslovej state vyzerá takto:

kominár -a m odborník na čistenie komínov: expr. *je ako k. zafúľaný, špinavý*; **-sky** prid.: *k-e práce*; **-stvo** -a s **1.** kominársky odbor **2.** kominársky podnik; **-ik** -a mn. -ci/-ovia m zdrob. expr.

Tá istá heslová stat' v počítačovej verzii:

```
!k-158c13_ "kominár" -a |m| odborník na čistenie komínov:
|expr.| 'je ako k.' zafúľaný, špinavý;
!k-158c13a "kominársky" |príd.|: 'k-e práce';
!k-158c13b "kominárstvo" -a |s| {1} kominársky odbor {2}
kominársky podnik;
!k-158c13c "kominárik" -a |mn.| -ci/-ovia |m zdrob. expr. |
```

Vidíme, že strojová verzia je homogénna v tom zmysle, že zápis heslovej state sa uskutočňuje použitím znakov rovnakého typu, štandardnej množiny znakov ASCII, rozšírenej o znaky slovenskej abecedy. Znak gréckej abecedy a iné špeciálne znaky sa nahrádzajú svojim pomenovaním v lomených zátvorkách, teda namiesto znaku α sa píše <alfa>. Typografické povely, ktoré sú príznakom jednotlivých druhov lingvistických informácií, sa pri získavaní homogénneho opisu hesiel nahradili príslušnými značkami, ktoré umožňujú jednoduchý prístup k lingvistickým informáciám hesla a spracovanie textu slovníka rôznymi programami.

2.1 Štruktúra heslovej state a kódovanie jej častí

Ako vidieť aj z predchádzajúceho príkladu, štruktúra hesla sa v počítačovej verzii KSSJ zásadne nezmenila. Odvodené heslové slová sú uvedené ako samostatné jednotky, pričom sa však zachovalo explicitné vyjadrenie vzťahu hniezdovania a lokalizačnej informácie v súvislosti s tlačenu verziou KSSJ. Tento vzťah je obsiahnutý v identifikátore, ktorým sa začína každé heslo.

Identifikátor pozostáva z 10 znakov a jeho skladba je nasledujúca. Každý identifikátor sa začína znakom ! (pozri príklad vyššie). Druhý a tretí znak určuje abecednú skupinu, do ktorej heslové slovo patrí. Nasleduje trojmiestne číslo, určujúce stranu, na ktorej sa heslo nachádza v knižnej verzii slovníka a jedno z písmen *a, b, c* označujúce stĺpec (zľava) na príslušnej strane. V rámci stĺpca sa poradie hesla stanovuje dvojmiestnym číslom. Posledný znak identifikátora sa týka pôvodnej štruktúry heslových statí v knižnej verzii slovníka. Ak heslové slovo nie je odvodeným v rámci uvažovanej heslovej state, posledný znak jeho identifikátora je `_`. Ak ide o odvodené heslové slovo v rámci uvažovanej heslovej state, tak posledný znak jeho identifikátora je jed-

no z písmen *a, b, c, ... , h*. Pritom písmeno *a* sa vzťahuje na prvé odvodené slovo, písmeno *b* na druhé atď.

Za identifikátorom nasledujú ďalšie časti hesla v poradí, v akom sú v tlačenej verzii KSSJ. Jednotlivé časti hesla, resp. skupiny častí, sa vymedzujú dohovorenými značkami tak, aby boli tieto časti jednoznačne rozpoznateľné. Voľne sa môžeme vysloviť aj tak, že jednotlivé textové fragmenty tvoriace heslo sa uvádzajú a zakončujú príslušnými značkami, ktoré špecifikujú informačný typ fragmentov.

Na vymedzenie jednotlivých informačných typov sa zvolili tieto značky:

- " úvodzovky – začiatok a koniec heslového slova;
- % percento – začiatok a koniec nespisovného alebo nesprávneho tvaru heslového slova;
- ' apostrof – začiatok a ukončenie textov, ktoré sú v knižnej verzii vytlačené kurzívou, t. j. príklady a frazeológia;
- | zvislá čiara – začiatok a ukončenie textov, ktoré sú v knižnej podobe písané nonpareillom, t. j. slovnodruhové značky a skratky, štylistické kvalifikátory, pôvod slova, väzba, latinské názvy a rozličné poznámky;
- { } dvojica zložených zátvoriek vymedzuje: číslice, označujúce významy heslového slova; príznak zvratnej podoby sloviac, pričom namiesto dvojice // je v zátvorkách iba jeden symbol / ; rímske číslice a veľké písmená, označujúce štruktúru významu; znaky # a @ (pozri nižšie);
- @ komerčné a – znak uvádzajúci frazeológiu;
- # znak, za ktorým nasledujú lexikalizované spojenia so slovesom;
- > dvojica znakov, ktorá nahrádza odkazovaciu šípku;
- ^1 dvojica znakov nahrádza znak horného indexu pri homonymách.

Priblížime tento spôsob kódovania ešte jedným príkladom. Fragment počítačovej verzie KSSJ:

```
!d-082c02b "domček" -a |m zdrob.|: 'drevený d.' {@} '-> zrú-  
tiť sa ako d. z karát';
```

sa interpretuje takto: ide o odvodené (v poradí druhé) heslové slovo v rámci heslovej state, ktorá sa nachádza ako druhá v 3. stĺpci na s. 82 knižnej verzie slovníka. Všetky informácie o heslovom slove *domček* sa uvádzajú v pôvodnom poradí a sú vymedzené príslušnými značkami.

3. Využívanie počítačovej verzie KSSJ

Počítačová verzia KSSJ s uvedeným kódovaním sa využíva na generovanie rôznych (počítačových) pracovných verzií slovníka. V tej súvislosti pôvodnú počítačovú verziu slovníka nazývame jeho referenčnou verziou. Z referenčnej verzie dosť jednoduchým spôsobom sa získa pracovná verzia, určená na kvantitatívne spracovanie KSSJ s využitím programu (porov. Benko, 1993).

V nadväznosti na kvantitatívne spracovanie KSSJ programom WordCruncher sa vykonala transformácia referenčnej verzie do štruktúrovanej podoby a vykonalo sa špecifické označenie lingvistických informácií v heslových statiach slovníka. Na toto označenie sa využili napr. znaky hviezdička (*) a plný štvorček (■), ktoré sme v rámci použitia v programe zadefinovali ako „abecedné“. Hviezdička sa pridáva ku každému heslovému slovu danej heslovej state sprava. Takéto rozšírenie umožňuje vyčleniť množinu heslových slov a spracúvať ju samostatne. Znak plného štvorčeka sa umiestňuje bezprostredne vpravo za informáciou, ktorá je v referenčnej verzii slovníka umiestnená medzi dvojicou znakov „zvislá čiara“ (v tlačenej podobe ide o text písaný nonpareilom). V prípade, že tento text pozostáva z viacerých slov, tento znak sa umiestňuje za každé slovo. Zaručí sa tým správna identifikácia a samostatné spracovanie jednotlivých typov a prvkov informácie.

Ako príklad kódovania tejto pracovnej verzie KSSJ uvádzame heslo *kura*²:

```
"kura*^2" -aťa |mn.■| -ence -niec, "kurča*" -aťa |mn.■| -atá
-čiat |s■| mláďa kury: 'k-ce, k-tá sa liahnu, chov k-čiat;
grilované k.'
  {0} 'ani k-tu neublíži' je dobrák;
  "kuráci*^2, kurčáci*" |príd.■|: 'k-cie stehno, k.
paprikáš';
  "kuriatko*, kurčiatko" -a -tok |s■|
  {1} zdrob.: 'kvočka, jarabica s k-mi'
  {2} |iba■| 'kuriatko' jedlá huba žltohnedej farby, |bot.■
Cantharellus■|
```

Pokiaľ ide o štruktúrovanú podobu KSSJ, je prispôbená programu WordCruncher. V kontexte tohto príspevku len pripomenieme, že program WordCruncher využíva informácie o štruktúrovaní textu na prehľadnú identifikáciu slov (slovných skupín) v texte, ktorý sa spracúva týmto programom.

Je výhodné vytvoriť trojúrovňovú štrukturalizáciu KSSJ. Prvá úroveň rozdeľuje text KSSJ na časti – knihy. Knihy sa môžu skladať zo strán, ktoré sú druhou úrovňou štruktúrovania. Tretiu úroveň štruktúrovania KSSJ tvoria odseky, na ktoré sa rozdeľujú strany. Prvok každej úrovne je určený identifikátorom tejto úrovne.

Za identifikátorom príslušnej úrovne sa umiestňuje doplňujúca informácia, nazývaná citácia, ktorá súvisí so vzťahom počítačového textu KSSJ a originálu textu. Pri prvých dvoch úrovniach sa ako citácia môže použiť ľubovoľný reťazec písmen

a číslic. Citáciu pri tretej úrovni tvoria iba číslice. Každý prvok hociktorej hierarchickej úrovne sa uvádza symbolom „|“ (zvislá čiara). Uvedieme príklady na identifikovanie prvkov jednotlivých úrovní štruktúrovaného KSSJ. Prvá úroveň: |kKSSJ:a – identifikátor je *k* a príslušný prvok (kniha) je určený reťazcom – citáciou – KSSJ:a.

Druhá úroveň: |s040c – identifikátor je *s* a príslušný prvok (strana) v príslušnej knihe je určený citáciou 040c. Tretia úroveň: |h01 – identifikátor je *h* a príslušný odsek na strane je určený citáciou 1.

Prvú úroveň, úroveň kníh, tvoria úseky KSSJ, ktoré obsahujú slová začínajúce tým istým písmenom. Citácie kníh sú KSSJ:a, KSSJ:b, ... KSSJ:ž. Druhá úroveň bude úroveň strán, pričom strana v štruktúrovanom KSSJ bude jeden stĺpec zo skutočnej strany. Stĺpce sa označujú zľava doprava a, b, c. Pre prvú knihu citácie strán štruktúrovaného KSSJ budú 033a, 033b, 033c, 034a, 034b, 034c, ... 040a, 040b, 040c.

Tretia úroveň v štruktúrovaných stranách zodpovedá poradiu hesiel v pôvodných stĺpcoch na jednotlivých stranách. Napr. citácie tretej úrovne štruktúrovanej strany 033a (t. j. pre prvý stĺpec na s. 33 knižnej formy KSSJ) sú 01, 02, ... 15. Pozorný čitateľ určite postrehol, že na získanie štruktúrovanej podoby KSSJ sa využili informácie obsiahnuté v identifikátoroch hesiel referenčnej verzie.

Inými slovami môžeme štruktúrovanie charakterizovať ako proces rozšírenia pôvodného textu KSSJ o identifikačné informácie, identifikátory a citácie, podporujúce orientovanie sa v texte. Citácie určujú miesto časti textu v pôvodnom dokumente.

Analyzovanie KSSJ programom typu WordCruncher dáva obyčajne výsledky dvoch skupín. Prvú skupinu predstavujú odpovede na otázky typu: „Obsahuje KSSJ slovo *xy* (alebo jeho tvary, v akom kontexte a pod.)?“ Do druhej skupiny patria všeobecnejšie výsledky v tvare rôznych zoznamov, štatistických údajov a pod. Zodpovedanie otázok sa uskutočňuje v rôznych úrovniach detailnosti. Prvá podoba odpovede na otázku: „Či KSSJ obsahuje slovo *xy*?“ Ak je odpoveď pozitívna, má tvar *xy číslo*. Interpretácia tejto dvojice je: áno, KSSJ obsahuje slovo *xy* a počet výskytov slova udáva *číslo*. Pri druhom priblížení sa postupne zobrazujú jednotlivé výskyt s kontextom (zvýraznené je hľadané slovo) a identifikáciou slova v zhode so zvolenou štruktúrou KSSJ. Napr. vo výpise:

```
KSSJ:h 116b:16
  {2} |hovor.■ expr.■| neomastený; planý: 'h-é zemiaky'
  {@} |expr.■| 'h. ako teľa, ako poleno, ako tík' veľmi;
  'mať h-e šťastie' nezaslúžené; 'h. má -> šťastie';

KSSJ:p 298a:12
"podložiť*" |dk■|
  {1} položiť, dať, umiestniť pod niečo: 'p. pod koleso po-
  leno,
  p. si pod hlavu hlavnicu'; 'p. stolík doštičkou';
```

sú dva výskyty slova *poleno*. Ako kontext sa zobrazujú tri riadky a lokalizačné údaje pre prvý výskyt sú KSSJ:h 116b:16, pre druhý KSSJ:p 298a:12.

Zvolené kódovanie KSSJ umožňuje v režime otázka-odpoveď získať obratom informáciu nielen o slovách, ale i lingvistické informácie, napr. koľko je dokonavých sloviess a ktoré sú to; koľko je podstatných mien mužského rodu a ktoré sú to; aké tvary jednotlivých slov sa využívajú v slovníku a pod. Niektoré výsledky tohto typu sú: najfrekvencovanejším slovom v KSSJ je zvratná časť *sa*, ktorá sa vyskytuje 13 855-krát, po nej nasleduje predložka *na* s počtom výskytov 11 586. Z plnovýznamových sloviess je najfrekvencovanejšie sloveso *urobiť* (741 výskytov), z podstatných mien *človek* (1154 výskytov). Heslových slov začínajúcich na *a* je 943 a z nich sa 498 podieľa na definovaní významu, alebo vo frazeológii a exemplifikácii atď.

Počítačová verzia KSSJ je okrem nástroja lingvistického bádania aj základom pre tvorbu rôznych lexikografických a iných aplikácií. V prvom rade je však dôležitým lexikálnym zdrojom pri tvorbe slovníkov tohto typu. Režim práce otázka-odpoveď dovoľuje ľahko identifikovať akékoľvek tvary uvažovaných slov, vyhodnotiť ich kontext a v spolupráci s textovým editorom pracovať na prípadnej modifikácii textu až do času tesne pred odovzdaním diela do tlače. Takto sa pripravovalo aj nové opravené vydanie KSSJ (1997). Lexikálny materiál obsiahnutý v počítačovej verzii KSSJ sa môže využívať aj pri tvorbe iných lexikografických diel, ako sa napr. využil pri tvorbe Synonymického slovníka slovenčiny (1996; porov. aj Pisárčiková – Benko, 1996).

Okrem počítačovej verzie KSSJ ako produktu a informačného zdroja sa však výsledky tohto projektu môžu využiť aj nepriamo. Systém značkovania, spôsob reprezentácie jednotlivých prvkov heslovej state, ako aj vytvorené programové nástroje sú priamo použiteľné v podobných lexikografických projektoch. Takýmto spôsobom projekt ovplyvnil prípravu viacerých diel, pričom z už vydaných treba spomenúť najmä prvý zväzok Slovníka slovenských nárečí (1994) a tretí a štvrtý zväzok Historického slovníka slovenského jazyka (1994; 1995). V súčasnosti sa uvedená metodika využíva napr. v rámci projektu nového viacväzkového slovníka súčasnej slovenčiny pripravovaného v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, alebo pri príprave Anglicko-slovenského a Slovensko-anglického slovníka v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve.

3. Záver

Počítače sa stali výkonnými nástrojmi pri tvorbe lexikografických diel. Parametre počítačov a ich programov (pri ich súčasnej relatívnej cenovej dostupnosti) umožňujú aj v našich podmienkach vytvárať rozsiahle jazykové databázy, ktoré obsahujú lingvistické poznatky a informácie využiteľné v rôznych smeroch, ako aj v počítačo-

vej lexikografii. Vývinový trend smeruje k stavu, keď sa tvorba lexikografických diel bude vykonávať „bezpapierovou“ technológiou. Počítačové prostredie a elektronické jazykové zdroje umožnia lexikografom vytvárať lexikografické diela bez využívania iných pracovných postupov a informačných zdrojov. Počítačová verzia KSSJ je príspevkom k formovaniu automatizovaných jazykových zdrojov slovenského jazyka.

Bibliografia

- ATKINS, B. T. S.: Tools for Computer-Aided Corpus Lexicography: the Hector Project. In: Papers in Computational Lexicography COMPLEX '92. Red. F. Keifer et al. Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 1992, s. 1–59.
- BENKO, V.: Konverzia Krátkeho slovníka slovenského jazyka na lexikálnu databázu. In: Algoritmy '91. Vysoké Tatry - Štrbské pleso 1991, s. 24–32.
- BENKO, V.: Použitie programových nástrojov v projektoch počítačovej lingvistiky v Laboratóriu počítačovej lingvistiky PdF UK. Práce Laboratória počítačovej lingvistiky PdF UK, Bratislava 1993, s. 14–22.
- Historický slovník slovenského jazyka III. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1994. 653 s.
- Historický slovník slovenského jazyka IV. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1995. 581 s.
- KOSTOLANSKÝ, E.: Formalizácia opisu štruktúry hesiel Krátkeho slovníka slovenského jazyka. In: Zborník z konferencie ALGORITMY '93, Vysoké Tatry, 1993, s. 153–159.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 542 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 2. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1989. 542 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1997. 945 s. (v tlači).
- KRUYT, J.: Technologies in Computerized Lexicography. Lexikos 5, Series 5B. INL Leiden 1995, s. 117–137.
- PISÁRČIKOVÁ, M. – BENKO, V.: Slovak Synonym Dictionary. In: Euralex '96. Proceedings I–II, Part II. Red. M. Gellerstam et al. Göteborg University, Department of Swedish 1996, s. 689–696.
- SINCLAIR, J. (Ed.): Looking Up. Birmingham, Collins 1987.
- Slovník slovenských nárečí I. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994. 933 s.
- Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1996. 998 s.

Príspevok vznikol v Laboratóriu počítačovej lingvistiky Pedagogickej fakulty UK ako súčasť vedecko-technického grantu č. 95/5195/454 prideleného Grantovou agentúrou pre techniku Ministerstva školstva SR.

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS, 48, 1997, 1

AUTOMATICKÉ GENEROVANIE VZOROV SLOVENSKÝCH SUBSTANTÍV

KAROL FURDÍK

FURDÍK, K.: Automatic Generation of Slovak Substantial Types. *Jazykovedný časopis*, 48, 1997, No. 1, pp. 20–30. (Bratislava)

The study describes the first version of the system AGV for automatic generation of Slovak substantial types of declension. AGV was developed as a support for a project of informational retrieval system. There are shown a basic algorithm principles and a principle of linguistic base of knowledge. The statistical analysis of the results given by application of AGV on the most frequent substantives is the main part of the study. AGV is an attempt of exploitation of contemporary morphological principles in artificial intelligence and computational linguistics.

1. Úvod

Súčasťou výskumu v oblasti počítačovej lingvistiky a spracovania prirodzeného jazyka na Katedre kybernetiky a umelej inteligencie Fakulty elektrotechniky a informatiky Technickej univerzity v Košiciach je návrh systému na získavanie informácií z prirodzeného jazyka, teda zo slovenčiny. Úlohu získavania informácií z textov možno definovať ako filtráciu, výber iba určitých častí textov podľa ich významu. Ako príklad môže slúžiť výber jednej alebo niekoľkých kníh (a v nich určitých strán a odsekov) z celej knižnice tak, aby sa všetky tieto knihy týkali požadovanej problematiky.

V prvej verzii by systém mal byť schopný vyhľadávať všetky výskyty určitého vstupného slova v texte. Slovo na vstupe môže byť v princípe ľubovoľné, ale doteraz sme sa zaoberali iba substantívami. Je zrejmé, že v slovenských textoch nie je možné vyhľadávať iba slová v základnom tvare tak, ako budú zadávané. Systém musí identifikovať slovný druh každého z týchto slov a na tomto základe musí vedieť generovať všetky možné gramatické tvary (pri substantívach tvary vo všetkých pádoch), ktoré sa budú v texte vyhľadávať.

Ponúkalo sa riešenie explicitne zahrnúť určitú podmnožinu slovnej zásoby do slovníka spolu s informáciou o spôsobe tvorenia gramatických tvarov. Avšak toto riešenie zlyháva pri akomkoľvek novom slove, ktoré slovník neobsahuje. Napríklad vlastné mená, ktorých vyhľadávanie v budúcom praktickom používaní bude zrejme veľmi časté, nie je možné vyčerpávajúco zahrnúť do nijakého veľkého slovníka. Preto našou snahou bolo minimalizovať množstvo nevyhnutných deklaratívnych (slovníkových) informácií a sústrediť sa skôr na vývoj mechanizmu (algoritmu), pomocou ktorého by sa tvary slova generovali automaticky. Výsledkom nášho snaženia je systém automatického generovania vzorov substantív (AGV).

2. Rozšírenie množiny vzorov

Na určenie všetkých pádov substantíva zväčša stačí poznať skloňovací vzor a druh koreňovej alternácie. Avšak štandardný súbor dvanástich vzorov (z neho napríklad vychádza J. Horecký, 1964) sa ukazuje ako neúplný, množinu vzorov je potrebné rozšíriť. Argumenty za takéto rozšírenie sú pre počítačovú aplikáciu podobné tým, ktoré z hľadiska pedagogickej praxe uvádza M. S o k l o v á (1995, s. 138–141). Hlavným argumentom je snaha o čo najväčšiu jednoznačnosť. Je samozrejmé, že daňou za túto požiadavku je zväčšenie počtu vzorov (alebo deklinačných typov, ich tried a podtried).

Systém AGV je možné chápať aj ako určité pokračovanie jednak opisu substantívnych relačných morfém u J. H o r e c k é h o (1964, s. 22–35), jednak morfolologickej časti systému SAPFO E. Páleša (1993, s. 58–68). Vzory prakticky zodpovedajú tým, ktoré navrhuje E. P á l e š (op. cit., s. 35). Na rozdiel od prístupu, ktorý on navrhol, oddelili sme koreňovú alternáciu od vzoru (teda v AGV vzor nenesie žiadnu informáciu o zmene koreňa, je to iba zoznam pádových prípon) a tým sa počet vzorov redukoval (napríklad vzory *krídlo* a *miesto* sa líšia iba alternáciou v genitíve plurálu, teda v systéme AGV nebudú samostatnými vzormi, resp. uvažujeme iba vzor *miesto*). Ďalej možno vynechať tie vzory, podľa ktorých sa skloňuje len veľmi malý počet slov (napríklad *Noe*, *Anaxagoras* a pod.). Tieto slová je možné aj výhodné deklaratívne vymenovať v slovníku.

Po spomínaných úpravách sme navrhli tieto vzory a príslušné zoznamy pádových prípon:

Stredný rod

<i>mesto</i>	-o,	-a,	-u,	-o,	-e,	-om,	-á,	-ø,	-ám,	-á,	-ách,	-ami;
<i>miesto</i>	-o,	-a,	-u,	-o,	-e,	-om,	-a,	-ø,	-am,	-a,	-ach,	-ami;
<i>slnko</i>	-o,	-a,	-u,	-o,	-u,	-om,	-á,	-ø,	-ám,	-á,	-ách,	-ami;
<i>lýtko</i>	-o,	-a,	-u,	-o,	-u,	-om,	-a,	-ø,	-am,	-a,	-ach,	-ami;
<i>rádio</i>	-io,	-ia,	-iu,	-io,	-iu,	-iom,	-iá,	-ií,	-iám,	-iá,	-iach,	-iami;
<i>vysvedčenie</i>	-ie,	-ia,	-iu,	-ie,	-í,	-ím,	-ia,	-í,	-iam,	-ia,	-iach,	-iami;

<i>fórum</i>	-ø, -a, -u, -ø, -e, -om, -a, -ø, -am, -a, -ach, -ami;
<i>múzeum</i>	-ø, -a, -u, -ø, -u, -om, -á, -í, -ám, -á, -ách, -ami;
<i>líce</i>	-e, -a, -u, -e, -i, -om, -a, -ø, -am, -a, -ach, -ami;
<i>srdce</i>	-e, -a, -u, -e, -i, -om, -ia, -ø, -iam, -ia, -iach, -ami;
<i>more</i>	-e, -a, -u, -e, -i, -om, -ia, -í, -iam, -ia, -iach, -iami;
<i>dievča</i>	-a, -a, -u, -a, -i, -om, -á, -ø, -ám, -á, -ách, -ami.

Pre ostatné rody uvedieme kvôli jednoduchosti len zoznam vzorov bez vymenovania pádových prípon.

Ženský rod

<i>dlaň</i>	<i>ruža</i>	<i>vôňa</i>	<i>ženská</i>
<i>báseň</i>	<i>svieca</i>	<i>ulica</i>	<i>kosť</i>
<i>žena</i>	<i>idea</i>	<i>pani</i>	<i>kader</i>
<i>dáma</i>	<i>funkcia</i>	<i>kráľovná</i>	<i>Sapfo</i>

Mužský životný rod

<i>chlap</i>	<i>Peržan</i>	<i>otec</i>	<i>bandita</i>
<i>syn</i>	<i>dedo</i>	<i>lovec</i>	<i>vrchný</i>
<i>mím</i>	<i>hrdina</i>	<i>futbalista</i>	<i>cestujúci</i>

Mužský neživotný rod

<i>dub</i>	<i>model</i>	<i>most</i>	<i>stroj</i>	<i>mak</i>
<i>meter</i>	<i>ohniček</i>	<i>čaj</i>	<i>zlomok</i>	<i>papier</i>
<i>med</i>	<i>veniec</i>	<i>pojem</i>	<i>hotel</i>	<i>svietnik</i>

Zvieracie vzory

<i>jeleň</i>	<i>had</i>	<i>orol</i>	<i>kôň</i>	<i>mravec</i>
--------------	------------	-------------	------------	---------------

3. Druhy a kódovanie koreňových alternácií

Po malej úprave kódu koreňových alternácií, ktorý navrhol E. P á l e š (1993, s. 37) sme navrhli takéto kódovanie alternácií:

- ak dané substantívum nemá alternáciu, kóduje sa znakom \emptyset ;
- alternácia sa naznačí uzavretím kódu do zložených zátvoriek (napr. $\{<= 8\}$);
- kód má dve časti; prvá časť označuje typ alternácie podľa nasledujúcej tabuľky:

Alternácia	Kód	Príklad
bez alternácie	\emptyset	<i>miesto/miest</i>
predĺženie samohlásky	$\{<= 8\}$	<i>vlna/vln</i>
vloženie samohlásky	$\{<á> 8\}$	<i>perla/perál</i>
skrátene koreňa	$\{-um -14\}$	<i>múzeum/múzei</i>
vypustenie samohlásky	$\{>< -14\}$	<i>dravec/dravca</i>
skrátene samohlásky	$\{>= -14\}$	<i>chlieb/chleba</i>
zmena spoluhlásky	$\{k/c 7\}$	<i>Turek/Turci</i>

Druhá časť kódu označuje jedno alebo viac čísel pádov (1–12), pri ktorých je koreň zmenený alternáciou. Ak sa alternácia týka viacerých pádov, ich čísla sú oddelené čiarkami. Ak je pred číslami pádov znak mínus, koreň sa mení vo všetkých pádoch okrem uvedených.

Ako sme už spomenuli, alternácia sa síce určuje podľa toho, aký vzor bol substantívu priradený, často však závisí aj od fonetickej štruktúry a od zakončenia. Takto sa môže stať, že pod jeden skloňovací vzor patria substantíva s rôznymi koreňovými alternáciami (možno spomenúť vzor *mesto*, kde prichádzajú do úvahy štyri druhy alternácie: \emptyset , $\{<= 8\}$, $\{<ie> 8\}$, $\{<á> 8\}$). Ako príklad môžu byť slová *slovo – slov*, *mesto – miest*, *svetlo – svetiel*, *jedlo – jedál*). Vzor vo význame zoznamu pádových prípon a kód alternácie sú vo väčšine prípadov postačujúce na utvorenie tvarov substantíva vo všetkých pádoch.

4. Príklad činnosti systému AGV

Príkladom vstupu môže byť reťazec *„spoluhláska Z“*. Vstupný reťazec sa skladá zo substantíva v základnom tvare, teda v nominatíve singuláru, a z označenia rodu. Rod je potrebné vo väčšine prípadov zadať explicitne. Rozoznávame štyri rody, a to *stredný – S*, *ženský – Z*, *mužský životný – M* a *mužský neživotný*. Mužský rod sme rozdelili na dva samostatné rody z praktických dôvodov vzhľadom na veľký počet vzorov pri tomto rode a pre chýbajúcu informáciu o životnosti. Takéto delenie navrhuje aj J. H o r e c k ý (1966, s. 8); mužský rod navrhuje deliť dokonca na tri skupiny – tretou sú zvieracie substantíva. V konečnom dôsledku je to tak aj pri systéme

AGV, ale už spomínaná absencia akýchkoľvek sémantických informácií spôsobuje, že nie je možné apriórne rozoznať, či substantívum je alebo nie je zvieracie. Je nevyhnutné vziať to do úvahy a danému slovu ručne priradiť jeden z piatich vzorov pre zvieracie substantíva.

Algoritmus AGV ku každému slovu generuje zodpovedajúcu fonetickú informáciu vo forme reťazca, rozdeleného na štyri časti: *zakoňčenie*, *počet slabík s označením ich dĺžky*, informácia o *tvrdosti* koncovej spoluhlásky podľa zakončenia a informácia o tejto spoluhláske *podľa miesta artikulácie*. (Pre slovo *spoluhláska* bude mať reťazec tvar *,ka; KKDK; OBOJAKA; PREDNA'*. To znamená, že slovo má zakončenie na *-ka*, má štyri slabiky: *K* = krátka, *D* = dlhá, testuje sa hláska pred zakončením, teda *-s-*, ktorá je z hľadiska artikulácie obojaká a predná.

Skusmo sme určili tieto zoznamy zakončení:

Stredný rod

-čko, -tko, -ovo, -stvo, -o, -io, -no, -ro, -lo, -um, -e, -ie, -a

Ženský rod

-a, -ka, -ca, -yňa, -ňa, -ža, -ša, -ľa, -ba, -ae, -ia, -i, -á, -ká, -er, -ož, -oš, -es, -at', -ť, -sel', -j, -eň

Mužský životný rod

-an, -k, -o, -ok, -ter, -tel', -a, -ec, -ista, -ita, -ci, -ný

Mužský neživotný rod

-nik, -k, -ok, -m, -iec, -čet, -f, -ier, -er, -st, -el, -us, -ius, -ček, -sel, -eň

Tento zoznam nezodpovedá slovotvorným príponám – bohatý zoznam derivačných morférov v prednom okruhu pádových prípon podáva J. H o r e c k ý (1964, s. 23 n.), ktorý ich označuje ako relačné morfémy – a zrejme nie je úplný. Výsledky sú však uspokojujúce a je možné, že rozšírením tohto zoznamu a tým aj algoritmu AGV by sa úspešnosť celého systému ešte zvýšila.

Rozdelenie podľa tvrdosti je štandardné (napr. podľa Páleša, 1993, s. 57): tvrdé, mäkké a obojaké spoluhlásky. Rozdelenie podľa miesta artikulácie (upravené podľa J. Horeckého, 1978, s. 130) je takéto:

Predné spoluhlásky

p, b, m, f, v, t, d, n, s, z, c, dz, š, ž, č, dž, ě, ř, l, í, t', d', ň, l'

Zadné spoluhlásky

j, k, g, ch, h

Medzi zadné spoluhlásky (umelé pomenovanie zavedené iba pre jednoduchosť) sme zahrnuli palatály, veláry a laryngály, ostatné spoluhlásky nazývame prednými.

Informácia o mieste artikulácie sa využíva napr. pri rozlíšení vzorov *lýt-ko/miesto* alebo *slnko/mesto* pri strednom rode.

V konkrétnom prípade – napr. pri substantíve *samohláska*, ak sa v ženskom rode slovo končí na *-a* a posledná spoluhláska nie je mäkká, ide buď o vzor *žena*, alebo o vzor *dáma*. To sa rozlišuje podľa dĺžky predposlednej slabiky. V našom prípade je táto slabika dlhá, preto sa správne určí vzor *dáma*.

Ak má substantívum určený rod *dáma* a zakončenie na *-ka* a navyše hláska od konca slova nie je samohláska, AGV určí alternáciu {<o> 8}, teda tvar v genitíve plurálu – *samohlások*.

Výsledkom činnosti systému AGV je v tomto prípade správne určený vzor aj alternácia. Výstupný reťazec má tvar *„samohláska; dáma; {<o> 8}“*. Podľa tohto kódu je možné vyčerpávajúco určiť všetkých dvanásť gramatických tvarov tohto substantíva.

5. Štatistické výsledky aplikácie AGV na substantíva z jadra slovnjej zásoby

Podobnými pravidlami sa určujú všetky ostatné vzory a alternácie pre spomínané štyri rody. Nedostatok miesta nedovoľuje opísať celý algoritmus, preto sa v ďalšom sústreďujeme na opis výsledkov, získaných aplikáciou systému AGV na jadro slovnjej zásoby vymedzeného podľa J. M i s t r í k a (1969).

Pomocou systému AGV sme sa pokúsili zistiť, ako sú v slovenčine rozdelené substantíva do vzorov, ktoré vzory sú najfrekvencovanejšie a ktoré alternácie sa s nimi najčastejšie spájajú. Detailný výskum v tejto oblasti uskutočnil už J. S a b o l (1976; 1977; 1980), ale jeho varianty skloňovacích typov iba čiastočne korešpondujú so vzormi, ktoré navrhujeme my, a to do značnej miery sťažuje porovnanie výsledkov.

AGV bol testovaný na množine 9549 najfrekvencovanejších slov* do relatívnej frekvencie 3 % (porov. Mistrík, 1969). Počet substantív v tomto súbore je 4053, teda asi 43 %. (Nezaoberali sme sa zatiaľ pomnožnými substantívami, ktorých je v danom súbore 48. V ďalšej verzii systému už bude potrebné brať túto skupinu do úvahy.) Rozdelenie slov do jednotlivých vzorov je podľa očakávania nerovnomerné, najviac slov pripadá na nasledujúce vzory:

Vzor	Počet slov	Percentá
------	------------	----------

* K tomuto číslu sme dospeli po odstránení chybných tvarov, spôsobených zrejme tlačou a dvojnásobných výskytov slov. Vo frekvenčnom slovníku J. Mistríka (1969, s. 132–275) je uvedený počet 9568 slov.

<i>žena</i>	786	19,39 %
<i>med</i>	475	11,72 %
<i>vysvedčenie</i>	357	8,81 %
<i>dáma</i>	266	6,59 %
<i>chlap</i>	203	5,01 %
<i>kosť</i>	198	4,89 %
<i>mesto</i>	151	3,73 %
<i>mak</i>	141	3,48 %

Navrhovaných vzorov je dovedna 60. Pritom však až 15 vzorov má percentuálnu hodnotu 0,1 a menšiu, čo zodpovedá štyrom slovám. Tieto vzory azda možno považovať skôr za výnimky.

Štatistiky pre jednotlivé rody:

Stredný rod

Celkový počet slov: 677

Najfrekventovanejšie vzory s percentuálnou relatívnou frekvenciou na počet všetkých slov v tomto rode:

Vzor	Počet slov	Percentá
<i>vysvedčenie</i>	357	52,73 %
<i>mesto</i>	151	22,30 %
<i>slnko</i>	61	9,01 %
<i>miesto</i>	34	5,02 %
<i>lýtko</i>	29	4,28 %
<i>múzeum</i>	14	2,07 %
<i>dievča</i>	14	2,07 %
<i>srdce</i>	11	1,62 %

Ženský rod

Celkový počet slov: 1642

Najfrekventovanejšie vzory:

Vzor	Počet slov	Percentá
<i>žena</i>	786	48,07 %
<i>dáma</i>	267	16,33 %
<i>kosť</i>	198	12,11 %

<i>funkcia</i>	118	7,22 %
<i>ulica</i>	86	5,26 %
<i>dlaň</i>	76	4,65 %
<i>ruža</i>	55	3,36 %
<i>báseň</i>	30	1,83 %

Mužský životný rod

Celkový počet slov: 427

Najfrekvencovanejšie vzory:

Vzor	Počet slov	Percentá
<i>chlap</i>	203	47,54 %
<i>syn</i>	72	16,86 %
<i>lovec</i>	45	10,54 %
<i>Peržan</i>	36	8,43 %
<i>dedo</i>	23	5,39 %
<i>hrdina</i>	23	5,39 %
<i>futbalista</i>	12	2,81 %

Mužský neživotný rod

Celkový počet slov: 1307

Najfrekvencovanejšie vzory:

Vzor	Počet slov	Percentá
<i>med</i>	475	38,06 %
<i>mak</i>	141	11,30 %
<i>zlomok</i>	120	9,62 %
<i>stroj</i>	113	9,05 %
<i>pojem</i>	101	8,09 %
<i>svietnik</i>	93	7,45 %
<i>dub</i>	68	5,45 %
<i>veniec</i>	42	3,37 %
<i>ohniček</i>	31	2,48 %
<i>had</i>	24	1,92 %
<i>meter</i>	21	1,68 %
<i>model</i>	19	1,52 %

6. Problémy a nepresnosti činnosti AGV

Azda je potrebné pripomenúť, že hoci čísla v predchádzajúcich štatistikách sú veľmi presné, pripúšťame možnosť určitých chýb. Jednak kontrolovanie správnosti pri takomto pomerne veľkom súbore slov je problematické, jednak sú tu aj objektívnejšie príčiny. Niektoré z nich uvedieme.

Pre každé substantívum AGV generuje 12 tvarov. Sú slová, kde niektoré tvary (väčšinou plurál, hlavne genitív) znejú umelo a v jazyku sa prakticky nepoužívajú. Môžeme spomenúť vlastné mená (*Andrea – Andreí, Brno – *Břn*), prípadne niektoré hromadné (resp. látkové) substantíva (*uhlie – *uhlí*).

Niekedy je problematické bez zodpovedajúceho kontextu a iných sémantických informácií určiť rod substantíva. Napríklad slovo *zeleň* možno chápať buď ako substantívum mužského neživotného rodu (karta), alebo ženského rodu (rastlinstvo).

Špecifická situácia je pri vlastných menách mužského rodu. Problémom je tu životnosť, ktorú z fonetickej štruktúry nemožno zistiť. Aj preto sme mužský rod rozdelili do dvoch samostatných rodov. (Ani to však úplne nestačí, pretože existuje 5 vzorov zvieracích substantív, ktoré by sme mohli považovať za „čiasťočne životné“. AGV v tejto podobe, teda bez akýchkoľvek sémantických vedomostí, nie je schopný zaradiť slovo medzi zvieracie, musí sa to urobiť ručne.) Je dobré si uvedomiť, že prakticky každé neživotné substantívum mužského rodu, ak sa chápe ako vlastné meno, sa skloňuje podľa životného vzoru (napríklad *smrek – o smreku, Smrek – o Smrekovi*).

Pre vyššie spomínané obmedzenie na 12 tvarov nie je v tejto verzii systému možné zohľadniť prípadné dvojtvary pri niektorých substantívach (napr. generuje sa iba tvar *dievča – dievčatá*, nie však *dievčence*).

Samostatnou kapitolou by mohlo byť hodnotenie úspešnosti správneho priradenia tvarov pri jednotlivých rodoch. To však presahuje tému tohto príspevku, preto sa o tom zmieňujeme iba stručne. Úspešnosť systému AGV sa značne líši v závislosti od rodu, ale aj v závislosti od jednotlivých vzorov. Najlepšie výsledky AGV vykazuje pri generovaní vzorov ženského rodu. Systém tu určí správne tvary približne na 90 %. Problémové je rozlíšenie vzorov *kosť* a *dlaň* a to hlavne pri frekventovanejších slovách (napr. *pec – pece, vec – veci*). Pri strednom rode sa úspešnosť pohybuje okolo 80 %. Vzor *vysvedčenie* je, zdá sa, úplne pravidelný, nezaznamenali sme tu žiadnu nepresnosť. Mužský životný rod má približne 60 % úspešnosť, ktorú je však možné zvýšiť tak, že pre niektoré pády sa generuje aj alternatívny tvar. Tým sa v texte bude vyhľadávať nie 12, ale viac tvarov, z ktorých niektoré budú síce chybné, ale žiaden tvar nebude chýbať. Najväčšie problémy sú s mužským neživotným rodom – tu sa úspešnosť pohybuje okolo hodnoty 40 %. Niektoré situácie možno riešiť podobne ako v predchádzajúcom prípade (hlavne rozlíšenie vzorov *med, mak, dub, svietnik, zlo-*

mok je značne problematické), často je však nevyhnutná dodatočná sémantická informácia.

7. Záver a zhrnutie

Predstavili sme prvú verziu systému na automatické generovanie vzorov substantív AGV ako prvú časť budúceho systému na získavanie informácií zo slovenského textu. Inšpirovali sme sa morfológickou časťou parafrázovača Sapfo E. Páleša a navrhli sme niektoré zmeny. Tento systém sme testovali na súbore najfrekvencovanejších slovenských substantív podľa frekvenčného slovníka slovenčiny J. Mistríka. Niektoré výsledky sú zhrnuté v 5. kapitole tejto práce.

Systém AGV na základe informácie o rode substantíva automaticky generuje príslušné tvary v jednotlivých pádoch. Umožňuje tiež kontrolovať a prípadne modifikovať nepresnosti a štatisticky zhodnotiť výsledky.

Úspešnosť takto koncipovaného systému (správne určenie všetkých 12 tvarov celého súboru) sa pohybuje okolo hodnoty 60 %; čo je však azda ešte dôležitejšie, je pravdepodobnosť, že rozšírením systému o niektoré slovotvorné a sémantické znalosti sa úspešnosť výrazne zvýši. Týmto smerom by sa zrejme mal uberať ďalší výskum v tejto oblasti.

Bibliografia

- HORECKÝ, J.: Morfemická štruktúra slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 196 s.
- HORECKÝ, J.: Model gramatického rodu v západoslovanských jazykoch. *Jazykovedný časopis*, 17, 1966, s. 3–12.
- HORECKÝ, J.: Základy jazykovedy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 178 s.
- MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 726 s.
- PÁLEŠ, E.: SAPFO – parafrázovač slovenčiny. [Kandidátska dizertačná práca]. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1993. 240 s.
- SOKOLOVÁ, M.: Netradične o deklinačnom systéme substantív v slovenčine. *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 41, 1994/95, s. 136–141.
- SABOL, J.: Frekvencia deklinačných typov feminín v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 27, 1976, s. 45–53.
- SABOL, J.: Frekvencia deklinačných typov neutier v spisovnej slovenčine. *Slovenská reč*, 42, 1977, s. 193–203.
- SABOL, J.: Frekvencia deklinačných typov maskulín v spisovnej slovenčine. In: *Jazykovedné štúdie*. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 243–247.

DISKUSIE

SPONTÁNNÉ JAZYKOVÉ ZMENY A KULTIVOVANIE JAZYKA

JURAJ DOLNÍK

DOLNÍK, J.: Spontaneous Language Changes and Cultivation of Language. Jazykovedný časopis, 48, 1997, No. 1, pp. 30–42. (Bratislava)

The present paper deals with the following questions: 1. How can be solved the problem of the cultivation of language with regard to spontaneous changes in the language? 2. Is the functional approach to language cultivation compatible with the spontaneous nature of some changes in the language?

Úvod

Dynamika jazyka zahŕňa zámerné aj spontánne zmeny. Príkladmi zámerných zmien sú prírastky v sústave pomenúvacích jednotiek, rozličné druhy skracovania lexikálnych výrazov alebo náhrada neústrojného výrazu systémovým, ako napr. deriváty typu *dukelský* podobou *duklianský* v súčasnej slovenčine. Vzťah medzi kultivovaním jazyka a zámernými zmenami je priezračný. Ak sú tieto zmeny funkčné a ústrojné, zodpovedajú požiadavkám jazykovej kultúry. Zložitejší je vzťah medzi kultivovaním jazyka a spontánnymi jazykovými zmenami. Ide o nezámerné, neúmyselné, neuvedomované, nekontrolované zmeny, ktoré prebiehajú ako postupné rozširovania istých jazykových prvkov. Typickými príkladmi tohto druhu zmien sú známe analogické vyrovnávania tvarov alebo zmeny v sústave foném. Pokiaľ spontánny proces prispieva k obohateniu vyjadrovacích možností jazyka a smeruje k ústrojnej zmene, napr. k vzniku potrebnej druhotnej predložky alebo k druhotnému významu slova, je bezproblémovým komponentom kultivovania jazyka. Spontánna zmena sa javí z hľadiska jazykovej kultúry ako problém, keď je sporná jej funkčnosť, keď vzniká pri nej otázka, či je prínosom k skutočnému obohateniu sústavy jazykových prostriedkov alebo k jej reštruktúracii. Tieto prípady spontánnych jazykových zmien máme na mysli pri ich analýze vo vzťahu ku kultivovaniu jazyka. Pojem kultivovania jazyka používame v zmysle funkčnej koncepcie jazykovej kultúry vypracovanej na ideovom podklade pražskej školy ako teoretickej opory pre kultivovanie spisovného jazyka. Nastolený problém sa nedá riešiť bez prihliadania na otázku zlučiteľnosti povahy spisovného jazyka so spontánnymi zmenami, ktoré tu máme na mysli. Fungovanie

spisovného jazyka si vyžiadalo pružne stabilnú kodifikovanú normu. Kodifikátor stojí pred otázkou, do akej miery sa znáša pružnosť normy so spontánnymi zmenami.

Možné stanoviská

Aké stanoviská prichádzajú do úvahy pri riešení otázky vzťahu kultivovania jazyka k spontánnym jazykovým zmenám? Rámec potenciálnych analýz a úvah zahŕňa tri možné pozície, ktoré sa dajú modifikovať v závislosti od toho, ako pevne sa ohraňujú príslušné stanoviská a s akou dôslednosťou sa ich pridriavame.

1. Podľa prvého stanoviska kultivovanie jazyka má smerovať proti spontánnym jazykovým zmenám s cieľom zabrániť ich presadzovaniu alebo aspoň v zárodku potlačiť časť javov v reči, ktoré by mohli prerásť do jazykových zmien. V pozadí tohto stanoviska je predstava, podľa ktorej podkladom opozície spisovného jazyka k nespisovným útvarom národného jazyka je parameter prirodzenosti. Evokovanie tejto predstavy je asociačne spojené s jedným zo stimulov, ktoré vyvolali reakciu predstaviteľov pražskej školy v podobe formovania funkčnej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Ide o radikálne mladogramatické chápanie spisovného jazyka, podľa ktorého tento jazyk nie je plnohodnotným predmetom lingvistického skúmania, pretože jazykoveda má skúmať jazyk v jeho prirodzenom vývine, teda „ľudový“ jazyk, do ktorého na rozdiel od spisovného jazyka sa umelo nezasahuje a ktorý sa nerozvíja vedome. Známe je prirovnanie spisovného jazyka k skleníkovým rastlinám s vývodom, že pre lingvistiku je spisovný jazyk tým, čím je pre botaniku skleníková flóra, teda niečím umelo pestovaným, neprirodzeným. Po tejto myšlienkovvej línii môžeme dospieť až ku krajnému záveru, že spisovnému čiže „umelému“ jazyku sú cudzie spontánne zmeny, na základe čoho potom formulujeme spomínanú požiadavku na kultivovanie jazyka.

Nastoluje sa otázka, či „umelosť“ spisovného jazyka, ktorá vyplýva z jeho zámerného rozvíjania, jeho zámerného pestovania, ponecháva istý priestor spontánnym zmenám, alebo ich úplne vylučuje. Vo funkčnej teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa táto otázka explicitne nepoložila. Od začiatku sa v nej zdôrazňuje, že „...u spisovného jazyka je zdůraznění... požadavku stability, spojené právě s větší uvědomělostí a závaznosti normy, dáno funkčně...“ (Havránek, 1932, s. 40). Vyzdvihuje sa uvedomelosť (čo je „umelý“ prvok vo vzťahu k jazyku), stabilita a funkčnosť. Tieto tri faktory sú vzájomne zviazané, čo zreteľne ukazuje ich explicitná interpretácia: „Použivatelé spisovného jazyka si uvědomují závažnost jeho normy, a preto nefunkčně nenarušují její stabilitu.“ Dominuje faktor funkčnosti. Funkčne sa zdôvodňuje požiadavka stability normy aj prítomnosť prvkov v nej a motívom uvedomelosti používateľov spisovného jazyka je práve jej funkčnosť. Všimnime si, s akou úpornosťou sa pridriavajú požiadavky funkčnosti V. M a t h e s i u s (1932, s. 31), keď písal: „Jeví-li se v ní [v spisovnej češtině – J. D.] kolísání, které nemá funkčního důvodu,

majú se bohemisté rozhodnúť pro jednu z existujúcich možností a prohlásiť ji za normu. Při rozhodování tom platí především zase praktické zřetele funkční, větší vžitost nebo výraznost jazykového prostředku, o který jde.“ V týchto výrokoach nachádzame dvojakú inšpiráciu. Na jednej strane je tu nabádanie k dôslednej analýze jazykového prostriedku z hľadiska funkčnosti a na druhej strane k potláčaniu nefunkčných prostriedkov, čo môžeme chápať aj tak, že všetky funkčne nezdôvodnené nové rečové javy v komunikačných sférach spisovného jazyka treba eliminovať. Podľa tohto chápania spontánne jazykové zmeny nemajú miesto v rozvíjaní spisovného jazyka, ktoré prebieha racionálne, teda podľa príkazu „V komunikačných oblastiach spisovného jazyka hovor/píš tak, ako to vyžadujú tvoje objektívne potreby.“ Kultivovanie jazyka znamená cieľavedomé presadzovanie týchto potrieb. Zmeny, ktoré nie sú kontrolované v tomto duchu, sú nezlučiteľné s povahou spisovného jazyka.

Na pôde funkčnej teórie jazykovej kultúry sa, predvsa, explicitne nevyslovil názor, že kultivovanie spisovného jazyka je v protirečivom vzťahu k spontánnym jazykovým zmenám. Zo zdôrazňovania vedomého, zámerného zasahovania do jazykového diania v prospech stability spisovnej normy a funkčnosti jej prvkov sa však dá vyvodíť aj taký záver, ktorý je v súlade so stanoviskom opisovaným v tomto bode. Keď sa k substantívu stabilita pridáva prívlastok „pružná“, myslí sa len na funkčne zdôvodnené „ohýbanie“ normy. Pojem pružnej stability premietli protagonisti pražskej školy do cieľa kultivovania jazyka, ktorý vidia v tom „aby se zvyšovala ustálenost spisovného jazyka a aby se přispívalo k jeho funkčnímu a slohovému rozlišení“ (Stich, 1969, s. 104). Jedným z možných záverov z takto chápaného cieľa kultivovania jazyka je, že spontánne jazykové zmeny nie sú komponentom obsahu pojmu pružnosti, a preto ich treba v zárodku potláčať.

V prospech sledovaného stanoviska sa dá argumentovať aj tým, že zabránením funkčne nemotivovaným jazykovým zmenám sa znižujú ťažkosti medzigeneračnej komunikácie v dlhšej časovej perspektíve. Udržiavanie optimálnej stability normy, t. j. stability v zmysle „nie viac, ako je potrebné z hľadiska vyjadrovacích potrieb“, znamená zachovávanie optimálnej konštantnosti jazyka, teda jeho identifikovateľnosti z hľadiska budúcich generácií. K tejto argumentácii sa dá pripojiť aj podporná úvaha o zachovávaní jazykového dedičstva s mravnými alebo aj ideologickými implikáciami. Táto úvaha môže smerovať aj k známej idei, podľa ktorej treba čeliť takým zmenám, ktoré narúšajú „podstatu“ jazyka, resp. rozkladajú jeho systém.

2. Druhé možné stanovisko je opakom predchádzajúcej pozície. Podľa tohto stanoviska kultivovanie jazyka je zlučiteľné s absolútnou toleranciou voči spontánnym jazykovým zmenám, s nezasahovaním do spontánnych rečových inovácií, ktoré sú potenciálnym zárodkom zmien v jazyku. Uznáva sa, že aj spisovnému jazyku sú vlastné spontánne jazykové zmeny. Krajným prípadom je, keď spomínaná tolerancia sa vyvodzuje zo zásady nezasahovania do jazyka, ktorá sa zasa vyvodzuje z idey o jeho samoregulácii. Je to myšlienková línia smerujúca k samokultivácii jazyka. Doložíme ju aspoň jedným citátom zo staršej literatúry: „Vývoji jazykovému je pone-

chati volnosť, vždyť průběhu jeho nezastavíme předpisy ani násilnostmi, po každé se nad marné naše opravařské snažení vyšine jakožto jediný spravedlivý soudce usus, zdravý obyčej jazykový“ (Janko, 1923, s. 283). Aj v novšom období je stanovisko „Ruky preč od jazyka“ súčasťou postojov k otázke zasahovania do jazyka. V jeho miernejšej verzii sa zasahovanie pripúšťa, ale obmedzuje sa na objednávku používateľov spisovného jazyka, t. j. na prípady, keď používatelia vedome vnímajú istú jazykovú otázku ako skutočný problém. Pretože spontánne jazykové zmeny vylučujú uvedomenosť, zasahovanie tu neprichádza do úvahy.

V pozadí sledovaného stanoviska je neuznávanie kontrastu (v extrémnej verzii) alebo uznávanie slabého protikladu (v miernejšom variante) medzi spisovným a nespisovným jazykom na základe parametra prirodzenosti. Obidva jazyky sú prirodzené, resp. spisovný jazyk je v istej miere menej prirodzený. Argumentačné úvahy možno oprieť o idey, že (1) jazyková kompetencia nositeľov spisovného jazyka sa prirodzene rozvíja v spätosti s vyjadrovacími a akumulatívnymi potrebami vzťahujúcimi sa na nové prvky rozvíjajúcej sa kultúry jazykového spoločenstva, že (2) príslušná generácia komunikačne zaobchádza s jazykom tak ako predchádzajúce generácie a toto zaobchádzanie plodí spontánne jazykové zmeny a že (3) jazykové spoločenstvo dokáže prirodzene regulovať jazykovú kooperáciu. Prirodzené rozvíjanie kompetencie znamená, že používateľ jazyka tvorivo využíva svoje jazykové znalosti a realizuje možnosti svojho jazyka bez toho, aby si uvedomoval tvorivý potenciál svojich znalostí a vedome analyzoval tieto možnosti. Neuvedomované je aj komunikačné zaobchádzanie so spisovným jazykom, čím je späté spontánne prehodnocovanie jazykových prostriedkov, čo môže vyústiť do jazykovej zmeny (predpokladom premeny tejto možnosti na realnosť je jej akceptovanie jazykovým spoločenstvom). Členovia jazykového spoločenstva udržiavajú potrebnú mieru stability jazyka prostredníctvom „kooperačnej“ intuície, na základe ktorej sa pridržiavajú zásady analogického komunikačného zaobchádzania s jazykom, podľa ktorej hovoriaci napodobňujú iných hovoriacich, ale nekopíruje, nereprodukuje ich, len uplatňuje jazykové prostriedky v tom zmysle ako iní. Táto intúícia je základom kooperáčnej samoregulácie jazykového spoločenstva.

K tomuto stanovisku treba ešte dodať, že preň nie je relevantný fakt, že mnohé spisovné jazyky sa konštituovali a spočiatku sa rozvíjali vďaka masívnej intervencii, a teda začali jestvovať a fungovať ako „umelý“ jazyk. Rozhodujúce je to, že keď sa tieto jazyky sformovali a používatelia ich úplne prijali, nadobudli povahu prirodzeného jazyka, ktorých nositelia sa pri jeho používaní neriadia inými princípmi ako v prípade nespisovného jazyka.

3. Tretie možné stanovisko je kompromisom medzi predchádzajúcimi dvoma pozíciami. Kompromis spočíva v tom, že sa nepripúšťa ani absolútna tolerancia spontánnych jazykových zmien ani ich úplné potlačania, ale sa vyžaduje ich regulácia. Podľa tohto stanoviska kultivovanie jazyka zahŕňa také zásahy, ktorými sa spontánne jazykové zmeny kontrolujú, usmerňujú. Regulačné zásahy majú byť v súlade s vedec-

kým poznaním spisovného jazyka. Intervencie na základe dobrého lingvistického poznania jazyka a jeho fungovania podporujú presadzovanie tých zmien, ktoré akceptujú kultivovaní nositelia spisovného jazyka. Toto stanovisko zapadá do predstavy, ktorú rozvíjal ešte V. M a t h e s i u s (1932, s. 25) v súvisi s otázkou, či treba zasahovať do jazyka: „Bylo by sice zcela možné spolehnout jen na třibící vliv spisovatelské jazykové praxe a na jazykovou kritiku nelingvistů, nadaných jemným smyslem pro výrazové odstíny a rytmus a melodii řeči. Tyto síly alespon stačily na vytvoření a vytřibení většiny těch spisovných jazyků, které vznikly před počátkem XIX. století, a to jsou nejvytřibenější jazyky světa. Ale dnešní situace lingvistické teorie nám umožňuje, abychom vědeckým zasahováním proces třibení urychlili...“ Vo vzťahu k spontánnym jazykovým zmenám ide o urýchlenie tých zmien, ktoré sú lingvisticky zdôvodniteľné. Vychádza sa z toho, že kultivované používanie spisovného jazyka nie je nezlučiteľné so spontánnymi jazykovými zmenami, ale nie každá zmena je z hľadiska kultivovania jazyka žiaduca, a preto treba do tohto procesu usmerňujúco zasahovať. Opäť sa dostáva do popredia „umelosť“ spisovného jazyka. Na samoreguláciu jazykového systému, resp. jazykového spoločenstva sa nemožno spoliehať. Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry vznikla ako výsledok logiky vývinu lingvistiky v spätosti so spoločenskou objednávkou motivovanou potrebou jazykového spoločenstva udržiavať spisovný jazyk sústavne v takom stave, v akom má byť z hľadiska meniacich sa potrieb jazykového spoločenstva. Lingvistika je aj na to, aby pomáhala jazykovému spoločenstvu pri uspokojovaní týchto potrieb.

Opis možných základných stanovísk k riešeniu otázky vzťahu kultivovania jazyka k spontánnym jazykovým zmenám ukazuje, aké možnosti prichádzajú do úvahy pri vyrovnávaní sa s nehomogénnosťou jazykových zmien. Kým pri druhom stanovisku sa vychádza z toho, že nehomogénnosť zmien je prirodzenou vlastnosťou spisovného jazyka, ktorej vyhovujú prirodzené procesy samoregulácie a samokultivovania, s prvým a tretím stanoviskom je spojené úsilie o homogenizáciu zmien, a to buď eliminovaním spontánnych zmien (1. stanovisko), alebo ich interpretáciou v zmysle zámerných zmien (3. stanovisko).

Funkčná koncepcia

Pojem kultivovania jazyka, ktorý sa rozvíjal na myšlienkovvej báze pražskej školy, zodpovedá tretiemu stanovisku. Pri vymedzovaní obsahu kultivovania jazyka spontánne jazykové zmeny spočiatku zostali v úzadí. V. M a t h e s i u s (1932, s. 30) píše: „Nejvyšším rozhodčím o tom, co je v jazyku přípustné a co nikoli, je praktický zřetel k jazykové vytřibenosti.“ A čo je „jazyková vytřibenosť“? „Jazyk je soustava účelných prostředků výrazových a jeho hodnotu lze měřit jen tím, jak svému účelu vyhovuje“ (op. cit., s. 14). Kultivovanie jazyka teda znamená jeho pestovanie v prospech jeho funkčnosti. Ako sme už naznačili, nie je celkom jasné, ako je zlučiteľné

funkčne motivované kultivovanie jazyka so spontánnymi jazykovými zmenami. Vzťah kultivovania jazyka k týmto zmenám sa nezahŕňa v úplnosti, so žiaducou dôslednosťou do úvah smerujúcich k vybudovaniu funkčnej koncepcie jazykovej kultúry. Až pri objasňovaní kodifikácie ako nástroja kultivovania spisovného jazyka sa tieto zmeny dostávajú do poľa pozornosti, a to pri riešení otázky, ako treba zaobchádzať s variantmi ako konkurenčnými javmi, ktoré demonštrujú synchronnú dynamiku jazyka. M. D o k u l i l (1952, s. 136) sformuloval požiadavku perspektívnej hĺbky kodifikácie, ktorej rešpektovanie predpokladá aspoň istý stupeň prediktability jazykových zmien. Predpovedanie pohybu v jazyku sa zakladá, pravda, na poznaní zákonitostí pohybu. F. D a n e š (1979, s. 88) spomínanú požiadavku vyjadruje takto: „Protože jazykový systém je jevem dynamickým, je třeba zjišťovat, zda, popř. jak je zkoumaný jev v souhlase s vývojovými tendencemi.“ Citovaný autor si uvedomuje, že zistené vývinové tendencie sa dajú považovať len za všeobecné prognózy (v pozadí je známa spornosť otázky vývinových zákonitostí v jazyku), a preto pri kodifikácii ráta s tolerovateľnými javmi, ktoré majú v danom podsysteme spočiatku periférne miesto, ale môžu sa rozšíriť a dostať sa do centra. Vývinová tendencia sa tu interpretuje ako smerovanie k reštruktúracii príslušného podsystemu bez toho, aby sa atribútu „vývinová“ pripísal nejaký zmysel. Dôležité je len to, že možné posunutie periférneho inovačného prvku do centra vedie k vysokému stupňu jeho systémovosti. To značí, že istý jav je v súlade s vývinovou tendenciou, keď sa ukazuje, že jeho výskyt síce narúša daný podsystem, ale jeho rozšírenie vedie zasa len k vnútornej súdržnosti a pravidelnosti, teda nie k oslabeniu systémovosti jazyka. Ak kodifikátor pripúšťa taký jav, koná v duchu zachovávaní takpovediac historickej kontinuity systémovosti jazyka. Dá sa toto konanie začleniť do extenzie pojmu funkčne motivovanej jazykovej kultivácie? Alebo tento aspekt kodifikácie sa vzťahuje na kultivovanie jazyka v osobitnom zmysle?

Pri týchto otázkach treba povedať, že sila idey funkčnosti pri úvahách o kultivovaní spisovného jazyka zasahuje aj do sféry spontánnych jazykových zmien. Hoci sa nestretávame s explicitným prijímaním tézy o teleologickosti týchto zmien, v odborných výkladoch je implicitne prítomná ich funkčnosť, účelnosť. Napr. J. K a - č a l a (1979, s. 164–165) pripomína, „že činnosť jazykovedcov pri zveľaďovaní jazyka by nemala vedome narúšať systémovosť jazyka, lebo by to nebolo v zhode s potrebami používateľov“, a potom dodáva, že ich požiadavke vyhovuje relatívne jednoduchý a pravidelný systém, ktorý si pomerne ľahko a spoľahlivo osvoja. Tieto výroky evokujú známu tézu o zjednodušovaní, spravidelňovaní ako smere vývinu morfológie spisovnej slovenčiny (a nielen tohto jazyka). Teleologická asociácia je ešte silnejšia, keď sa kultivovanie jazyka vysvetľuje ako jeho zdokonaľovanie. Už B. H a v r á n e k (1932, s. 32) objasňuje pestovanie spisovného jazyka ako úsilie lingvistiky o „zdokonalení a prospěch spisovného jazyka“. Výraz zdokonaľovanie sa objavuje napr. aj v učebnicovej definícii: „Kultúra jazyka je proces, stupeň a stav zdokonaľovania jazyka“ (Kráľ – Rýzková, 1990, s. 26). A. S t i c h (1979, s. 106) upozornil na to, že „ne zcela vyjasněné však je, co vše máme a smíme vkládat do

predstav dokonalosti jazyka...“, takže sa nevyklúčujú ani teleologické asociácie v súvisе so spontánnymi jazykovými zmenami.

Vráťme sa k otázke, či spontánne jazykové zmeny, ktoré sú v súlade s vývinovými tendenciami, môžu byť komponentom kultivovania jazyka v duchu funkčnej koncepcie. Jednoznačná kladná odpoveď sa ponúka, ak túto koncepciu interpretujeme tak, že kultivácia jazyka sa dotýka jeho externej aj internej funkčnosti, čiže jazyk sa kultivuje súbežne s dynamikou vyjadrovacích potrieb, ako aj v prospech jeho organizovanosti (aby bol vždy ľahko osvojiteľný) a jeho historickej kontinuity (aby sa rozvíjal v súlade s vývinovými tendenciami). Teleologickosť jazykových zmien sa tu vzťahuje aj na spontánne zmeny, čo sa zračí v pojme internej funkčnosti. Kladná je odpoveď aj v prípade, keď internú funkčnosť interpretujeme ako „predurčenosť jazyka na spontánne zmeny“, ktorá vyplýva z jeho povahy a používania. To značí, že realizácia týchto zmien je súčasne kultivovaním jazyka, lebo uznávame, že tieto zmeny sú prirodzenou vlastnosťou jazyka, ktorým pripisujeme účelnosť v tom zmysle, že sa nimi realizuje „program“ spontánnej zložky dynamiky jazyka. Odpoveď je záporná, ak funkčnú koncepciu kultivovania jazyka interpretujeme tak, že sa dotýka len jeho externej funkčnosti.

Spontánnosť a funkčnosť

Kompatibilita pojmov spontánnosti a funkčnosti je, pravdaže, kompatibilitou ich interpretácií. Teleologická interpretácia spontánnych jazykových zmien a široké chápanie funkčnosti robia tieto pojmy kompatibilnými. Predchádzajúci výklad nám priblížil dve verzie teleologickej interpretácie spontánnych zmien. Obidve verzie sa opierajú o pojem vývinovej tendencie. V prvej sa jej prisudzuje účelnosť v tom zmysle, že ide o smerovanie k zjednodušovaniu, spravidelňovaniu, zdokonaľovaniu jazyka. Je to objektivistická, nepragmatická interpretácia, ktorá vyžaduje objektivistické chápanie kultivovania jazyka vo vzťahu k spontánnym zmenám. Podľa toho kultivovanie jazyka znamená konanie v súlade s objektívnymi vývinovými tendenciami čiže sa majú podporovať tie zmeny, ktoré prispievajú k zjednodušovaniu, spravidelňovaniu, zdokonaľovaniu jazyka. V druhej verzii sa vývinovej tendencii neprisudzuje taká účelnosť. Ide len o prejav istého spôsobu reprodukcie jazykového systému. Účelnosť spontánnych zmien spočíva v tom, že zachovávajú tento spôsob reprodukcie. Týmto spôsobom sa udržiava historická kontinuita systémovosti jazyka.

Od druhej interpretačnej verzii je len krôčik k pragmatickej interpretácii funkčnosti spontánnych jazykových zmien, teda k interpretácii z hľadiska vzťahu používateľa jazyka k týmto zmenám. Mimovoľné, nezámerné, necielené novoty v reči sú účelné v tom zmysle, že udržiavajú historickú kontinuitu prirodzenej reštruktúracie jazyka, zachovávajú historickú identitu prirodzeného používateľa jazyka. Realizácia spontánnych zmien je súčasne ich účelom. Tým, že sa uskutočňujú, prejavujú aj svoj

účel. Tým, že ich používatelia jazyka realizujú, vyjadrujú aj svoj (schvaľujúci) postoj k nim. Používatelia jazyka navodzujú a prijímajú tieto zmeny na základe ich potreby zachovať si svoju prirodzenú rečotvornú aktivitu. Z čoho sa dá vyvodiť táto potreba?

Táto potreba vyplýva z historicky overenej pozitívnej skúsenosti jazykového spoločenstva, že z generácie na generáciu prechádzajúci spôsob osvojovania si a používania jazyka vyhovuje jeho členom ako jednotlivcom, aj ako komunite. Ide o reprodukciu asociačno-návykového osvojovania a používania jazyka podopretého optimálnou mierou racionality na úrovni prirodzenej logiky. Spontánne zmeny sú komponentom reprodukcie jazyka a ich funkčnosť sa, pravda, viaže na funkciu reprodukcie, ktorá spočíva v udržiavaní osvedčeného spôsobu osvojovania a používania jazyka. Pre zachovanie tohto spôsobu je rozhodujúce to, že jazyk takto optimálne plní svoju služobnú úlohu, pričom je osobitne dôležité, že osvojovateľ a používateľ jazyka pociťuje ovládanie svojho jazyka ako svoju prirodzenú vlastnosť, ktorej venuje pozornosť len v osobitných prípadoch.

Spontánne jazykové zmeny prebiehajú ako príležitostné nezámerné rozširovania kolokácií rečových segmentov v spätosti s modifikáciou ich interpretácie, ktoré môžu vyústiť do ich reinterpretácie (kolokáciou rozumieme koexistenciu istého segmentu s inými segmentmi v reťazci segmentov). Podstatné je, že rozšírenie kolokácie istého segmentu je jeho novým použitím v zmysle zafixovaných použití, takže kolokačné rozšírenie je plynulé, nenápadné. A. D a u s e s (1991, s. 21) uplatňuje v tejto súvislosti pojem analógie, ktorému pripisuje jeho pôvodný obsah, čiže ho chápe ako používanie a rozširovanie jestvujúcich prvkov a spôsobov ich použitia v zmysle zafixovaných kolokácií. Analógia je preňho rozšírením istej možnosti, ktorá je zakotvená v danom jazyku. Uplatňujúc pojem analógie v tomto (širokom) zmysle, môžeme povedať, že spomínaná prirodzená (permanentná) reštruktúracia jazyka vyplýva z toho, že nositelia jazyka pri jeho používaní sa riadia princípom analógie. To značí, že jazykové prostriedky v reči podrobujú interpretácii, aby ich používali v ich zmysle, v súlade s ich interpretáciou. Pozrime sa z tohto hľadiska na tri diskutované príklady v slovenčine.

J. H o r e c k ý (1989) sa prihovára za to, aby kodifikácia pripustila obidve väzby v prípadoch typu *hrať na husliach* – *hrať na husle*. Zisťuje rozšírenosť akuzatívnej väzby v úze, a to aj u renomovaných autorov (V. Šíkula, R. Sloboda). J. K a č a l a (1990) v reakcii na článok J. Horeckého odmieta akuzatívnu väzbu ako evidentne nespisovný jav, pričom vyzdvihuje, že „paradigmatickému zapojeniu slovesa *hrať* do širšej skupiny slovík, ktoré sa pravidelne viažu s pomenovaním nástroja s formou lokálu s predložkou *na*, pripisujeme v našej argumentácii základnú dôležitosť“ (op. cit. s. 19). Na predchádzajúcej strane píše: „Ak si totiž položíme otázku, či väzba slovesa *hrať* a podstatných mien *hra* a *hráč* s akuzatívom má paradigmatickú oporu pri iných slovesách a podstatných menách pravidelne sa viažucich s pomenovaním nástroja, odpoveď je negatívna.“ Sú to zistenia zodpovedajúce faktom. Spomínaný princíp analógie sa tu prejavuje tak, že napr. spojenie *hrať na husliach* platí v tom

zmysle ako napr. *písať na stroji* alebo *cvičiť na bradlách*. Spontánna jazyková zmena sa začína interpretačným posunom so súbežným rozšírením kolokácie. Pri obidvoch javoch sa využívajú možnosti, ktoré ponúka daný jazyk. Na jednu upozorňuje J. Kačala pri rozoberanom príklade v citovanom článku na s. 19, keď poukazuje na povahu nástroja a jeho vzťahu k deju v spojeniach sloviess so substantívami v lokáli s predložkou *na*. Usudzuje, že „nástroj zároveň platí ako objekt deja, na ktorý sa orientuje úsilie činiteľa deja s cieľom dosiahnuť pôsobením naň žiadaný výsledok“. Tu si treba pripomenúť, že jestvujú spojenia typu sloveso + *na* + substantívum v akuzatíve, ktorými sa také úsilie činiteľa deja vyjadruje. Medzi nimi nachádzame aj spojenia, pri ktorých tým žiadaným výsledkom je zvukový efekt, napr. k spojeniam *poukazovať na nedostatky* (aby sa odstránili), *zaútočiť na nepriateľa* (s cieľom paralyzovať ho), *skladať sa na darček* (aby sa mohol kúpiť) a pod., sa priradujú syntagmy *búchať na dvere*, *klopať na okno*, *udierať na bubon*, *túkať na klávesy*, *trieskať na bránu* a pod. Príležitostná aktualizácia (v reči) asociácie medzi interpretáciou nástroja ako objektu deja pri slovese *hrať* a spojeniami tohto typu je možným počiatkom spontánnej zmeny. Napr. spojenia ako *učiť sa hrať na husliach*, *cvičiť sa v hre na klavíri*, *cibriť techniku hry na gitare* a pod., teda také, v ktorých sa vyskytujú výrazy s obsahovým komponentom „úsilie“, sú dobrými potenciálnymi aktualizátormi tejto asociácie. Pri sémantickej interpretácii slovesa *hrať* a substantíva *hra* v týchto spojeniach ľahko môže dôjsť k spontánnemu upriamaniu pozornosti na nástroj ako objekt úsilia a súbežne s tým k rozšíreniu ilustrovanej kolokačnej triedy predložky *na* s akuzatívom. Použitie spojenia typu *hrať na bicie* zodpovedá prirodzenému spôsobu používania jazykových prostriedkov, ktorý zahŕňa aj spontánne zmeny na základe analógie, a preto sa udomácnilo v úze. Analógia tu znamená, že spojenie *hrať na bubon* sa uplatňuje v tom zmysle ako napr. spojenie *udierať na bubon* (na základe toho sa rozšírila kolokácia predložky *na*) a súčasne v tom zmysle ako spojenie *hrať na bubne*, teda nové použitie slovesa *hrať* v spätosti s interpretáciou nástroja ako objektu deja svojím zmyslom zodpovedá jeho použitiu s predložkovým lokálom. V opísanom prechode k spojeniu s akuzatívnou väzbou nejde o sémantickú obmenu spojenia s lokálom, ale len o spontánnu zmenu väzby. Nedá sa však vylúčiť, že ďalší spontánný interpretačný posun dospeje až k sémantickej reinterpretácii slovesa *hrať*, ktorej výsledkom je význam „vedieť hrať“, „schopnosť využívať hudobný nástroj“, ktorý uvádza J. Horecký v citovanej práci.

Môžeme teda podporiť tvrdenie J. Horeckého (op. cit., s. 117) v súvisi s rozoberanými spojeniami, že „aj keď sa lokálová väzba nahradí akuzatívnou, znova vzniká štruktúrne prípustný útvar“. Dodávame len, že z nášho hľadiska nejde o náhradu, lež o spontánnu zmenu. Citovaní autori pripomínajú vplyv češtiny, resp. nárečia. Aj keď vychádzame z toho, že podnet na zmenu vzišiel z týchto prostredí, rozhodujúce je, že táto zmena sa dá rekonštruovať ako prejav prirodzeného spôsobu používania jazykového prostriedku v tom zmysle, ako sme ho opísali, čiže zodpovedá iným príkladom prejavu tohto spôsobu.

Ako druhý príklad si všimneme predložku *kvôli* používanú v príčinnom, resp. dôvodovom význame. Kodifikácia pripúšťa len účelový (cieľový) význam. F. Kočíš (1996) tu vidí vplyv češtiny, prípadne západoslovenského nárečia. Prechod od účelového významu k príčinnému však opäť môžeme zrekonštruovať ako prirodzený, spontánny proces. Navádza nás na to aj naša bežná skúsenosť, že účel konania sa normálne prezentuje ako jeho dôvod. Zodpovedá to prirodzenej logike. V reči je opäť v hre interpretačný posun a analógia. F. Kočíš (op. cit., s. 190) uvádza ako jeden z dokladov ilustrujúcich predložku *kvôli* v účelovom význame vetu *Žena sa dokáže kvôli zamestnaniu presťahovať do iného mesta* (účelový význam = aby získala zamestnanie). Mnohé možné kontextové pokračovania, ako napr. *Zamestnanie znamená pre ňu veľmi veľa* alebo *Predstava nezamestnanosti ju desí* a pod., vyvolávajú asociáciu príčinnosti, čo vedie k posunu v interpretácii predložky *kvôli*. Prítomnosť kauzálneho komponentu sa čoraz viac ustáľuje, takže napr. vo výpovedi *Kvôli kariére odišla do Ameriky* koexistuje s komponentom účelu (účelom aj príčinou jej odchodu je kariéra). Postupný interpretačný posun je spätý s rozširovaním kolokácie predložky, čo vyústilo v úže do spojení ako *kvôli chorobe*, *kvôli dažďu* a pod., ktoré sa uplatňujú v príčinnom význame. Hovoriaci sa riadia aj tu princípom analógie, ku kauzálnemu používaniu predložky dospeli tak, že ju používali s interpretačným posunom, ale vždy v zmysle predchádzajúceho používania.

Napokon sa pozrieme na tvar *záujemci*, ktorý podľa sociolingvistického prieskumu (Bosák, 1995, s. 37) je výrazne frekventovanejší ako kodifikovaný tvar *záujemcovia* a jeho výskyt v úže je jedným z dokladov pre úsudok L. Dvonča (1984, s. 29), že „prípona *-i* je dnes produktívna pri slovách so slovotvornou príponou *-ca*“, ale aktuálna kodifikácia túto formu nepripúšťa s odôvodnením, že tvar s *-ovia* je systémový (Považaj, 1995, s. 63). Kodifikátora nepresvedčilo ani zistenie L. Dvonča (op. cit., s. 74), podľa ktorého „v tých prípadoch, kde sa uplatnila nová synonymita pád. prípon v N pl. subst. vzoru *hrdina* so staršou príponou *-ovia* (iba *-ovia*) a novšou príponou *-i*, vývin vedie k posilňovaniu novšej prípony.“ Z nášho pragmatického hľadiska nejde o nevedomované (a už vôbec nie o uvedomované) rečové správanie v duchu tejto vývinovej tendencie, ale o spontánnu zmenu na základe analógie v spomínanom vymedzení, pričom možný vplyv češtiny je len sekundárny faktor. Kolokácia segmentu *-i* sa rozšírila na prípady ako *záujemci*, *výherci* na základe príležitostného presunu pozornosti v reči na jeho výskyt po spoluhláske *c* v prípadoch ako *zvedavci*, *herci*, *chodci*, *účastníci*, *diváci* a pod., čo môže viesť k reinterpretácii tejto koncovky, teda k modifikácii pravidla o jej používaní. Námietka, že predsa „nik z nás isto nepovie sudci, tvorci“ (Považaj, 1995, s. 63) poukazuje len na to, že spontánna morfológická zmena nie je reklasifikačným aktom, ktorým sa hromadne presunú všetky prvky istej triedy do inej triedy, ale procesom, ktorého priebeh je podmienený okolnosťami rečotvornej aktivity používateľov jazyka. Tvar *záujemci* je prejavom spontánnej morfológickej resystemizácie substantív s formantom *-ca*.

Spontánne zmeny a ich následky

Ak máme v úmysle prijať interpretáciu spontánnych jazykových zmien, ktorá je zlučiteľná s funkčnou koncepciou kultivovania jazyka, skúmame predovšetkým ich možné následky. Zaujímá nás zrejme to, či nenarúšajú funkciu jazykovej normy a či nenaštrbujú jazykový systém. Kladieme si otázku, či sa tieto zmeny zmestia do rámca pružnej stability normy, ktorého prekročenie by znamenalo ohrozenie bezproblémovej identifikovateľnosti a interpretovateľnosti jazykových foriem, bezporuchového dorozumievania a v konečnom dôsledku jazykovej jednoty príslušného spoločenstva. Môžu byť takou hrozbou pre normu? Podľa nášho názoru nie. Vyplýva to z princípu analógie, podľa ktorého sa tieto zmeny riadia. Tým, že hovoriaci reagujú v zmysle jestvujúcich foriem a významov, rečové novoty, ktoré smerujú k spontánnym zmenám, sú kontinuálne, interpretačné posuny sú prirodzené, nebadané, nerušivé. Ohrozujú nejako jazykový systém? Stretávame sa s obavou, že nekontrolované zmeny môžu narušiť systém a tým oslabiť jeho funkčnosť. F. K o č i š (1996, s. 192) zdôvodňuje svoju kritiku používania predložky *kvôli* v príčinnom význame tým, že „v zachovaní významovej identity predložiek treba vidieť nevyhnutnú potrebu vyjadrovať okolnostné podmienky realizovania slovesného deja v jazyku a rešpektovať i zachovať ontologické súvislosti jazyka s mimojazykovou realitou.“ Na tej istej strane píše, že je nežiaduce, aby „vnútorne diferencované bohatstvo adverbialného vyjadrovania sa začalo z nášho spisovného jazyka vytrácať.“ Táto obava má reálny podklad len v tom prípade, keď nájdeme príklady v prospech argumentácie, že zmeny v jazyku v dôsledku prirodzeného (spontánneho) používania jazykových prostriedkov obmedzili vyjadrovacie možnosti jazyka. Nepoznáme také príklady. O obmedzovaní týchto možností sa dá hovoriť len vtedy, keď vnesieme do jazyka inú logiku, aká je mu vlastná, napr. keď odmietame pripisovanie príčinného významu predložke *v dôsledku* s argumentáciou, že „z filozofického hľadiska sa totiž príčina a dôsledok ako gnozeologické kategórie zreteľne rozlišujú“ (op. cit., s. 192). Predpovedať oslabovanie vyjadrovacích možností sa dá len na základe lingvistického usudzovania, ktoré nezodpovedá logike reálneho používania jazykových prostriedkov. Inou obavou je, že sa môžu presadiť neústrojné zmeny, ktoré komplikujú systém alebo vnášajú doň neporiadok. Jednoduchosť alebo komplikovanosť jazykového systému je však relatívna. Rozhodujúce je, že z pohľadu používateľov materinského jazyka akceptované zmeny neznamenajú žiadnu komplikáciu. Čo sa týka ústrojnosti alebo neústrojnosti istej zmeny, už sme naznačili, že kodifikátor interpretuje zmenu, ktorá je prirodzenou resystemizáciou istého prvku, ako jeho zneústrojňovanie, a preto ju odmieta. Ďalšou obavou je, že isté spontánne zmeny, napr. spontánne preberanie slov z češtiny do slovenčiny, znamenajú hrozbu pre svojbytnosť jazyka. Táto obava sa umocňuje v spätosti s predstavou, že prevzaté prvky môžu vytlačiť z jazyka domáce prvky (pravda, v každej spontánnej zmene je skrytá možná strata pôvodného prvku). Táto obava prestane byť lingvisticky

podloženou obavou vtedy, keď preukážeme, že aj tieto spontánne zmeny sú komponentom prirodzeného zaobchádzania s jazykom.

Nemusíme hneď súhlasiť s názorom, že kultivovanie spisovného jazyka nemá smerovať proti zachovaniu historickej identity prirodzeného používateľa jazyka, proti prirodzenej reštruktúracii jazyka. Rozhodne je však užitočné pre rozvíjanie teórie jazykovej kultúry objasniť si rozličné stránky prirodzeného zaobchádzania s jazykom, najmä jeho univerzálne črty a jeho idiosynkretické prejavy. Potom sa treba opäť vrátiť k otázke, či „zákonitosti“ prirodzeného zaobchádzania s jazykom sú relevantné pri kultivovaní „umelého“ spisovného jazyka.

Záver

Napätie medzi kodifikáciou a úzom, ktoré vyplýva z rozporu medzi požiadavkou kontroly jazykových zmien, súvisiacou so zámernosťou, uvedomenosťou kultivovania spisovného jazyka v zmysle funkčnej koncepcie, a sklonom používateľov spisovného jazyka k navodzovaniu a prijímaniu spontánnych zmien sa dá riešiť dvojakým spôsobom. Prvý spôsob smeruje k upevňovaniu „umelosti“ spisovného jazyka a predpokladá posilňovanie komponentu uvedomenosti v metajazykovej axiologickej kompetencii ich používateľov súbežne s racionalizáciou ich jazykových znalostí. Druhý spôsob spočíva v rešpektovaní spomínaného sklonu používateľov spisovného jazyka, a teda ich prirodzenej metajazykovej axiologickej kompetencie. Pretože spontánne jazykové zmeny nie sú nevyhnutné (alebo áno?), ale vyplývajú z istého spôsobu používania jazyka, ktorý prechádza z generácie na generáciu, voľba jedného z týchto dvoch spôsobov sa môže opierať len o pragmatickú argumentáciu (alebo aj inú?). O tejto argumentácii treba ďalej diskutovať.

Bibliografia

BOSÁK, J.: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 17–42.

DANEŠ, F.: Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Red. J. Chloupek. Praha, Academia 1979, s. 79–91.

DAUSES, A.: Sprachwandel durch Analogie. Zu den Grenzen des sprachlichen Wandels. Stuttgart, Frank Steiner Verlag 1991.

DOKULIL, M.: K otázkám normy spisovného jazyka a její kodifikace. Slovo a slovesnost, 13, 1952, s. 135–139.

DVONČ, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava, Veda 1984.

HAVRÁNEK, B.: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Red. B. Havránek – M. Weingart. Praha, Melantrich 1932, s. 32–84.

- HORECKÝ, J.: Hrať na husliach či na husle. *Kultúra slova*, 23, 1989, s. 116–121.
- JANKO, J.: Autorativní moc v jazyce nemá mluvnická teorie, nýbrž usus. *Naše řeč*, 7, 1923, s. 283–299.
- KAČALA, J.: Výhľady na kultivovanie jazyka. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 161–169.
- KAČALA, J.: Ústrojnosť slovenskej väzby hrať na husliach. *Kultúra slova*, 24, 1980, s. 17–25.
- KOČIŠ, F.: Má predložka kvôli príčinný alebo cieľový, resp. prospechový význam? *Slovenská reč*, 61, 1996, s. 189–192.
- KRÁL, Á. – RÝZKOVÁ, A.: *Základy jazykovej kultúry*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990.
- MATHESIUS, V.: O požadavku stability ve spisovném jazyce. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Red. B. Havránek – M. Weingart. Praha, Melantrich 1932, s. 14–31.
- POVAŽAJ, M.: Z diskusie. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Red. J. Doruľa. Bratislava, Veda 1995, s. 60–63.
- STICH, A.: Současné úkoly jazykové kultury. In: *Kultura českého jazyka*. Red. J. Bélič a kol. Liberec, Severočeské nakladatelství 1969, s. 103–112.
- STICH, A.: K pojmu jazykové kultury a jeho obsahu. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Red. J. Chloupek. Praha, Academia 1979, s. 98–108.

SPONTANE SPRACHVERÄNDERUNGEN UND SPRACHKULTIVIERUNG

Z u s a m m e n f a s s u n g

Es wird die Frage diskutiert, wie die spontanen Sprachveränderungen in der funktionalen Theorie der Sprachkultivierung ihren Niederschlag finden können. Das Problem liegt in dem Widerspruch zwischen der Spontaneität des Sprachwandels und der Kontrolliertheit der Sprachkultivierung sowie zwischen der funktionalen Auffassung der Sprachkultivierung und der fraglichen Funktionalität der spontanen Sprachveränderungen. Dieser Widerspruch steht im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit des Autors. Er diskutiert die in Frage kommenden Lösungen dieses Widerspruchs und weist auf die Möglichkeit der pragmatischen Interpretierung der spontanen Sprachveränderungen hin, die mit der funktionalen Theorie der Sprachkultivierung vereinbar ist.

Príspevok vznikol na Filozofickej fakulte UK ako súčasť vedeckého grantu č. 95/5305/238 prideleného Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied VEGA, riešeného v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

ROZHEADY

MEDZINÁRODNÁ PRÍRUČKA O VLASTNÝCH MENÁCH – MONUMENTÁLNE DIELO SÚČASNEJ ONOMASTIKY

VINCENT BLANÁR

BLANÁR, V.: International Handbook on Personal Names – Monumental Work of Contemporary Onomastics. Jazykovedný časopis, 48, 1997, No. 1, pp. 43–50 (Bratislava)

The author, reviewing this appreciated work and following his methodological positions, touches an interpretation of some basic problems of onomastics – e.g. specification of personal names problem groups, of mutual as well as contradictory relation of appellative and proper name lexis, of onymic semantics, of onomastics status and even of presupposition and referential identification of personal names.

1. Ako 11. zväzok významnej série príručiek z oblasti jazykovedy a vied o komunikácii (vydavatelia H. Steger a H. E. Wiegand) vyšli tri rozsiahle zväzky o výskume a problematike vlastných mien: *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Herausgegeben von E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta. 1. Teilband. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1995, XLVI + 977 s. – 2. Teilband 1966, XXX + 979–1890 s. – 3. Registerband 1996, XXXII + 1891–2259 s. (formát 19 x 27 cm). [Paralelný anglický a francúzsky názov.] Ide o reprezentatívne dielo svojou širokou koncepciou, odbornou hodnotou, ako aj technickou úrovňou. Rozširujúci sa záujem o výskum vlastných mien, dobrá medzinárodná organizácia onomastiky (medzinárodné onomastické centrum ICOS, založené r. 1948, so sídlom v belgickom Leuvene; medzinárodné onomastické kongresy organizované od r. 1938 v trojročných intervaloch) a v neposlednej miere sústredenejšie zameranie na všeobecné a teoretické otázky i na porovnávací výskum v ostatných desaťročiach vytvorili predpoklady na realizáciu smelého projektu, ktorého hodnotu budú oceňovať i budúce generácie odborníkov a záujemcov. Príručka obsahuje vzácne, priam jedinečné informácie o vývine a stave onomastiky a o spôsobe pomenúvania onymických objektov vo veľkom množstve krajín celého sveta s bohatými bibliografickými údajmi; poskytuje kvalifikované, hoci neraz aj rozdielne pohľady na povahu vlastného mena, na jazykovú stavbu a spôsoby analýzy vlastných mien, na predmet onomastiky a na špecifické využívanie onymického materiálu v iných disciplínach. O publikova-

nie medzinárodnej onomastickej príručky sa zaslúžilo známe vydavateľstvo Walter de Gruyter.

Koncepcia onomastickej encyklopédie bola niekoľkokrát predložená odbornému publiku (r. 1989 na onomastickej konferencii v Lodži, r. 1990 na Medzinárodnom onomastickom kongrese v Helsinkách a krátko potom na kongrese juhoafrickej onomastickej spoločnosti v Mmabato/Bophutatswane). Na zdokonaľovaní vypracovanej koncepcie sa aj neskôr zúčastňovali viacerí bádatelia, no i tak nesie dielo celkovým poňatím viditeľnú pečať svojich zostavovateľov. Pri zrode medzinárodnej príručky stáli títo vydavatelia (ktorí mali rozdelenú kompetenciu vzhľadom na vnútornú organizáciu diela a jazykové oblasti): Ernst Eichler, Gerold Hilty, Heinrich Löffler, Hugo Steger a Ladislav Zgusta. Hlavným vydavateľom diela a autorom východiskového konceptu bol H. Löffler z Bazileja, ktorý bol aj hlavným koordinátorom prípravných prác. Onomastické aktivity vo všetkých svetadieloch ukazujú príspevky vyše 250 medzinárodne uznávaných autorov zo 45 krajín. Jazykmi príručky sú nemčina (60 % príspevkov), angličtina (30 % príspevkov) a francúzština (10 % príspevkov). Názvy všetkých článkov a kapitol sa uvádzajú v týchto jazykoch. Encyklopédia predstavuje stav bádania k r. 1992.

O „takmer bezhraničnom pracovnom poli“ onomastiky svedčí široká paleta príspevkov – od článkov, v ktorých stoja vlastné mená v centre výkladov, po články, v ktorých historici, literárni vedci, filozofi, právnici, teológovia a i. skúmajú vlastné mená zo svojich hľadísk. Preto problém výberu a členenia príspevkov v príručke znamenal pre zostavovateľov prvoradú úlohu. Uplatnili nasledujúcu systematiku v 23 kapitolách:

I. *Náuka o vlastných menách. Prehľad. Dejiny. Smery. Inštitúcie* (sprostredkúva sa stav onomastických výskumov v rozličných krajinách sveta s bibliografiami dôležitých publikácií a periodík). II. *Metódy onomastiky* a III. *Teória vlastných mien* načrtávajú dejiny a stav onomastickej teórie a metodológie. Nasleduje (IV.) *Gramatika vlastných mien*, (V.) *Sémantika vlastných mien*, (VI.) *Pragmatika vlastných mien*, (VII.) *Štylistika vlastných mien*. Centrálne miesto v príručke má VIII. kapitola o historickom vývine vlastných mien. Príspevky sa tu vzťahujú na mená z viac ako 60 jazykov a jazykových skupín.

II. Druhý diel sa začína IX. kapitolou o menách v jazykových kontaktoch (tu ide aj o mimojazykové činitele, o fungovanie mien v rozličných jazykoch a kultúrnych sférach). Areálovej dimenzii sa venuje pozornosť v IX. kapitole (*Geografia mien*). Nasledujú kapitoly o menách osobných, obyvateľských a etnických (X.–XIV.); neobvyklé je zaradenie názvov štátov do tohto tematického okruhu. XV.–XVII. kapitola obsahuje články o ojkonymách a anojkonymách, v XVIII. kapitole sú príspevky o menách vecí, zvierat a zariadení. Prechodnými formami medzi propriami a apelatívami sa zaoberajú autori v XIX. kapitole (nie je tu však reč len o nomenklatúrach a o odborných termínoch vo vedeckých a technických disciplínach, ale aj o menách v meteorológii, o menách vetrov a tovarových výrobkov). Zviazanosť vlastných mien s príbuznými disciplínami ukazujú kapitoly XX.–XXII.: *Mená a dejiny*, *Mená a spo-*

ločnosť, Menné právo, Menná politika, Mená a náboženstvo; tu sa uplatňujú hľadiská odborníkov z viacerých hraničných disciplín.

Orientáciu v onomastickej príručke uľahčujú dôkladne spracované indexy v treťom zväzku. Vyše 35 000 záznamov tvorí vecný index, index autorov, ďalej register morfém usporiadaný abecedne a podľa jazykov (uvádza sa okolo 3 500 morfematických prvkov z vyše 100 jazykov), nasleduje register všetkých citovaných mien; okolo 3 000 gréckych mien sa uvádza v osobitnej časti. Indexy vypracoval v Bazileji H. Löffner so svojimi spolupracovníkmi (využilo sa 6 počítačov typu McIntosh).

Slovenskú onomastiku reprezentujú tri príspevky V. Blánara: *Namenforschung in der Slowakischen Republik* (1. zv., I., č. 27, s. 221–227), *Das antroponymische System und sein Funktionieren* (2. zv. XI., č. 178, s. 1179–1182), *Morphologie und Wortbildung der ältesten Personennamen: Slavisches* (2. zv., XI., č. 181, s. 1193–1198).

2. Nehľadiac na vynaložené úsilie zostavovateľov, všetky okruhy náuky o vlastných menách nie sú zastúpené rovnomerne. Príčina spočíva v rozličnej rozpracovanosti jednotlivých problémov, sčasti vo výbere autorov článkov. Rozdielne postojie k niektorým teoretickým otázkam vyplývajú z metodologických prístupov príslušných bádateľov. Ale práve tým poskytuje medzinárodná onomastická príručka dobrý obraz o stave onomastických výskumov v celosvetovom meradle na sklonku 20. storočia. Naše pripomienky sa týkajú interpretácie niektorých teoretických otázok onomastiky.

2. 1. Systematika triedenia 289 príspevkov celkove vychádza z vymedzenia základných onymických priestorov (bionymá, geonymá, chrématonymá). Vymyká sa z neho zaradenie názvov štátov medzi obyvateľské a etnické mená. Podobný prístup by sa mohol odôvodňovať pravidelným odvodzovaním obyvateľských a etnických mien od názvov obcí, krajov a štátov; slovotvorná štruktúra obyvateľských a etnických mien však skôr poukazuje na ich oslabenú propriálnu povahu (pri ich tvorení nejde o jedinečný akt nominácie, ktorý by bol potom ustálený administratívno-právnym alebo užším spoločenským úzom). Mená zvierat patria medzi bionymá, a nie medzi chrématonymá a mená používané v meteorológii medzi geonymá. Mená tovarov, sviatkov, trhových dní sa zaraďujú medzi mená objektov, ktoré vznikli ľudskou činnosťou a nie sú fixované v teréne, teda medzi chrématonymá. Výklady o týchto skupinách mien nájdeme v kapitole o „prechodných formách medzi propriami a apelatívami“. To má isté odôvodnenie v osobitnom postavení chrématonymie medzi triedami vlastných mien; prechod niektorých druhov chrématonym k apelatívnym pomenovaniám je plynulý. Bolo by bývalo primeranejšie dať do súladu obsah napr. úvodných článkov v XVIII. kapitole (č. 238 a 239) a podľa toho spresniť zaradenie uvedených skupín mien do systematiky článkov.

2. 2. V predslove sa vychádza z myšlienky, že vlastné mená predstavujú osobitný lingvistický a pragmatický úsek každého jazyka: ide priam o „široký kozmos“

onymických javov a problémov. Preto náuka o vlastných menách „nie je jednoducho jazykovedná disciplína ako každá iná“, tým menej okrajová disciplína jazykovedy. Tu by sa ešte žiadalo dodať, že existuje ustavičná interakcia vlastných mien s ostatnou lexikou a súčasne sa prejavujú polarizačné tendencie medzi apelatívnou a propriálnou lexikou a vlastné mená sa vyvíjajú aj ako prvky príslušných onymických sústav. V úvodnej štúdii k 1. zväzku (I., č. 1) E. E i c h l e r právom poukazuje na osamostatňovanie onomastiky ako lingvistickej disciplíny, ktorej jazykové znaky s ich individualizačnou a identifikačnou funkciou predstavujú osobitnú nomináciu v pomere k apelatívnej nominácii. Proces emancipovania onomastiky je charakteristickým znakom náuky o vlastných menách v ostatných desaťročiach, „ktorý sa nedá zastaviť“. Túto skutočnosť nezastiera prevaha historicky orientovaných príspevkov v príručke.

Historický a etymologický aspekt, ktoré donedávna v onomastickom výskume prevládali, osvetľujú problematiku vlastných mien „len z istého hľadiska. Vzťah etymologického významu mena k jeho komunikatívnej hodnote by si bol zaslúžil podrobnejšie osvetlenie. V príručke nenájdeme osobitnú kapitolu o onymických systémoch, o ich povahe a dimenziách. Niektoré články, v ktorých sa táto aktuálna problematika rieši, dostali miesto v iných kapitolách vzhľadom na druh analyzovaných objektov (pozri kap. XI., č. 178, XII., č. 191, 195, XIV., č. 211, XVI., č. 223 a i.).

Pomerne skromne sa osvetľuje jedna zo základných otázok teórie vlastných mien – otázka onymickej sémantiky, hoci dobrý prehľad problematiky poskytuje Lötsche-rova úvodná štúdia k tejto kapitole (V., č. 66). A. L ö t s c h e r poukazuje na dve prijímané protichodné stanoviská: vlastné meno sa oproti apelatívu vyznačuje prázdňou sémantikou (pregnantná formulácia u J. S. Milla, 1856) a vlastné meno má najbohatšiu sémantiku (M. Bréal, A. Dauzat, O. Jespersen a i.). A. Lötscher sa prikláňa skôr k prvému stanovisku. So sémantikou vlastných mien sa v rámci príspevkov o všeobecnej onomastickej teórii vyrovnáva R. W i m m e r. Podľa neho priviedol k dvom spomenutým protichodným poňatiam obsahovej stránky proprií neúplný statický znakový model lingvistického štrukturalizmu. Pri upevňovaní označovacieho vzťahu pripisuje podstatnú úlohu pomenovaciemu aktu; fixovanie označovacieho vzťahu tvorí pri obvyklom používaní vlastného mena základnú zložku jeho významu, ďalšie (konotatívne) významové príznaky sú fakultatívne a situačne podmienené. Aj novšie logicko-sémantické teórie vlastného mena sa usilujú modelovať jeho význam v súhre príznakov, ktoré sú, resp. nie sú v komunikácii fixované. Podľa nášho poňatia naindividuálne príznaky utvárajú špecificky onymickú designáciu vlastného mena (hovoríme tu o presupozícinej identifikácii propriálneho znaku) a individuálne, v komunikácii nefixované príznaky patria do informačnej zložky obsahu (hovoríme o referenčnej identifikácii propriálneho znaku) (podrobnejšie v monografii Teória vlastného mena, 1996). Ani vo výkladoch o všeobecnej onomastickej teórii, ani v príspevkoch o onomastickej metodológii sa nedozvieme prehľadnejšie o onomastickom statuse v pomere k apelatívnejmu statusu vlastného mena.

Hoci viaceré teoretické otázky náuky o vlastných menách nie sú všestrannejšie osvetlené (napr. onymická nominácia v pomere k apelatívnej nominácii), prípadne je o nich zmienka na rozličných miestach diela (napr. otázka modelov a modelovania vlastných mien), resp. stretáme sa s výkladmi, ktoré sa len sčasti prekrývajú s názvom článku (napr. XI., č. 177: k otázke onymického systému sa autor približuje len z hľadiska antroponymických znakov, a nie aj z hľadiska abstraktných systémiotvorných modelov), príručka obsahuje také bohaté analýzy a opisy rozmanitých pomenovacích sústav, že umožňuje porovnávať a skúmať spôsoby pomenúvania onymických objektov v celosvetovom meradle; na takomto širokom podklade možno uvažovať o onomastických generáliách (porov. záverečné poznámky o vlastných menách a onomastickom výskume L. Z g u s t u , XXIII., č. 289). Čitateľ uvíta cenné informácie o úlohe vlastných mien v dejinách náboženstiev, o právnom a politickom aspekte vlastných mien, o menách v sídliskových a spoločenských dejinách ako historických prameňoch a o fungovaní mien v spoločenskej komunikácii (menej pozornosti sa však venovalo neúradnému pomenúvaniu).

Vynikajúca medzinárodná encyklopédia onomastiky je výrečným svedectvom, že náuka o vlastných menách, ktorá aj na Slovensku zapustila hlbšie korene, sa stáva nielen svojimi širokými spoločenskovednými dimenziami, ale priam zakotvenosťou do národnej kultúry predmetom bádateľského záujmu odborníkov v širokom svetovom meradle. Jej publikovanie pomôže odstrániť nedostačujúcu vzájomnú informovanosť o aktuálnych onomastických výskumoch a sprístupní neobyčajne rozsiahly onymický materiál. A v neposlednej miere poskytuje mohoraké podnety na ďalší rozvoj onomastiky na rovine teoretickej i pragmatickej.

DAS INTERNATIONALE HANDBUCH ÜBER DIE EIGENNAMEN – EIN MONUMENTALES WERK
DER GEGENWÄRTIGEN ONOMASTIK

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das internationale Handbuch enthält wertvolle Informationen über die Entwicklung und den Stand der Onomastik in einer großen Anzahl der Länder der ganzen Welt mit reichen bibliographischen Angaben und bietet qualifizierte Darlegungen über die Natur des Eigennamens, seinen sprachlichen Bau und Arten seiner Analyse, über den Gegenstand der Onomastik und spezifische Ausnützung des onymischen Materials in anderen Disziplinen. Unterschiedliches Herangehen zu einigen theoretischen Fragen ergibt sich aus den methodologischen Zutritten der betreffenden Forscher; damit erweist das Handbuch ein gutes Gesamtbild der onomastischen Untersuchungen zu Ende des 20. Jahrhunderts. Die angeführten Bemerkungen betreffen die Systemisation der publizierten Beiträge, die Auffassung des Status der Eigennamen und vor allem die propriale Semantik.

RECENZIE

O SLOVENČINE V KOMUNIKÁCI

Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994. Zost. M. Považaj. Bratislava, Veda 1995. 200 s.

Recenzovaný zborník už svojím názvom prezrádza aj svoje obsahové zacielenie. Popri pojmoch spisovný jazyk a jazyková kultúra v ňom frekventujú také pojmy ako teória spisovného jazyka, národný jazyk a jeho útvary (formy, variety), stratifikácia spisovného jazyka, vzťah spisovného jazyka k ostatným útvarom národného jazyka, postavenie spisovného jazyka v komunikácii (jednotlivé sféry spoločenského života a práce), možnosti uplatnenia „nespisovných“ útvarov v komunikácii, úzus, norma, kodifikácia, jazyková situácia atď. A treba povedať aj to, že viaceré z týchto pojmov boli neuralgickými bodmi na konferencii, obhliadali sa z viacerých, často protichodných uhlov pohľadu. Pritom dochádzalo k priamej i nepriamej názorovej zrážke medzi obhajcami sociolingvistických metód výskumu a zástancami tradičného prístupu ku kategórii spisovného jazyka a jeho funkcií v komunikačnej praxi.

Najhoršie na celej veci je to, že sa na konferencii jazyková problematika začala spoliti-zúvať, že sa jazykové a jazykovedné postoje často nehodnotili podľa striktné vedeckých, teoreticko-metodologických kritérií, ale na základe apriórne postulovaných stanovísk, ktoré si nárokovali na neomylnosť. Nechýbali pritom ani formulácie, ktoré mali blízko k značkovaniu a kádrovaniu nositeľov odlišných, „nesprávnych“ postojov; akoby sme sa mali vracieť k onej jedinej nezvratnej pravde. Kde sa však končí tolerantná diskusia a ľudsky chápaná polemika, tam sa končí i vedecký dialóg a priestor dostáva starý známy démon súhlasu. To sa však dostávame do marazmu, z ktorého sme sa chceli vymaniť, oslobodiť.

Takýto militantný, netolerantný tón „nasadil“ už úvodný príspevok neohrozeného bojovníka za jazykový poriadok na Slovensku S. B a j a n í k a (s. 9–11), ktorý vystúpil so staro-novou tézou o ohrození slovenčiny, aby potom zdvihnutým prstom ukázal na tých, ktorých aktivity „vyúsťujú do hazardných krokov s duchovným princípom slovenskej národnej i štátnej obrody“. Nie sú to len učitelia, ktorých „vzťah k jazyku otriasa všeobecná apatia voči jeho významu (!)“, ale spolu s pedagógmi sú to aj moderátori, redaktori, verejní činitelia, ktorí tiež „trpia na istý stupeň jazykovej indispozície (!)“. Nasucho neobišli ani jazykovedci, lebo ak „ostaneme v akademickej rovine“, „hrozí nám pád na šikmej ploche“.

Keď pán Bajaniák takto vykreslil katastrofickú perspektívu nášho jazyka, gestačne vyzýva k úcte k slovenčine, ktorá sa všeobecne a natrvalo ukotví vtedy, keď sa podarí „konečne a definitívne povýšiť majestát štátneho jazyka na úroveň spoločenského a štátneho vedomia (!) so všetkými konzekvenciami, ktoré z toho vyplývajú“. Bajaniákova patetická rétorika je hluchým ecom romantizmu 19. storočia, na sklonku 20. storočia je to anachronizmus. Sú to

slová, slová, slová, ako hovorí Hamlet, ktoré sa navyše tvária učene, ale najmä poučujúco, mentorsky, vrchnostensky. Preto treba nahlas a jednoznačne povedať, že nemajú právo obviňovať ani jazykovedcov, ani používateľov slovenčiny z „hazardérskeho ignorantstva“, ale ani poučovať o posvätných hodnotách jazyka práve tí, čo sa transparentne pýšia svojim „štátnym vedomím“, no svojou jazykovou praxou „potláčajú nielen materinský jazyk, ale i jeho ducha“.

Základnou spornou otázkou, ku ktorej sa vracajú takmer všetci autori, je úroveň jazykovej praxe. V tejto súvislosti neprekvapuje Kočišovo tvrdenie o „katastrofálnej situácii v jazykovom úze“. Skôr prekvapuje jeho rozporné tvrdenie, že Horeckého teória spisovného jazyka z r. 1976 sa síce iba „šťastí ujala“, no napriek tomu zapríčinila „anarchiu v jazykovom úze“. Treba súhlasiť s F. Kočišom, že „spisovná forma či podoba ... mala výsostné funkcie v živote nášho etnika“. Iste je pravdivé aj tvrdenie, že spisovná forma národného jazyka sa využíva „vo verejnej a spoločensky záväznej komunikácii“. Považujem však za fetišizáciu spisovného jazyka Kočišovo tvrdenie, že „slovenský národný jazyk vo svojom vývoji postupne smeruje a vrastá do jedinej existenčnej podoby – spisovného jazyka ako reprezentanta slovenského národa“.

Sociolingvistický pohľad na vyššie uvádzané pojmy prináša príspevok J. B o s á k a *Teória spisovnej slovenčiny a aktuálny slovanský kontext* (s. 22–30). Svoje výklady opiera o pojem hovorenosti, s ktorým spája aj rozširovanie hraníc spisovnosti. Správne zdôrazňuje, že kultúra komunikovania musí rešpektovať stratifikáciu celého národného jazyka. Aj uplatnenie spisovného jazyka ako najdôležitejšej formy národného jazyka podmieňujú najmä také kategórie, ako sú typy komunikácie a komunikačné sféry. Preto platí, že expedienti siahajú po istých prvkoch jednotlivých variet národného jazyka s ohľadom na charakter komunikačnej situácie. A tak kritérium správnosti musí „harmonizovať“ s kritériom funkčnosti. Súvisí to aj s tým, že „norma je nielen jazyková, ale aj sociálno-historická kategória“. Navyše štýlové a najmä komunikačné normy nehovoria iba o uplatňovaní spisovného jazyka v komunikácii, ale aj o využívaní prvkov všetkých variet národného jazyka, ako aj o prepínaní kódu.

Príspevok S. O n d r e j o v i č a *Sociolingvistika a jazyková kultúra* (s. 35–45) tiež súvisí s paradoxnou situáciou, že totiž ešte aj v tomto čase musia sociolingvisticky orientovaní autori brániť opodstatnenosť svojej koncepcie i svojich metodologických východísk. Je to tak aj preto, že v niektorých príspevkoch explicitne zaznela výčitka, že sociolingvistika „iba konštatuje, registruje, ale nič v podstate nehodnotí“ (F. Kočiš). S. Ondrejovič správne zdôrazňuje, že dnešná slovenčina je konštituovaná a relatívne rozvinutý, moderný európsky jazyk. Reči o jej ohrození sú planým poplachom. Závažná je i konštatácia, že sociolingvistika nespochybňuje spisovný jazyk ako prestížnu formu národného jazyka, len pripomína, že aj ona má presne vymedzené funkcie, ako aj oblasti, kde sa uplatňuje dominantne alebo ako jediná. Sociolingvistický prístup, aj pokiaľ ide o teóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry, sa orientuje na jazykové spoločenstvo a jeho jazyk ako heterogénnu celosť, pre ktorú je príznačné isté množstvo variet a noriem. Správna je i Ondrejovičova myšlienka o potrebe vrátiť sa k výsledkom výskumu hovorenej podoby slovenčiny v r. 1965 a porovnať ich s dnešným stavom.

Ako zvyčajne i teraz je text J. H o r e c k é h o *Systémovosť a systémový prístup* (s. 31–34) prísne vecný, teoreticky rámcovaný, doložený príkladmi ako argumentmi. Na základe ich analýzy hovorí o systémovosti ako o hodnotiacom kritériu i o tom, kde a kedy toto kritérium zlyháva. Uplatňovanie iba jedného kritéria (čo platí aj o systémovosti) považuje za prejav fundamentalizmu.

Prvú časť zborníka uzatvárajú dva dialektologické príspevky. I. R i p k a (s. 46–52) uplatňuje sociolingvistický pohľad na štúdium územných dialektov. Vychádza pritom zo stratifikácie národného jazyka na päť foriem (jazykových útvarov). – A. H a b o v š t i a k (s. 53–57) vyzýva, aby sme slovenčinu chránili pred náporom zla. Pripomína význam nárečia ako stále „významnej variety národného jazyka“.

Viacero príspevkov sa venuje analýze jazyka textov, ktoré vznikajú v jednotlivých sférach spoločenskej komunikácie. Je pritom symptomatické – nemožno to však hodnotiť ako pozitívny jav – že v mnohých prípadoch sa akýmsi zaklínadlom, ale i základným kritériom hodnotenia textu stalo uplatňovanie/neuplatňovanie kodifikovanej normy spisovného jazyka, ako aj to, či posudzované texty slúžia, alebo neslúžia zvyšovaniu jazykovej kultúry adresáta. Kvalitným, kultivovaným však nie je iba text, ktorý dôsledne ráta len so spisovnými prostriedkami, ale text, v ktorom expedient vedome rešpektuje relevantné komponenty komunikačnej situácie a s ohľadom na ne funkčne uplatňuje prvky príslušných variet národného jazyka. Nerešpektovanie tohto globálneho komunikačného kritéria je metodologicky pomýlené, preferovanie kritéria spisovnosti a „služby“ jazykovej kultúry na báze spisovnosti je jazykovo-didaktický (mentorský) fundamentalizmus. Pripomínam, že práve v takýchto súvislostiach sa treba zamyslieť aj nad tým, prečo slovenský jazyk a literatúra patrí k najneobľúbenejším vyučovacím predmetom.

Jednotliví autori analyzovali umelecké texty (M. Pisárčiková, E. Bajziková), odborné (právnické) texty (R. Kuchar), texty masmediálnej sféry (S. Mislovičová), hodnotili uplatňovanie cudzojazyčných prvkov v slovenských textoch (K. Buzássyová, A. Oravcová, J. Benkovičová, Š. Švagrovský), sledovali uplatňovanie špecifických lexikálnych prostriedkov (J. Mlacek, J. Skladaná), hodnotili jazyk politikov (K. Hegerová), resp. celkovo hodnotili úroveň jazykovej praxe, ako aj postoje občanov k jazykovým nedostatkom (M. Považaj).

Vychádzajúc z tézy, že „nezastupiteľnou“ úlohou spisovateľa je aktívne zasahovať do jazykového vývoja (téma o dobrom autorovi), M. P i s á r č i k o v á (s. 73–81) konštatuje, že mladá slovenská próza veľmi často poskytuje obraz hlbokého úpadku v oblasti jazykového vyjadrovania. Tu sa žiada dodať, že skúmanie jazyka literárneho diela z toho hľadiska, či použité lexikálne prostriedky sú v súlade alebo v rozpore s normou spisovného jazyka, je metodologicky dávno prekonané. Súpis nespisovných prostriedkov, ktoré sa frekventujú v texte, nehovorí nič o kvalite umeleckého diela a nemôže byť ani dokladom o úpadku jazykového vyjadrovania spisovateľa. – Metodologický apriorizmus rodí niekedy také schválnosti, aké sa pritrafili E. B a j z i k o v e j (s. 82–86). Tá vo svojom príspevku sleduje, ako sa na výstavbe textu Tužinského prózy zúčastňuje prerývaná výpoveď a ktoré (lexikálne) prvky zabezpečujú hovorovosť jeho textu, aby v závere (bez dôkazov) konštatovala, že jazyk Tužinského poviedky „neprišpieva k zvyšovaniu jazykovej kultúry čitateľa, skôr vedie k ľahostajnosti vo vyjadrovaní“.

Dobрым dokladom, ako možno vecne, bez emócií a ideologickej predpojatosti hovoriť aj o tradične citlivých slovensko-českých jazykových vzťahoch, je metodologicky precízny príspevok K. B u z á s s y o v e j *Vzťah slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra* (s. 87–96). Vychádza z tézy, že výskyt kontaktných variantov je výsledkom súhry jazykových a mimojazykových činiteľov. Opticky expanzívne sú aj v prípade češtiny tzv. návratné chyby. Na základe výskumu komunikatívnej efektívnosti kontaktných variantov zisťuje, kedy pri ich

uplatnení ide o nedbajstvo a pohodlníctvo a kedy ich použitie hovorí o tvorivom prístupe k jazyku (expresivizácia, hra s jazykom, sebaironia).

Časť príspevkov je venovaná jazykovej výchove a jazykovému vzdelávaniu (A. Rýzková, E. Tibenská, J. Pekarovičová, E. Tomajková). Treba súhlasiť s názorom, že je nevyhnutný vonkajší tlak, ktorý by stimuloval tvorca textu k aktívnemu vzťahu k jazyku a ktorý by ho nútil ďalej sa jazykovo vzdelávať. Za oveľa dôležitejšie však považujem to, aby sme našli aktivizačné modely, ktoré by (v rodine i v škole) zmenili vonkajší tlak na vnútornú potrebu, ktorá by priniesla trvalú zmenu postojov k jazyku a k tvorbe textu ako prezentácii individuálnych kvalít občana. To by predpokladalo, aby sa jazyková výchova v škole nezameriavala iba (najmä) na teoretickú zložku výučby materinského jazyka, keď sa slovenčina učí skôr ako metajazyk než ako vlastný jazyk (E. T i b e n s k á). V súvislosti s prípravou novej koncepcie vyučovania slovenského jazyka by sa v jazykovej zložke malo viac rátať s aktivizáciou komunikačných schopností žiaka. Cieľom by mala byť jazykovo-komunikačná príprava budúceho občana tak, aby dokázal tvoriť diferencované ústne a písomné jazykové prejavy s ohľadom na charakter komunikačnej situácie.

Na záver poznámok o zborníku *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra* uvádzam nasledovné všeobecné konštatácie.

(1) Slovenská jazykoveda – tak ako každá veda – potrebuje tvorivý dialóg, ba i polemickú zrážku názorov pri hodnotení základných teoretických a metodologických otázok svojej vednej disciplíny. Nemožno však pritom nezmieriteľne a kategoricky stavať názor proti názoru. Nepripustné pritom je najmä značkovanie, ba nebodaj i kádrovanie nositeľa odlišného názoru.

(2) Tak ako je tradičný a zrejme večný spor otcov a detí, rovnako je permanentná aj zrážka „starých“ a „nových“ teoretických koncepcií. Ak by som chcel v tejto súvislosti vychádzať zo situácie, ako ju prezentuje recenzovaný zborník, súhlasím so zmierlivým konštatovaním J. Bosáka, že systémový a komunikačný prístup nie sú v príkrom protiklade. Preto považujem prinajmenšom za paradoxné, ak sociolingvisticky orientovaní autori musia ešte aj teraz opodstatňovať svoju koncepciu, svoju metodologickú bázu.

(3) Jazyk je sociálny (spoločenský) jav, ktorý sa v texte podriaduje aj individuálnym zámerom expedienta. Isteže, mal i má politickú a ideologickú dimenziu. Nemal by sa však stať nástrojom na delenie ľudí podľa stupňa slovenskosti.

(4) Odmietanie tézy o vrastaní národného jazyka do spisovného jazyka ako jedinej existencnej formy neznamena spochybňovanie funkcií spisovného jazyka. Z faktu, že spisovný jazyk je prestížna forma národného jazyka, ktorá má celonárodnú platnosť, nemožno vyvodzovať záver, že aj komunikácia sa má zjednocovať na báze spisovnosti. Vo verejnej oficiálnej komunikácii sa celkom samozrejme vyžaduje bezchybný spisovný jazykový prejav. Nie je to však iba dôkaz národnej hrdosti a národného povedomia, ale predovšetkým prirodzený výraz kultúrnosti a kultivovanosti vyjadrovania.

(5) Jazykovú výchovu a jazykové vzdelávanie treba viac zacieliť na rozvíjanie, kultivovanie a kreovanie jazykového vedomia vo vzťahu k národnému jazyku, čo zároveň predpokladá pestovanie pozitívneho vzťahu k spisovnému jazyku. Cieľom i výsledkom by mala byť schopnosť občana tvoriť diferencované texty vzhľadom na špecifiká komunikačných sfér a komunikačných situácií. Prirodzeným výrazom úcty k spisovnému jazyku je zrejme schopnosť používateľa jazyka, tvorca textu, uvedomene a funkčne prepínať kód. Z toho vychádza,

že i naďalej budú žiť, rozvíjať sa a komunikačne sa budú uplatňovať prvky všetkých variet národného jazyka.

(6) Je načase, aby sme – povedané s K. Buzássyovou – prestali hľadiť na slovenčinu ako na skleníkovú rastlinu, ktorú treba ustavične pred niekým chrániť. Naozaj tým dávame najavo, „že nedôverujeme pevnosti a životaschopnosti nášho materinského jazyka“. Preto by sme individuálne jazykové chyby a nedôslednosti nemali hodnotiť ako zámernú deštruktívnu činnosť a najmä by sme za tým nemali vidieť niekoho „v pozadí“, kto vedome koná „úplne protichodne“ (= protislovensky).

(7) Isteže, s úrovňou jazykovej praxe ani dnes nemôžeme byť spokojní. Táto nespokojnosť je zrejme taká stará ako sám jazyk. Práve v tejto súvislosti si pripomeňme paradox jazykového výchovnej práce, ktorá – najmä ak je založená na striktných príkazoch a zákazoch a na spomínanom podozrievaní – nielen pouča, ale aj zneisťuje tých, ktorým je určená (K. Buzássyová). Zároveň si pripomeňme aj to, že v čase dynamických spoločensko-politických pohybov sa zakaždým rozkolísala aj „hladina“ jazykového vyjadrovania. A náš národný jazyk v oných „víchriciach života“ odolal všetkým tlakom a náporom. Vzдорoval, udržal sa, žije. Je to dnes moderný európsky jazyk, ktorým možno vyjadriť aj tie najjemnejšie odtienky citov i najzložitejšie intelektuálne myšlienkové pochody. Preto aj reči o jej dnešnom ohrození sú planým (účelovým) poplachom.

Ján Findra

NA MARGO REFERÁTU F. KOČIŠA

Po desiatich rokoch sa F. Kočiš vracia ku kritike stratifikačnej teórie slovenského národného jazyka, lebo „až na tejto konferencii máme príležitosť zaujať k tejto teórii meritórne stanovisko“. V roku 1984 F. Kočiš uverejnil v Slovenskej reči diskusnú štúdiu *Štruktúrna stratifikácia jazyka ako základ teórie spisovného jazyka*. Teraz ide o úvodný referát na budmerickej konferencii r. 1994 pod názvom *Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii* (s. 12–21) v recenzovanom zborníku.

Medzi uvedenými dátumami sa zmenila spoločenská aj politická situácia u nás a azda v dôsledku týchto zmien sa zmenila aj Kočišova dikcia. Autoritatívne vyhlasuje, že „spisovný jazyk nemôže a nesmie byť iba podsystemom národného jazyka“. Takejto výpovedi zrejme nemožno pripísať nijakú argumentačnú silu, patrí skôr do okruhu fundamentalisticky motivovaných hesiel. Fundamentalistický podtón je aj v tvrdeniach o „nebezpečne sa rozmáhajúcej anarchii v jazykovom úze, v nerešpektovaní normy spisovného jazyka“, o „hrubej nevedomosti alebo ľahostajnosti používateľov spisovnej slovenčiny“ alebo vo výroku „vieme preto, pre čo a pre koho bola vypracovaná teória spisovného jazyka r. 1976, komu sa ňou vyšlo v ústrety, v akej spoločenskej vrstve a kto sa za štyridsať rokov nenaučil vyjadrovať spisovným jazykom a ani o to nestál z vedomostných alebo ideologických dôvodov.“ – „Ukazovať sa pekný v jazykovej kultúre a výchove nikdy slovenskej jazykovede neprospelo a neprospeje ani dnes...“ Všetko to sú subjektívne výpovede, nedá sa s nimi polemizovať, lebo nikde nie sú podopreté faktami.

Ale konkrétne fakty chýbajú aj Kočišovmu tvrdeniu, že táto teória o stratifikácii národného jazyka je modifikovaným pokračovaním myšlienky jednotného československého národa a československého jazyka zo začiatku existencie ČSR, pokračovaním teórie zblížovania, ale aj konkrétnych stranických opatrení na zblížovanie slovenského a českého národa v 60. rokoch. Nie je tu ani jeden konkrétny fakt, ani len náznak toho, že práca J. Horeckého bola napríklad na liblickej konferencii o marxistickej jazykovede r. 1960 terčom ostrej kritiky a útokov, najmä v hlavnom referáte J. Běliča.

Pravda, napriek zmeneným podmienkam nemenia sa niektoré argumentačné postupy F. Kočiša. Tvrdí sa napr., že Horeckého názor o diasystéme „je negáciou vývinu a rozvoja národného jazyka“, alebo že „konštituovaním takýchto foriem národného jazyka by sme ochudobnili spisovný jazyk o rozmer živého, dynamického, dokonalého celonárodného komunikačného nástroja“.

Najprv treba povedať, že J. Horecký nekonštruoval štandard a subštandard, ale vychádzal zo súboru javov zistených pri pozorovaní každodennej komunikácie a tieto javy označil ako štandardnú a subštandardnú formu národného jazyka. Nemalo by sa v týchto súvislostiach hovoriť o diasystéme, hoci som tento termín použil niekoľkokrát práve v diskusii s F. Kočišom r. 1984. Mali by sme sa vrátiť k pojmu zložitý systém, v ktorom by spisovný jazyk bol riadiacim podsystemom. Že za tento riadiaci podsystem pokladám spisovný jazyk, vidieť napr. z môjho záveru vo východiskovom referáte, kde na viacerých miestach zdôrazňujem, že z okrajového postavenia – okrajového len v grafickom znázornení – spisovnej formy národného jazyka by nemala vyplývať okrajovosť v celonárodnej jazykovej komunikácii, že má takmer výhradné postavenie v umeleckej a odbornej literatúre a že zostáva základným prostriedkom v masmédiách a výhradným prostriedkom v školskom vyučovaní. Nezmenený ostal u F. Kočiša aj spôsob citovania. Napr. v dlhom citáte z môjho referátu, kde sa hovorí, že aj vo vydavateľských redakciách vyrastá nová generácia jazykových redaktorov, vypadlo odôvodnenie „ktorej nestačia poučky a tradície staršej generácie redaktorov“. Možno dodať, že som mal na mysli skúsenosti a sťažnosti práve z úst tých starších v Tatrane a v Slovenskom spisovateli.

Za nie dostatočný argument pokladám hľadanie opory u F. Daneša: cituje z neho len konštatovanie o dynamickom charaktere rovnovážneho stavu spisovného jazyka (mimočodom podopreté citovaním F. Engelsa), ale neberú sa do úvahy ďalšie príznaky spisovného jazyka, ako je izolovanosť – univerzálnosť, uniformita – variantnosť. Veď sama rovnovážnosť či dynamickosť je príznakom každého systému, teda napr. aj nárečového, nielen spisovného.

Je prirodzené a pochopiteľné, že F. Kočiš sa naďalej drží svojej pôvodnej hypotézy, že „od čias štúrovskej kodifikácie slovenského národného jazyka vo svojom rozvoji postupne smeruje a vracia sa do jednej existenčnej podoby – spisovného jazyka ako reprezentanta slovenského národa“. Lenže ani táto hypotéza sa nepodkladá nijakými argumentmi. Málo tu ako argument pomôže Krajčovičova teória historických kontinuantov, lebo sa týka jednotlivých prípadov fonologického, morfológického a lexikálneho vývinu slovenčiny, a nie vývinu celého systému. Nemožno z nej vyvodzovať ani to, prečo by súčasný vývin slovenčiny mal byť výlučne konvergentný.

Napokon niekoľko drobnejších poznámok. Správne sa konštatuje, že stratifikačná teória sa v teoretickej rovine sčasti ujala. Treba však konkretizovať, že bola podnetom aj pre ďalšie úvahy o variantnosti, resp. o varietách v prácach J. Bosáka, M. Sokolovej a ďalších sociolin-

gvisticky orientovaných jazykovedcov, aj pre hodnotenie istej skupiny slov a pre zavedenie osobitného kvalifikátora *subštandardný* v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Sotva však možno tvrdiť, že „sa ujala v praxi“, a to v podobe anarchie v jazykovom úze. To by predsa predpokladalo, že bežní používatelia jazyka sa s ňou ochotne, rýchlo a dobre oboznámili. Pokiaľ však viem, nikto nerobil v tomto smere nijakú osvetovú prácu. Veď aj F. Kočiš sa pýta, či sa tie alebo iné jazykové prostriedky nedostávajú do jazyka len pre hrubú nevedomosť alebo ľahostajnosť, resp. ako prvky vrozených návykov.

Treba síce súhlasiť s F. Kočišom, že nepozná nijaké oficiálne vyhlásenie jazykovedcov, že iba oni sú jediní znalci spisovného jazyka. Ale či mnohé závery aj z príspevkov F. Kočiša (napr. o písaní hodnotní kardinál, o hranolčekoch) nesmerujú práve tam?

Diskutovať o tom, či tieto závery sú odporúčania alebo poučky, je azda pod úroveň vedeckej diskusie. Ale tvrdiť, že poučky tvoria autori učebníc slovenského jazyka z didaktického alebo metodologického dôvodu, nevystihuje skutočnosť. Už aj preto, že mnohé „poučky“ sa do učebníc dostávajú z Pravidiel slovenského pravopisu alebo z Morfológie slovenského jazyka. A ak nepozná oficiálne vyhlásenie, ako môže byť presvedčený, že práve jediný autor „vyhlásil“ dve nové formy národného jazyka a tým vyvolal spomínanú anarchiu v jazykovom úze alebo že sám konštituoval takéto formy.

Ak si odmyslíme fundamentalistické tvrdenia a konštatovania nepodložené faktami, sotva čo z Kočišovej argumentácie prispieva k meritórnemu alebo akémukoľvek inému posudzovaniu stratifikačnej teórie národného jazyka.

Ján Horecký

KÁŠA, P. – RUSNÁK, J.: *DVE ŠTÚDIE O PAVLOVI JOZEFOVI ŠAFÁRIKOVI*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafárikanae. Spoločenskovedný zôšit 14. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1995. 120 s.

Dve štúdie o P. J. Šafárikovi – jednu literárnovednú a jednu jazykovednú – spája okrem objektu výskumu aj úsilie osvetliť a interpretovať predovšetkým Šafárikovu poéziu. P. Káša nazval svoju štúdiu *Od intuície k poznaniu* (s. 7–64), kým J. Rusnák dal svojej štúdii skromnejší názov *Využitie exaktných metód pri analýze básnického textu P. J. Šafárika* (s. 65–119). Obidve štúdie však spája úsilie interpretovať základné idey – pojmy – slová básnika. Tak P. Káša vyzdvihuje obrazy ako *strašný osud*, *neľútostná doba*, *zúrivy osud*, resp. antinómie ako *chlad – teplo*, *bolesť – radosť*, *tma – svetlo* (s. 27). J. Rusnák zase upozorňuje na motivické dominanty typu *zem – hora*, *srdce – oko*, *život – smrť*, *sláva – dieťa*. Prirodzene, obidvaja autori zasadzujú svojho básnika do širších súvislostí, najmä do vzťahu k iným básnikom. Pre P. Kášu je dôležité porovnanie so starším B. Tablicom, ale na druhej strane s A. Sládkovičom (vlastne len s jeho *Sôvetmi v rodine Dušanovej*), pre J. Rusnáka sú porovnávanými autormi B. Tablic a J. Kollár.

Ústrednou témou P. Kášu je kapitola *Raná poézia medzi inováčnosťou a zručnosťou* (s. 19–35). V zhode s doterajšími hodnoteniami ju označuje ako inšpiratívnu, originálnu a novátorskú, pravda tieto hodnotenia bližšie nerozvádza, ba ani neilustruje. Obmedzuje sa na báseň *Časové*, upozorňuje na jej meditatívny charakter v protiklade k tematicky blízkej Tabli-

covej básni *Pláč starce*, ktorá je len sucho meditujúcou, dominuje v nej jazyková stránka, opis reálneho stavu vecí (s. 22). Oveľa viac pozornosti venuje vzťahu Šafárika a Sládkoviča. Pri analýze Šafárikových básní *Zaslý a vzešlý ráj* a *Časové* a Sládkovičových *Sôvetov* ukazuje, že kým Šafárik od poetizujúcej reflexie smeruje k filozofizujúcej úvahe a od básnických obrazov k zovšeobecňujúcim myšlienkam, u Sládkoviča vidieť opačné smerovanie: od univerzálnej reflexie sveta ku konkrétnej tematizácii problému (s. 28).

Interpretáciu Šafárikovej poézie i jej porovnanie s Tablicom a Sládkovičom rámčuje P. Káša dvoma všeobecne zameranými kapitolami. V úvodnej kapitolke, nazvanej príznačne *Paradoxy, peripetie, impulzy tvorivosti* (s. 8–18) vychádza z analýzy dvoch Šafárikových štúdií: z článku *Provolání k Slovanům* a z práce *Počátkové českého básnictví obzvláště prosodie*. Zisťuje, že kým v prvej štúdii sa prejavuje zviazanosť s Jungmannovou tézou, že žije len ten národ, ktorého jazyk úplne nezahynul, a teda prejavuje sa tu ohľad na aktuálne problémy spoločnosti, v Počátkoch sa zreteľne prejavuje vzťah k antickej vzdelanosti a najmä poézii a zdôrazňuje sa časomiera ako prostriedok umeleckého stvárnenia reality. Časomieru preto pokladá za umeleckejšiu, lebo vyžaduje isté úsilie pri zobrazovaní skutočnosti. (Povedali by sme, že tu ide o čosi také, ako bolo v neskoršej teórii ozvláštnenie alebo ešte neskôr deviácia. Škoda, že na tieto súvislosti P. Káša neupozornil.)

Ak P. Káša zdôrazňuje líniu jazyk – prozódia – estetický systém – národná kultúra, treba pripomenúť, že túto líniu sotva možno chápať ako vývinovú líniu, ako časový sled. Celá táto kapitolka, začnúc už jej nadpisom, totiž ukazuje, že všetky myšlienky a názory sa prejavujú u Šafárika akoby súčasne, v tom istom období. Nie nadarmo sa už v nadpise kapitolky hovorí o paradoxoch a peripetiách.

Tretia, najrozsiahlejšia kapitola síce vychádza z názorov P. J. Šafárika na sociálnonárodnú problematiku, z názorov na zobrazenie národného ducha v literatúre, podrobnejšie charakterizuje vznik a osud Počátkov (zdôrazňuje, že vlastne nenašli primeraný ohlas, nevyvolali diskusiu) vo vlastnom zmysle však nie je len o Šafárikovi, lebo sa tu rozoberajú názory K. Kuzmányho, J. M. Hurbana, E. Štúra. Končí sa analýzou názorov J. Kalinčiaka, ktorý v protiklade k štúrovskohurbanovskej koncepcii kládol dôraz na autonómnosť estetiky a suverénnosť literárnej tvorby.

J. Rusnák pri skúmaní Šafárikovej poézie využíva predovšetkým štatistické metódy. V prvej kapitolke skúma vertikálne členenie slovnej zásoby na základe absolútnej i relatívnej frekvencie. Pravda, k členeniu J. Mistríka na konštruktívne, subjektívne, gnómické a tematické slová pripája ďalšie členenie, a to na univerzálne a originálne slová. Prirodzene, takto skúma aj slovnú zásobu B. Tablica a J. Kollára. V tabuľkách uvádza potrebné údaje, a to aj v porovnaní všetkých troch autorov. Porovnávanie s Mistríkovým frekvenčným slovníkom (*Frekvencia slov v slovenčine*, 1969) však sotva možno pokladať za preukazné, lebo v tomto slovníku ide o obdobie slovenčiny značne vzdialené od Šafárikovho obdobia.

Pri skúmaní horizontálneho členenia slovnej zásoby J. Rusnák využíva všetky Mistríkove indexy, ale metódu spresňuje v tom zmysle, že osobitne skúma substantíva, adjektíva, slovesá a príslovky. To umožňuje konštatovať, že kým pre Šafárika je príznačné využívanie substantív a prísloviak, u Tablica prevažujú adjektíva. Treba však pripomenúť, že zistené hodnoty nič nehovoria o tom, či ide o hodnoty bližšie alebo vzdialenejšie od ideálnych hodnôt. Na to by bolo treba získať také indexy, ktorých hodnoty by boli v intervale 0 – 1.

Za nie celkom odôvodnené pokladáme rozlišovať slovnú zásobu na tematické a exkluzívne slová, ako to zaviedol už J. Mítrík. Hranica medzi slovami s frekvenciou 1 a slovami s frekvenciou vyššou ako 1 je veľmi nepresvedčivá, lebo slová s frekvenciou 2 sa slovnodruhovo aj tematicky len veľmi málo odlišujú od slov s frekvenciou 1. Bolo by azda treba nájsť hranicu o niečo vyššie. Za prínosné pokladáme zisťovanie prekrývania tematických množín substantív, adjektív i sloviess. Ale aj tu by bolo presvedčivejšie hľadať nielen prekrývanie absolútnych hodnôt, ale nejakých percentuálnych.

Presnejšou mierou systémovosti, resp. usporiadanosti či neusporiadanosti rozličných lexikálnych systémov a podsystémov je antropia a redundancia. J. Rusnák tu skúma relatívnu entropiu celých textov, entropiu slovných druhov, opakovaných a exkluzívnych lexém. Konštatuje, že napr. stupeň rozkmitanosti (neusporiadanosti) textu možno interpretovať ako integračné a dezintegračné procesy, typické pre jednotlivých skúmaných autorov.

Pritom si však J. Rusnák dobre uvedomuje, že exaktné hodnoty nevyjadrujú podstatu básnického diela samy osebe, ale že vyžadujú primeranú interpretáciu. Pri tejto interpretácii sa dostáva až ku skúmaniu motivických dominánt. U P. J. Šafárika sú to príroda a láska, u J. Kollára slovanstvo/slovenstvo, človek a láska, u B. Tablica človek, láska – zlo. Ako vidieť aj z týchto príkladov, motivické dominanty sa u skúmaných básnikov prekrývajú. Preto je prirodzené, že aj tu sa autor usiluje pri interpretácii využiť frekvenčné hodnoty. Prekvapuje však, že sa uspokojuje iba so zisťovaním absolútnej frekvencie zaregistrovaných slov a nevyužíva iné parametre. Podobne to je aj pri hodnotení a porovnávaní lexém vyjadrujúcich vizuálny efekt.

Treba však konštatovať, že všetky vybrané zložky básnického diela troch skúmaných básnikov dobre ilustrujú ich postavenie v slovenskej klasickej poézii. A tým vlastne J. Rusnák komplementárne prispieva k osvetľovaniu istého úseku dejín slovenskej literatúry, o ktoré sa usiluje aj P. Káša v prvej štúdii zborníka.

Obidvaja autori recenzovaného zborníka načreli do aktuálnej problematiky literárnej vedy i jazykovedy, našli v nej rozdielne postoje, ale aj veľa styčných plôch a tak prispeli k rozvoju multidisciplinárneho skúmania nastolených problémov.

Ján Horecký

JAZYK – KULTURA – ETNOS. Red. G. P. Neščimenko a i. Moskva, Nauka 1994. 231 s.

Recenzovaný zborník zhrnuje výsledky výskumnej práce tímu lingvistov, etnografov či odborníkov na kultúru, ktorých voľne zjednotil zámer z viacerých strán osvetliť vzájomné vzťahy jazyka, kultúry a etnosu. V početných príspevkoch od ruských, českých a slovenských vedcov sa uplatňujú rozličné postoje k tejto multidisciplinárnej problematike. Najmä v ruskej lingvistike má výskum tohto druhu dlhoročnú tradíciu, kým slovenská lingvistika ešte vždy je v tomto smere pri prvých krokoch. Zo slovenských jazykovedcov prispeli do zborníka K. Buzássyová, J. Kačala a S. Ondrejovič. Jednotlivé články sú zoskupené do dvoch častí. Prvá časť je venovaná teórii a metodológii výskumu vzťahov jazyka, kultúry a etnosu (s. 5–

112), kým druhá sa koncentruje na jazykové a sociokultúrne procesy v polyetnických spoločnostiach (s. 113– 231).

V príspevku o etnických mechanizmoch jazykovej tradície S. A. A r u t' u n o v rozlišuje a stavia proti sebe „tradične“ a „inovačne“ ladených jednotlivcov; etnojazykové procesy sa mu javia ako produkt boja „tradicionalistov“ a „novátorov“. Aspoň letmo sa žiada spomenúť, že konštatuje aj inde spomínaný nedobrá vplyv žurnalistiky na jazykovú kultúru a primerane hodnotí vplyv knižtlače a písma vôbec nielen na vývin jazyka, ale aj na etnickú diferenciáciu. – J. H o f f m a n n o v á a O. M ü l l e r o v á v spoločnom článku posudzujú pomer spisovných a nespisovných prvkov v súčasnej hovorenej češtine. Prichádzajú k záveru, že vzrastá variatívnosť výberu jazykových prostriedkov; klesá spoločenská váha spisovného jazyka a upevňuje sa prevaha neformálnych kódov. Nemožno si tu nevšimnúť istú paralelu k tomu, čo sa odohráva v spoločnosti vôbec. Zhoršuje sa úroveň spisovného vyjadrovania a vzrastá komunikatívna neistota. Tieto procesy si, pravda, všimli aj iní a badať ich aj v slovenskej jazykovej praxi.

Nad ekológiou jazyka malého národa, a to na minulých osudoch češtiny, sa zamýšľajú F. D a n e š – S. Č m e j r k o v á. Pravda, tu nadhodené otázky sa skúmali aj v minulosti, aj keď azda pod inou nálepkou. Najmä u malých národov vystupuje väčšmi do popredia symbolická funkcia jazyka. U nejedného malého etnika, ktoré dáva v bežnom živote prednosť napríklad angličtine či inému internacionálnemu jazyku, zostáva vlastný jazyk symbolom národnej identity. To, prirodzene, nie je osudom češtiny a ani slovenčiny, hoci z týchto dvoch jazykov sa práve slovenčina ocitla (začiatkom 20. storočia) blízko záhuby. F. Daneš a S. Čmejrková dokumentujú svoje úvahy zaznamenanými postojmi jednotlivcov k češtine a zmieňujú sa i o mýtoch spoluutvárajúcich „image“ dnešnej češtiny. – V. A. D y b o vo svojej osožnej štúdií upozornil na doteraz sa vyskytujúce neadekvátne predstavy mnohých archeológov o jazyku, z ktorých vyplývajú zavádzajúce závery pre predhistóriu. Odmieťa existenciu takých typologických črt, ktoré by boli spoločné pre celú jazykovú rodinu. Takéto tvrdenie však môže v plnej miere platiť iba o diferencovanej rodine, ktorej jednota sa rozpadla dostatočne dávno. – J. K a č a l a charakterizuje národ ako najprirodzenejšie organizované spoločenstvo a vyzdvihuje úlohu jazyka ako stmelujúceho činiteľa, pričom jednojazyčnosť pokladá za typickú pre dnešné národné spoločenstvá. Platí to najmä o tých národných spoločenstvách, ktoré majú vlastný štát. Dodajme, že výnimiek z tohto pravidla je málo: v Európe je to najmä írčina, ktorú vytisol na perifériu írskej spoločnosti stáročný anglický útlak. J. Kačala podáva i prehľad vzniku a vývinu spisovnej slovenčiny, kritiku čechoslovakizmu a vplyvu štátnej ideológie za komunistického éry na oslabenie národného povedomia Slovákov v Československu. – J. K o ř e n s k ý vyšiel z pojmov funkčná reč a funkčný jazyk a rozpracoval pojem jazykovej situácie a postup pri jej výskume; za predmet výskumu pokladá hlavne rečovú činnosť.

Problematikou ovládania jazyka sa bližšie zaoberá L. P. K r y s i n: definuje diagnostické kritériá umožňujúce hodnotiť mieru ovládania jazyka. Patrí sem nielen znalosť gramatiky a slovníka, ale aj kontextov, situácií, bežných šablón, schopnosť parafrázovania, znalosť konotácií slov, symboliky; nemožno obísť ani encyklopedické vedomosti. – Doteraz neexistuje zhoda o podstate vzťahov jazyka a kultúry. G. P. N e š č i m e n k o v á preberá protirečivé názory na tieto vzťahy, zdôrazňuje autonómnosť jazyka vo vzťahu ku kultúre a posudzuje obidva fenomény v kontexte s myslením a komunikáciou. Podľa nej v jazyku dominuje komunikatívna funkcia, kým v kultúre estetická, hoci táto charakteristika predpokladá predsa

len priútku definíciu kultúry (zrejme skôr v zmysle individuálnej tvorivosti). Neščimenkovej konštatovanie, že jazyk sa často stáva terčom neprofesionálnych zásahov alebo politických špekulácií či svojvôle, je nám až bolestne známe a potvrdzuje, že rovnaké podmienky vyúsťujú do podobných dôsledkov a problémov. – Hoci J. I. S m i r n o v rozoberá veľmi blízku problematiku, sústreďuje sa viac na charakteristiku folklóru. V národnej kultúre nevidí len obyčajný súhrn všetkých koexistujúcich foriem kultúry, ale predpokladá jestvovanie istého štruktúrneho spoločného menovateľa. – E. F. T a r a s o v zasa postuluje akýsi prechodný útvar, ktorý je zárukou integrovateľnosti jazyka a kultúry.

Druhú časť zborníka otvára rozsiahla štúdia K. B u z á s s y o v e j – S. O n d r e j o v i č a, výstižne načrtávajúca vzťah slovenčiny a češtiny v širších politických, spoločenských a historických súvislostiach. Hoci autori vychádzajú z jazykových faktov, zoširoka si všimajú kultúrne, politické, psychologické i sociologické zázemie, a to v konfrontácii slovenskej situácie s českou. Nevyváženosť národného povedomia u Slovákov vysvetľujú „poruchami“ historickej kontinuity, na ktorých má svoj diel viny aj etatizácia historickej vedy a s ňou súvisiaca tendencia po každej spoločenskopolitickej zmene začínať vždy odznovu, takrečeno od nuly. (Nemožno ignorovať ani komplexy nadradenosti mocných európskych štátnych celkov, pohŕdavo sa vyjadrujúcich o kultúre „periférie“ – do ktorej ako samozrejmosť začleňujú Slovensko. To, čo sa z hľadiska zo západu smerujúcich kultúrnych a umeleckých prúdov javí ako periféria, okrajovosť, je „periféria“ produktívna. Tu totiž prichádza k interferencii s inými kultúrami, kým zasa „jadro“ býva ohrozované petrifikáciou modelov a osvedčených paradigiem a následne sterilnou reprodukciou vzorov. V druhej polovici 20. storočia sa v anglofónnom svete prejavuje plodnosť tzv. periférnych literatúr [novozélandskej, austrálskej a i.] a to isté platí v oblasti filmu. Takisto Japonsko predstavovalo z hľadiska Číny periferiu, a táto „periféria“ tvorivým spôsobom spracovala podnety vychádzajúce z jadra, ktoré na stáročia ustrnulo. V jazykovej oblasti všetky inovácie sú spočiatku periférne vo vzťahu k štandardnému jadrú, práve na „periférii“ sa zjavujú tvorivé prvky, ktoré „jadro“ neskôr môže akceptovať, prípadne zavrhnúť.) Autori rozoberajú niektoré české mýty o Slovensku – o údajnom „východnom“ charaktere Slovákov, o ich hyperemocionalite kontrastujúcej s českou racionalitou. Je to oprášený západovýchodný komplex, v duchu ktorého Angličania opovrhovali Francúzmi, Francúzi Nemcami, Nemci Čechmi aj Poliakmi atď. V skutočnosti toto rozlišovanie racionálnych a emocionálnych národov pramení z neracionálneho zdroja, nachádzajúceho sa v tesnom susedstve rasizmu a xenofóbie. (Na s. 126 prenikla do ruského textu štúdie chyba, keď bol výraz občiansky štát preložený ako civilizovaný. A na ďalšej strane by azda bolo výstižnejšie hovoriť o „sovmesnom gosudarstve“, nie „obščem gosudarstve“.)

Komplikovanú tému predstavuje problém jazykovej situácie vo frankofónnych krajinách, ktorú osvetľuje V. V. G a k. Upozorňuje na centralistickú jazykovú politiku francúzskych vlád, ktorá potláčala jazykovú rozmanitosť v krajine. Viacero rozličných jazykov na severozápade (bretónčina, flámčina), východe (alsaská nemčina) a juhu (okcitančina, katalánčina, baskičtina) štátu až donedávna živorilo v tieni fikcie o jednote štátu. Podobne to bolo aj v iných superštátoch Európy, najmä vo Veľkej Británii, Španielsku, Rusku a niekdajšom Uhorsku. V. V. G a k výstižne poznamenáva, že Francúzsko si prineskoro spomenulo na svoju morálnu povinnosť udržať pri živote tzv. regionálne jazyky. Najmä okcitančina poklesla na úroveň regionálneho variantu francúzštiny; nie je vylúčené, že rovnaký osud by bol neskôr postihol slovenčinu v spoločnom štáte.

Jazykovú situáciu v krajinách, kde sa používa nemčina, analyzuje A. I. D o m a š e v. Sleduje ústup dialektov a ich nahrádzanie hornou nemčinou na severe Nemecka, pričom na juhu si nárečia do značnej miery udržali svoje pozície. Ak neberieme do úvahy povojnové prisťahovalectvo do Nemecka a Rakúska, sú to krajiny takmer monoetnické – s nepatrnými výnimkami, ktoré predstavujú dánčina na krajnom severe, frízština na severozápade, lužická srbčina vo výbežku medzi poľskou a českou hranicou, a v Rakúsku slovinčina a chorvátčina. Ekonomický i politický tlak stáročia oslabuje pozície týchto endemických etnických spoločenstiev a v prípade lužickej srbčiny M. I. J e r m a k o v a konštatuje rýchly prechod dvojjazyčných lužických Srbov na nemeckú jednojazyčnosť.

Na vzťah jazyka a spoločnosti v afroázijských krajinách sa sústreďuje L. B. N i k o ľ s k i j. Ich problémy sú v mnohom zhodné v dôsledku procesu postupnej emancipácie od koloniálnej nadvlády, ale i pod silným tlakom modernizácie podnietenej nevyhnutnosťou prijať európsku civilizáciu. Nielenže bolo potrebné rozhodnúť sa, ktorý jazyk by bolo vhodné uzákoniť za štátny či úradný, ale musel sa riešiť aj problém normalizácie a modernizácie prakticky všetkých jazykov. K tomu sa pridružovali napríklad otázky purizmu, zjednocovanie spisovného (literárneho) a hovorového jazyka, ako aj tvorba terminologických sústav.

Mimoriadne komplikovaná je jazyková situácia v Rusku. Pestré národnostné zloženie federácie je v tomto ohľade vlastne replikou ZSSR. Riešenie jazykových problémov komplikuje značný rozptyl národností i pomerne nízka znalosť mnohých národnostných jazykov, lebo značná časť príslušníkov viacerých národností pokladá za materinský jazyk ruštinu. Uplatňujú sa i tendencie, ktoré sa dajú pokladať za deštruktívne (V. J. M i c h a ľ č e n k o). Mechanicky sa prenášajú západoeurópske zákonné koncepcie do jednotlivých republik a v rozpore s praxou vo svete sa priznáva nadradenosť jazykových práv národa nad jazykovými právami jednotlivca. Nepochybne v Rusku ešte nie sú zažehnané jazykové konflikty a V. J. Michalčenko dúfa, že napokon prevládne realistický postoj a prestíž ruštiny ako interetnického jazyka opäť vzrastie. – Ruštinou v interetnickej komunikácii sa podrobnejšie zaoberá V. N. B e l o u s o v. Rušivo pôsobia neodborné zásahy laikov, ktorí štedro rozdávali rozličné, najmä hanlivé nálepky: ruština je údajne jazyk imperiálny, totalitný, okupantský, neumožňujúci presne sa vyjadrovať. Motivácia takéhoto nálepkovania je do veľkej miery emocionálna a poznáme ju nielen z Ruska.

Pomerne zložitý je i jazykový obraz Pyrenejského polostrova, hlavne Španielska. B. P. N a r u m o v poukazuje na to, že etnolingvistické procesy tu smerujú k vzrastu počtu hispánskych jazykov a najmä od 19. storočia sa odohráva istá renesancia regionálnych jazykov. Nepriamo ju podporuje súčasné federálne usporiadanie Španielska.

Krajne komplikovaná je i jazyková situácia v bývalej Juhoslávii. Jej základné obrisy načrtávajú tri štúdie. A. R. B a g d a s a r o v veľmi objektívne píše o sociolingvistických aspektoch jazykových vzťahov v Chorvátsku a Srbsku, G. I. Z a m i a t i n o v á – O. S. P l o t n i k o v o v á charakterizujú vývin spisovnej slovinčiny a R. P. U s i k o v o v á predkladá náčrt komplikovaných historicko-spoločenských podmienok vývinu spisovnej macedónčiny.

Na posudzovanom zborníku treba vysoko hodnotiť jeho aktuálnosť, šírku záberu, teoretickú pripravenosť prispievateľov i kvalitnú participáciu slovenských jazykovedcov. Škoda, že pre záujemcov u nás je rovnako nedostupný ako takmer všetky vedecké publikácie vydávané po r. 1989 v Rusku.

Viktor Krupa

REFERÁTY

PHONETICA PRAGENSIA 8. Red. P. Janota – O. Schulzová. Praha, Univerzita Karlova 1995. 166 s.

Česká fonetika má vo svetovej fonetickej vede významné postavenie a významná je, pravdaže, aj pre slovenskú fonetickú vedu. Medzi českou a slovenskou fonetikou ako národnými vedami bol v predchádzajúcich desaťročiach pomerne čulý ruch, čo potvrdzuje aj najnovšia publikácia O. S c h u l z o v e j *Nástin vývoje fonetiky I.* (Praha, Fonetický ústav FF UK 1995, porov. najmä s. 60–64). Novšie však táto prepojenosť akoby slabla. Okrem iného tu chýba širšia informovanosť o aktivitách jednej i druhej strany. V tomto kontexte môže byť užitočná informácia o jednej z najnovších publikácií českej fonetiky.

Ôsmy zväzok „neperiodického periodika“ *Phonetica Pragensia* je určený – tak ako aj ostatné zväzky tejto edície – pre zahraničie. Otvára ho článok O. S c h u l z o v e j *Phonetics in Czech lands* (s. 9–24), v ktorom sa uvádzajú najdôležitejšie mená a najdôležitejšie práce českej fonetiky, počínajúc Josefom Chluským, zakladateľom českej experimentálnej fonetiky, a končiac predstaviteľmi súčasnej generácie fonetikov. Väčšina z nich bola vychovaná alebo pracovala, resp. pracuje v pražskom Fonetickom ústave, založenom v r. 1920. Žiada sa doplniť, že tu nachádzali inšpiratívne a priateľské prostredie aj viacerí slovenskí jazykovedci a fonetici, počnúc napr. J. Stanislavom a končiac J. Sabolom i pisateľom týchto riadkov.

Ako druhý materiál zostavovatelia uvádzajú text prednášky nedávno zosnulého J. S t r a k u *Le R français* (s. 25–32), ktorá odznela vo Fonetickom ústave FF UK v Prahe 28. marca 1993. Je známe, že prof. J. Straka, v rokoch 1933–1937 asistent pražského Fonetického ústavu, sa týmto javom zaoberal v mnohých zásadných článkoch. Uverejnená prednáška predstavuje akoby syntézu jeho pozorovaní a analýz. Sú tu zaujímavé fakty o teritoriálnej a sociálnej rozvrstvenosti uvedeného typu uvulárneho R, pričom osobitne zaujímavé sú informácie o osobnej výslovnosti tejto hlásky u mnohých veľkých fonetikov atď. Dokazuje, že nazývať uvulárne R francúzskym nie je správne (nie je všeobecne rozšírené po celom Francúzsku), pričom dokonca aj parížske R je zjavne dvoch typov.

K tejto téme sa druzí článok H. W a l t e r o v e j z bretónskej univerzity *Phonologie et prononciation du français: le choix de l'enseignant* (s. 127–131). Autorka na základe výskumu reálnej situácie dokladá, že výslovnosť francúzštiny nie je na území Francúzska rovnaká a jednotná ani systémovo. Zásadne ináč sa podľa autorky hovorí v jednotlivých regiónoch a ináč v Paríži, čo predstavuje osobitný problém aj z hľadiska výuky francúzštiny. Autorka podáva návrh, ako v takýchto prípadoch majú postupovať učitelia francúzštiny, kde treba upozorniť na variantnosť, na ktoré javy sa upriamiť a pod.

Skupina autorov P. J a n o t a – M. D o h a l s k á – Z. P a l k o v á – M. P t á č e k v článku *Current situation in the research of automatic generation of the prosodic features*

with the diphone synthesis of spoken Czech (s. 33–58) informuje o aktuálnom stave výskumu produkcie prozodických vlastností v syntetickom signáli hovorovej češtiny, automaticky vytváranom prostredníctvom tzv. difónovej syntézy podľa písaného textu. Opisujú sa tu časové, intenzitné a melodické zmeny, ktoré upravujú pôvodný monotónny signál, získaný synchronnou difónovou analýzou. Realizované prozodické vlastnosti odrážajú najmä vplyv slovného prízvuku, vplyv prízvukového taktu a vplyv vety (rozlišuje sa oznamovacia veta, zisťovacia otázka a dva prípady neukončenej vety). Podobnou problematikou sa zaoberá aj článok Z. Palkovej – M. Ptáčka *Ein Beitrag zur Intonation in der Diphonsynthese* (s. 59–72), článok R. Vícha – J. Přibila – E. Víchovej *Neuer Sprachsynthesator für die tschechische und slowakische Sprache* (s. 73–78) a príspevok M. Dohalskej – M. Ptáčka *Quelques remarques sur la perception du tchéque synthétique* (s. 79–126). Kým Z. Palková a M. Ptáček sa venujú hlavne princípom prevodu fonémového inventára do podoby difónov so zahrnutím úpravy, po ktorej by priebeh vstupného textu nemal byť monotónny, v článku R. a E. Víchovcov a V. Přibila sa opisuje nový i pôvodný systém na prevod českého a slovenského písaného textu na hovorenú reč prostredníctvom signálového procesoru TMS320C25, vyrábaného vo Výrobnom družstve pre nevidomých SPEKTR. V. Dohalská a M. Ptáček si dávajú otázku, či je vôbec možné a účelné sledovať vplyv manuálne zadávaných minimálnych zmien frekvencie, intenzity a trvania na vnímanie kvality synteticky utváraného rečového signálu češtiny. Ukazuje sa im, že tieto korelácie procedúry majú zmysel.

Posledný príspevok (J. Králová - Kullová *Variantes de la pronunciación española y la formación de intérpretes*, s. 133–137) je zameraný na problematiku zvukového plánu španielčiny, najmä jej diatopických variantov z hľadiska vyučovania prekladu a tlmočenia. A celkom nakoniec sa pridávajú francúzske medailóny súčasných pedagogických pracovníkov Fonetického ústavu Filozofickej fakulty Karlovej univerzity z pera M. Havlíkovéj (s. 139–146).

Ako vidieť aj z tohto prehľadu, česká fonetika sa v súčasnosti nachádza vo fáze, keď rekapituluje svoje výsledky, ale zároveň sa naďalej veľmi intenzívne venuje aplikovaným otázkam rečovej syntézy i otázkam výuky cudzích jazykov.

Slavo Ondrejovič

DRUHÉ ČÍSLO BULHARSKÉHO SOCIOLINGVISTICKÉHO PERIODIKA

Druhé číslo bulharského periodika *Sociolinguistika/Sociolinguistics* (o prvom sme referovali v 2. čísle Jazykovedného časopisu, 46, 1995, s. 146–147), ktorý je tentoraz venovaný súčasnej nemeckej sociolingvistiky, vychádza na 304 stranách pod názvom *Grešči točki na sociolingvistikata. Germania* – čo by sme mohli voľne preložiť ako *Ohniská nemeckej sociolingvistiky*. O jeho vydanie sa znovu zaslúžila Ľubima Jordanova, ktorá ročenku redakčne, prekladateľsky i autorsky pripravila v spolupráci so známym heidelberským sociolinguvistom Klausom Mattheierom.

Ako naznačuje aj spomínaný názov, druhé číslo sa koncepcne podstatne líši od prvého. Najvýstižnejšie by bolo zrejme povedať, že zostavovatelia tu ponúkajú bulharskej odbornej verejnosti „čítanku“ najhorúcejších tém nemeckej sociolingvistiky s cieľom nielen predstaviť

to najzávažnejšie, čím dnes sociolingvistika v Nemecku žije, ale zároveň pomôcť aj ustáliť a rozšíriť terminológiu používanú v domácej bulharskej sociolingvistike i obohatiť ju metodologicky, keďže, ako sa to formuluje v úvode, bulharská sociolingvistika sa dlhý čas vyvíjala v izolácii od európskej sociolingvistiky.

Aká je dnešná nemecká sociolingvistika očami zostavovateľov zborníka? Známe je, že v prvých rokoch po svojom vzniku bola teoreticky i koncepcne pod silným vplyvom najmä angloamerickej vedeckej tradície (U. Weinreich, E. Haugen, W. Labov, D. Hymes, J. Fishman a i.). V 60.–70. rokoch tu zasa našla živnú pôdu Bernsteinova koncepcia „reštrikčného“ a „vypracovaného“ kódu. No v posledných desiatich rokoch (K. Mattheier hovorí o posledných 2–3 rokoch) sa nemecká sociolingvistika v plnom zmysle emancipovala tematicky i metodologicky tak v riešení makrosociolingvistických, ako aj mikrosociolingvistických problémov.

K makrosociolingvistickým témam patrí v Nemecku už od nepamäti problematika nemčiny ako štandardného jazyka v rôznych krajinách sveta, ktorú podrobne analyzujú články P. von P o l e n z a (*Národné variety nemeckého jazyka*, s. 22–47) a U. A m o n a (*Nemčina ako medzinárodný jazyk*, s. 48–79). Inou nemenej závažnou témou je tu vzťah štandardného jazyka a dialektu, a to nielen v Nemecku, ale všade, kde má nemčina niektorú z týchto funkcií (vo Švajčiarsku, Rakúsku a inde). Analyzuje ju sám K. M a t t h e i e r v dvoch štúdiách *Dialekt a štandardný jazyk* (s. 100–119) a *Nositel nárečia a jeho používanie jazyka* (s. 120–138). Nemčina ako každý iný jazyk vytvára zložitý variačný systém so štandardným jazykom na jednom póle a čistými dialektami na póle druhom. Nemecká sociolingvistika má pritom osobitne silné zázemie v skúmaní mestskej sociálnej formácie, kde sa sociolingvistické vzťahy vyvíjajú neraz veľmi dramaticky, čo s dostatočnou presvedčivosťou dokladá W. K a l l m e y e r v článkoch *My a tí druhí. Jazyková symbolizácia sociálnej identity a sociálna segmentácia* (s. 9–21) a *Jazyk mesta ako ťažisko sociolingvistického výskumu* (s. 80–99).

V ďalších štúdiách sa podávajú výsledky výskumov sociálnej identity vnútri jazykového spoločenstva a rolí rozličných jazykových variet, pričom aj v nich hrá centrálnu úlohu mesto. Takým je napr. príspevok N. D i t t m a r a a D. H a e n d r i c h o v e j *Jestvujú „berlínske huby?“ Ostrovtip a berlínsky štýlový register v jazykovednom krížovom výsluchu* (s. 139–173).

Chýbať tu nemohla, pravdaže, ani sociolingvistická téma, ktorú vyniesli na svetlo udalosti iba nedávno: sociálno-identifikačné problémy východných a západných Nemcov, ako sa odrážajú v jazyku po znovuspojení oboch nemeckých štátov v r. 1989/1990. Tejto téme sú venované príspevky D. H e r b e r g a (*Kľúčové slová prelomu. Lexikologicko-lexikografický projekt na vyhodnotenie textového korpusu v Ústave nemeckého jazyka* (s. 188–197), K.-D. L u d w i g a (*K jazyku prelomu. Lexikologicko-lexikografické pozorovania*, s. 198–205) a M. H e l l m a n n a (*Východná nemčina a západná nemčina v kontakte – most alebo bariéra porozumenia?*, s. 206–238).

Možno prekvapuje, že sa nenašlo miesto pre takú zásadnú tému nemeckej sociolingvistiky, akou sú zahraniční migranti, čiže gastarbeitri. Je však pravda, že najviac prác tohto druhu vzniklo už v 70. a 80. rokoch a v 90. rokoch táto téma už nie je taká dominantná.

Okrem štúdií je tu ešte ďalšia časť, v ktorej sa uverejňujú recenzie a prehľady. V dosť obsažných a obsiahlych textoch sa hodnotia najmä rôzne zborníky a kolektívne diela ako napr. *Förderung der sprachlichen Kultur in der Bundesrepublik Deutschland* (1994), aj u

nás dobre známe kompendium *Brisante Wörter von Agitation bis Zeitgeist* (1989) a i. Na konci periodika sa uvádza podrobný menný a vecný register.

Bulharská odborná verejnosť, predovšetkým však bulharskí sociolingvisti a dialektológovia, ale aj lexikológovia a lexikografi, dostávajú do rúk veľmi užitočnú čítanku, ktorá pomerne dobre mapuje najsúčasnejšie dianie v nemeckej sociolingvistike. Pravdaže nielen oni, ale aj všetci my, ktorí si môžeme bez problémov prečítať všetko to, čo vyšlo v oblasti jazykovedy v akomkoľvek slovanskom jazyku.

Slavo Ondrejovič

SOCIOLINGUISTIC AND LANGUAGE PLANNING ORGANISATIONS. LANGUAGE INTERNATIONAL WORLD DIRECTORY. Compiled by F. Domínguez – N. López. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company 1995. XIX + 530 s.

V medzinárodnej príručke, zostavenej pracovníkmi Inštitútu pre katalánsku sociolingvistiku so sídlom v Barcelone, sa zhromažďujú – v takomto rozsahu po prvýkrát – údaje o inštitúciách so sociolingvistickým zameraním a so zameraním na regulovanie, resp. kultivovanie jednotlivých jazykov. Tým sa bezpochyby veľmi významne prispieva k vzájomnej spolupráci medzi týmito inštitúciami a organizáciami, ktorá zatiaľ, ako je známe, nie je najideálnejšia.

Príručka je koncipovaná celosvetovo. Zachytáva všetky kontinenty, pričom spracúva údaje o 122 štátoch, takmer o 500 jazykoch a 878 inštitúciách. Kompendium zahŕňa všetky tie inštitúcie, o ktorých mali zostavovatelia informácie, že sa priamo podieľajú na regulovaní jazyka, jeho sociolingvistickom výskume, alebo sa v nich pestujú príbuzné disciplíny, ako je napr. antropologická lingvistika, etnolingvistika, pragmatika, sociálna psychológia jazyka, psycholingvistika, geolingvistika, plurikultúrne a interkultúrne vzťahy a pod.

Zoznam týchto inštitúcií sa predstavuje v dvoch častiach. V prvej časti, venovanej medzinárodným organizáciám, sa okrem iného možno dozvedieť, že slovenčinu sleduje, resp. usmerňuje i medzinárodná inštitúcia *Centre Mercator: Dret i Legislació Lingüística* (Jazykový zákon a legislatíva) v Barcelone, založená v r. 1988. Ako medzinárodné sa tu uvádza 113 organizácií, počnúc inštitúciou *Académie Francophone*, sídliacou v Chambéry, až po *World Foundation for the Transnationalisation of Specialized Terminologies* vo Varšave. Čo sa týka národných inštitúcií, ktorým je venovaná druhá časť kompendia, najviac sa ich uvádza z územia Španielska (vyše 50) a Francúzska (45). Predstavujú sa inštitúcie s veľmi dlhou tradíciou, medzi ktorými bezkonkurečne vedie *Accademia della Crusca*, založená 25. januára 1583, i inštitúcie celkom nové, ktoré vznikli v 90. rokoch 20. storočia. Príslušné organizácie sa líšia, pravdaže, aj v počte členov: niektoré majú niekoľko sto pracovníkov, ale zostavovatelia do kompendia zahrnuli aj inštitúcie majúce zopár ľudí.

Pri jednotlivých inštitučných „heslách“ sa vždy uvádzajú tieto „súradnice“: oficiálny názov inštitúcie a jej akronym, anglický názov s presnou adresou, telefónnym, faxovým a e-mailovým číslom, ďalej nasledujú informácie o vedení inštitúcie (najčastejšie riaditeľ a vedúci sociolingvistického výskumu), o hodinách, počas ktorých možno s inštitúciou ko-

munikovať, údaje o tom, v akých jazykoch môže prebiehať táto komunikácia, ďalej informácie o tom, o akú organizáciu ide, kedy bola založená, aká je jej hlavná činnosť, aký je počet jej pracovníkov, aké jazyky sa skúmajú, pre aké teritórium to má dosah, aké má organizácia fondy a technické vybavenie (vrátane jednotky CD-ROM, kopírovacieho zariadenia), publikačné orgány a napokon sa tu uvádzajú informácie o tom, na akých témach sa v súčasnosti pracuje, ako aj informácie o budúcich projektoch.

Je len prirodzené, že tento typ informácií si vyžaduje permanentnú aktualizáciu, čoho frapantným príkladom je aj heslo o Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, pri ktorom asi 40 % informácií už neplatí alebo platí len čiastočne (údaje sa získali prostredníctvom dotazníka na začiatku r. 1994). Vydavatelia, pravdaže, rátajú s cyklickým obnovovaním a dopĺňaním informácií, na čo využívajú opäť formu dotazníkov. Pri takomto celoplošnom zábere sa zostavovateľom nepodarilo získať informácie od všetkých inštitúcií, na ktoré sa obrátili. Nemožno sa čudovať, že správy neprišli z takých krajín, ako sú Bangladéš, Kongo, Nepál, Keňa, Rwanda, Burundi a pod., ale medzi „nezmapované“ krajiny sa neočakávane zaradili aj Rusko, Ukrajina, Bielorusko, Slovinsko, Chorvátsko, Macedónsko, Rumunsko, Fínsko, Grécko a Luxembursko.

Ďalšou dôležitou súčasťou príručky je *Synopsis jazykov*; v rámci neho sa uvádzajú stručnejšie alebo obširnejšie charakteristiky všetkých jazykov, ktoré sa spomínajú v príručke. Informácie o niektorých z nich sa vyberajú z vyplnených dotazníkov, ktoré poslali korešpondenti z príslušných krajín. Tie vo veľkej záplave prehľadových obrazov o jazykoch sveta, ktoré sa navyše neraz zásadne od seba líšia, sa dajú pokladať za vysoko aktuálne a spoľahlivé. Avšak informácie o mnohých ďalších jazykoch dopĺňajú sami zostavovatelia najčastejšie s odvolaním sa na niektorú novú encyklopédiu a tie už také spoľahlivé nie sú. Tento súpis dopĺňa aj kolekcia desiatich máp zobrazujúcich najmä rozšírenie jazykových rodín na jednotlivých kontinentoch. Niektoré z nich sa nezdarujú dosť presné – napr. v porovnaní s mapami v diele V. Krupu – J. Genzora – V. Drozdíka *Jazyky sveta* (Bratislava 1983), ale ani v porovnaní s inými prameňmi.

Napokon sa tu uvádza ešte bibliografia, orientovaná však takmer výlučne na románsku a anglosaskú produkciu, index názvov inštitúcií, index ich akronym, ďalej index spracúvaných jazykov a spracúvaných krajín. Na posledných stránkach sa odtláčajú dotazníky pre tých, čo sa doteraz neozvali alebo čo pociťujú potrebu svoje informácie doplniť alebo upraviť. Aj zo Slovenska by iste bolo možné uviesť okrem Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV i ďalšie pracoviská sociolingvistikého a „regulačného“ charakteru dokonca aj z mimouniverzitnej a mimoakademickej sféry (napr. Sekciu štátneho jazyka a národného písomníctva Ministerstva kultúry SR, ktorá sa konštituovala r. 1994).

Slavo Ondrejovič

ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DES UNGARISCHEN. Zv. 5.–6. Budapest, Akadémiai Kiadó 1994–1995, s. 1079–1366; 1367–1686.

Vo vydavateľstve Maďarskej akadémie vied vyšli posledné dva zväzky *Historicko-etymologického slovníka maďarského jazyka* (ďalej HESMJ); zv. 5.: heslá *ödölö* – *súly*,

s. 1079–1366; zv. 6.: heslá *sulyok – zsüri*, s. 1367–1686). Konceptiu a prvé štyri zväzky tohto rozsiahleho historickojazykovedného projektu sme v dvoch príspevkoch charakterizovali už prv (Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 76–78; Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 71), preto základnú charakteristiku HESMJ nebudeme opakovať. Zameriame sa na základnú charakteristiku hesiel v piatom a šiestom zväzku HESMJ.

Heslá v 5. a 6. zväzku HESMJ majú takú istú koncepciu a štruktúru ako v predchádzajúcich štyroch zväzkoch. Každé heslo je rozdelené na tri časti: prvou časťou hesla je synchronicko-diachronická charakteristika heslového slova od najstarších čias po súčasnosť. V druhej časti hesla sa uvádza etymológia a zaradenie heslového slova do jazykovej rodiny a toto zaradenie sa ilustruje paralelami v jednotlivých geneticky príbuzných jazykoch. Poslednú časť hesla tvoria poznámky a odkazy historicko-porovnávacej povahy (podrobnejšiu charakteristiku hesla pozri Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 77).

Recenzované zväzky HESMJ obsahujú heslá, ktoré geneticky patria do uralskej jazykovej rodiny, napr. *ös* (1138 *Elë, Eufë, Ifedi, vfu*, = Urform, Vorgänger eines Systems, einer Konstruktion usw., aus der ural. (s. 1088). V každom hesle sa uvádzajú aj paralely geneticky príbuzných jazykov: vog. *äs'* = matkin otec (vog. = vogulčina, jazyk Vogulov, t. j. Mansiov, pozn. P. Ž.), tscher *azä* = jüngerer Bruder des Vaters, älterer Bruder (tscher = čeremiština, jazyk Marijcov, v staršej literatúre Čeremisov, pozn. P. Ž.), *oc'u* = veľký, fin. *isä* = otec, *iso* = 1. veľký, 2. otecko, lapónske *æč, æčče* = otec (tamže). Okrem základného historicko-etymologického opisu slovnej zásoby starej maďarčiny sú v heslách prihniedzované aj odvodené slová s posunutým významom a odlišnou štýlovou príslušnosťou. Takúto vrstvu slov reprezentujú príklady typu *takony*, 1405 *tacon, tacnos*, 1506 *taknyaval*, 1538 *takony* = Segregat, Rotz; *taknyos*, 1405 *taknyos* = Rotzbengel, schmutziger oder frecher, unreifer Junge (*sopel' – soplavý – sopliak*, s. 1471).

Okrem tejto základnej skupiny slov sa v HESMJ spracúvajú aj prevzaté slová charakterizujúce feudálne spoločenské usporiadanie. Takúto vrstvu slov charakterizuje napr. heslové slovo *padisah*: 1617 *Padissah*, 1628 *padisáhja* = *padišah*. Toto slovo sa do staršej maďarčiny dostalo cez albánčinu, resp. srbčinu a bulharčinu z turečtiny alebo perzštiny vo význame *turecký, osmanský vodca* (s. 1095). Do skupiny starších prevzatí patria aj príklady typu *palánta* (z lat., s. 1101), *palacsinta* (z rum., tamže), resp. staršie prevzatia slovanských základov typu *pázsit* (< ⁺pažitъ, s. 1134), *polica* (s. 1182), *rend* (slovo s pôvodnou praslovanskou nosovou samohláskou, s. 1250) atď. HESMJ svojou koncepciou zahŕňa aj novšie prevzatia (túto skutočnosť sme tiež uviedli pri charakteristike predchádzajúcich zväzkov). Takúto vrstvu slov reprezentujú slová typu *transzformál, transzformátor* (1812 *transzformálja, transzformálni*, resp. 1887 *transzformátorok*); *villany* 1831, *villany, villam, vilany* (= elektrina, s. 1638); *tajga* (od r. 1930, slovo preniklo do maďarčiny prekladmi ruskej literatúry, s. 1470). Pri preberaní cudzích slov maďarčina prevzala do svojho systému aj hlásku, ktorá v maďarčine pôvodne nebola a ani v súčasnej maďarčine nie je. Takýto typ prevzatí reprezentuje napr. heslové slovo *szacharin* (s. 1380; vo fonologickom systéme maďarčiny nie je spoluhláska *ch*).

Piaty a šiesty zväzok HESMJ uzatvárajú významný projekt historicko-diachronického opisu staršej i novej lexikálnej vrstvy maďarčiny. Týmto projektom sa zároveň vykladajú genetické súvislosti jednotlivých jazykov uralskej jazykovej rodiny a postihujú sa tendencie v novšom, pomigračnom období, keď sa maďarčina ocitla v novom geografickom, historicko-

kom a kultúrnom prostredí. Diachronicko-synchronicky orientovaný vedecký opis lexiky maďarčiny v podobe HESMJ je svojou poznávacou hodnotou významným príspevkom v oblasti uralistiky a ugrofinistiky a spoľahlivým prameňom pri štúdiu jazykových kontaktov ako aj historickej a porovnávacej lexikografie.

Pavol Žigo

AUTORI

Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc., Grösslingova 67, 811 09 Bratislava

Ing. Vladimír Benko, Laboratórium počítačovej lingvistiky Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, Moskovská 3, 813 34 Bratislava

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2, 818 01 Bratislava

Ing. Karol Furdík, Katedra kybernetiky a umelej inteligencie Fakulty elektrotechniky a informatiky Technickej univerzity, Letná 9, 040 01 Košice

Doc. RNDr. Eduard Kostolanský, CSc., Laboratórium počítačovej lingvistiky Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, Moskovská 3, 813 34 Bratislava

PhDr. Viktor Krupa, DrSc., Kabinet orientalistiky Slovenskej akadémie vied, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

KRONIKA

OKRÚHLE ŽIVOTNÉ JUBILEUM UNIV. PROF. RUDOLFA KRAJČOVIČA

Uprostred leta sa dožíva okrúhleho životného jubilea univerzitný profesor PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc. Narodil sa 22. júla 1927 v Trakoviciach a v rodnej obci chodil aj do základnej školy; po jej skončení študoval na gymnáziu v Trnave a v Hlohovci. Láska k slovu a úcta k materinskému jazyku priviedla R. Krajčoviča r. 1947 na štúdiá slovakistiky a filozofie na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. Ešte pred jej absolvovaním r. 1950 stal sa na tomto pracovisku asistentom a po skončení štúdií jedným z prvých vedeckých aspirantov. Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského bol R. Krajčovič najprv asistentom, potom odborným asistentom, neskôr sa habilitoval, získal vedeckú hodnosť doktora filologických vied a zaujal najvyšší post – stal sa univerzitným profesorom.

Začiatky vedeckého bádania R. Krajčoviča boli zamerané na štylistiku, ale postupne nad touto disciplínou začal prevažovať záujem o historické jazykovedné disciplíny, ktoré sa stali dominantou jubilarantovho vedeckého výskumu, publikačných aktivít aj pôsobenia za vysokoškolskou katedrou. Bohatú publikačnú činnosť R. Krajčoviča charakterizujú práce, v ktorých sú najnovšie poznatky z historickej jazykovedy a porovnávacieho štúdia slovanských jazykov v hláskovej rovine: základnou charakteristikou genézy časti západoslovenských nárečí sa stala práca *Pôvod a fonologický vývin juhozápadoslovenských nárečí* (1964), ktorá je východiskom neskoršej syntetizujúcej migračno-integračnej teórie o pôvode slovenčiny publikovanej pod názvom *Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny*. (1974), resp. aj anglického vydania historickej morfológie slovenčiny *A Historical Phonology of Slovak* (1975). Invenčný postup uplatňoval R. Krajčovič aj pri tvorbe množstva vysokoškolských učebníc, z ktorých pozornosť si zo všetkých zasluhuje aspoň *Vývin slovenského jazyka* (1961), *Náčrt dejín slovenského jazyka* (1966; 1971), *Technika jazykovednej interpretácie* (1966), *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka* (1979), *Pôvod a vývin slovenského jazyka* (1981), *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988), vysokoškolské učebné texty *Čeština a slovenčina v starších archíváliách v predpisovnom období* (1983; 1991) a *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1990; 1994; 1996).

Významné miesto v tvorbe R. Krajčoviča majú aj populárno-náučné a popularizačné práce a filmové a televízne scenáre s orientáciou na dejiny slovenčiny, ako *Svedectvo dejín o slovenčine* (1977; 1980), *Veľká Morava v tisícročí* (1985). Tieto práce charakterizuje precíznosť vedeckej argumentácie a príťažlivosť štýlu.

Univerzitný profesor R. Krajčovič pôsobí aj v redakčných radách vedeckých periodík (Jazykovedný časopis, Slovenská reč, zborník FF UK Philologica), je členom Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov, členom Medziná-

rodného výboru pre onomastické vedy (ICOS), členom Slovenskej onomastickej komisie, členom Slovenskej komisie pre Encyklopédiu dejín strednej Európy a pôsobí v komisiách pre udeľovanie vedeckých hodností. Okrem desiatok domácich a zahraničných vedeckých konferencií, sympózií a vedeckých seminárov absolvoval množstvo zahraničných prednáškových pobytov na špičkových slavistických pracoviskách (Krakov 1963, Skopje 1977, Moskva 1970–1971, 1975–1976, 1980–1981). Vysokú poznávaciu hodnotu majú jeho vystúpenia na medzinárodných slavistických zjazdoch v Sofii (1963), vo Varšave (1973), v Bratislave (1993), na medzinárodných onomastických sympóziách v Lipsku (1969), Vroclave (1972), Krakove (1978) a na sympóziu o podunajských národoch v Regensburgu (1967). Jubilant publikoval mnoho vedeckých štúdií v zahraničných vedeckých časopisoch a v zborníkoch z vedeckých podujatí (Poľsko, Bulharsko, Nemecko, Rusko). Vysokoškolské prednášky a semináre profesora R. Krajčoviča sa vyznačujú množstvom nových poznatkov, charakterizuje ich pútavosť, invenčnosť metód a tvorivosť.

Niekoľko základných životopisných údajov a titulov vedeckých prác R. Krajčoviča je len krátkym výberom z jeho rozsiahleho diela, ktoré okrem spomenutých prác tvoria dve stovky vedeckých štúdií v domácich vedeckých a odborných časopisoch a zborníkoch. Patrí k nim aj množstvo článkov, popularizačných príspevkov a recenzií. Úplná bibliografia jeho prác vyjde v zborníku Filozofickej fakulty UK *Philologica XLV*, venovanom jubilatovi (v tlači).

Do ďalších rokov želáme univerzitnému profesorovi Rudolfovi Krajčovičovi pevné zdravie, veselú myseľ, veľa síl, optimizmu a radosti.

Ad multos annos!

Pavol Žigo

SÚPIS PRÁC PROF. RUDOLFA KRAJČOVIČA ZA ROKY 1987–1996

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác prof. Rudolfa Krajčoviča za roky 1977–1986 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v *Jazykovednom časopise*, 38, 1987, s. 173–177.

1987

Genéza slovenčiny a najstaršia slovenská toponymia. – In: IX. slovenská onomastická konferencia. Nitra 26.–28. júna 1985. Zborník referátov. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987, s. 40–47.

Slovenčina v dejinách kontaktov neslovanských jazykov. – In: *Studia Academica Slovaca*. 16. Prednášky XXIII. ročného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1987, s. 203–213.

Hugolín Gavlovič a slovenčina. – *Kultúra slova*, 21, 1987, s. 193–198.

N. V. Lomonosov ako jazykovedec. – In: *Život a dielo N. V. Lomonosova. K 257. výročiu narodenia*. Bratislava 12. novembra 1986. Red. K. Kučerová. Bratislava, Ústav historických vied Slovenskej akadémie vied 1987, s. 139–145.

Pôvod názvu mesta [Galanta]. – In: Galanta. Red. V. Nováková – A. Végh. Bratislava, Obzor 1987, s. 21. – Maď. verzia: A város nevének eredete (tamže).

V službách vedy. Zhovárame sa s profesorom Rudolfom Krajčovičom. Stále plný plánov. – Večerník, 30. 7. 1987. s. 5 (rozhovor J. Dubníčka s R. Krajčovičom).

1988

Vývin slovenského jazyka a dialektológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

Ref.: 1. Fedorová, M.: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 35, 1988, s. 123–124. – 2. Dvořáková, O.: český jazyk a literatúra, 40, 1989/90, s. 190–191.

Sémantický opis jazyka a dialektika. – In: Funkční lingvistika a dialektika. Linguistica. 17/1. Red. J. Petr. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1988, s. 32–40.

The Language in Great Moravia and Continuity with Slovak. – Studia Historica Slovaca, 15, 1988, s. 157–172.

O kontinuite starej slovenskej a praslovanskej lexiky. – Slovenská reč, 53, 1988, s. 259–269, 321–328.

Zápas o normu spisovnej slovenčiny v matičných rokoch. – In: Studia Academica Slovaca. 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík, Bratislava, Alfa 1988, s. 249–262.

Urbanonymia a dejiny. – In: Urbanonymia. Zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára. Modra-Piesok 8.–10. októbra 1986. Red. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 1988, s. 21–27.

Bratislava v 9.–10. storočí vo svetle toponymických faktov. – In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.–30. októbra 1986. Red. V. Horváth. Bratislava, Bratislavská informačná a propagačná služba pre Archív hlavného mesta SSR Bratislavy [1988], s. 169–176, rus. res. s. 177, nem. res. s. 177–178, angl. res. s. 178–179.

1989

Prozessualität im Sprachsystem und ihre Erforschung. – In: Recueil linguistique de Bratislava. 9. Dynamic Tendencies in the Development of Language. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 1989, s. 29–33.

O kontinuite starej slovenskej a praslovanskej lexiky (III). – Slovenská reč, 54, 1989, s. 3–9.

O rekonštrukcii najstaršej slovenskej lexiky. – In: Studia Academica Slovaca. 18. Prednášky XXV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 251–259.

Balneohistorické reálie na Slovensku z hľadiska jazykovedného. – In: IV. balneohistorická konferencia. Zborník konferenčných prednášok. 1. Red. A. Rebro. Žilina, Inžiniersko-geologický a hydrologický prieskum 1989, s. 93–112.

1990

Dejiny spisovnej slovenčiny. Študijná príručka a texty. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 116 s. – Dotlač: 1992 (spoluautor P. Žigo).

Miesto komparácie v rekonštrukcii starej onymickej lexiky. – In: *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Nové Vozokany 24.–26. apríla 1989)*. Red. V. Blanár et al. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 123–130.

Z regionálneho výskumu slovenskej onymickej lexiky. – In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 38. 1988*. Red. J. Dolník et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990, s. 41–65, nem. res. s. 65.

Na dôvernej linke Rudolf Krajčovič, jazykovedec. – *Národná obroda*, 15. 11. 1990, s. 10.

1991

Čeština a slovenčina v starších archíváliách v predpisovnom období. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1991. 104 s. – 2. vyd. 1993.

Onomastika a historické disciplíny. – In: *X. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 13.–15. septembra 1989. Zborník referátov*. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1991, s. 7–13.

Reč našich predkov. – *Historická revue*, 2, 1991, č. 5, s. 4–5.

Ako vznikla slovenčina. – *Národná obroda*, 23. 8. 1991, s. 13.

1992

Semantic Reconstruction of the Oldest Slovak Wordstock. [Prel. A. Böhmerová.] – In: *A Reader in Slovak Linguistics. Studies in Semantics*. Red. J. Kačala et al. München, Verlag Otto Sagner 1992, s. 283–295. – Predtým publikované: *K sémantickej rekonštrukcii najstaršej slovenskej lexiky*. – *Jazykovedný časopis*, 34, 1983, s. 156–162, rus. res. s. 162.

Historický význam starej slovanskej toponymie v Panónii. – In: *Miklošičev zborník. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991*. Red. J. Toporišič. Ljubljana – Maribor, Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani – Univerza v Ljubljani – Univerza v Mariboru 1992, s. 51–56, slovin. res. s. 57.

Veľkomoravská cesta z Nitry na Moravu vo svetle lexiky starej toponymie. – *Slavia*, 61, 1992, s. 453–459.

Lexika toponymie ako prameň dávnej histórie. – In: *Studia Academica Slovaca. 21. Prednášky XXVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mlaček. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1992, s. 50–55.

Kultúrny jazyk na Veľkej Morave. – *Slavica Slovaca*, 27, 1992, s. 15–20, nem. res. s. 20–21.

Bernolákovská pravopisná kodifikácia ako vedecký fakt. – In: *Pamätnica Antona Bernoláka*. Red. J. Chovan v spolupráci s M. Majtánom. Martin, Matica slovenská 1992, s. 69–73.

Názvy záhorských obcí – svedkovia dávnej histórie. – *Záhorie*, 1, 1992, č. 4, s. 7–9.

Slovenčina v toku stáročí. Kultivovanie reči našich predkov. – *Historická revue*, 3, 1992, č. 4, s. 4–5.

1993

Ecyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (člen kolektívu autorov).

Ref. : 1. Dvonč, L.: Nedeľná Pravda, 2, 1993, č. 38, s. 6. – 2. Gašinec, E.: Všetko o jazyku a štýle pre slovenčinárov a jazykárov. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 40, 1993/94, s. 125–127. – 3. Jarošová, A.: Knižná revue, 3, 1993, č. 17, s. 1. – 4. Ondruš, Š.: Encyklopédia jazykovedy. Dielo vyše šesťdesiatich slovenských a českých lingvistov. – Slovenská Republika, 16. 10. 1993, s. 10. – 5. Škvareninová, O.: Učiteľské noviny, 43, 1993, č. 33, s. 12. – 6. Dolník, J.: Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 58–60. – 7. Dubníček, J.: Najpodrobnejšie o slovenčine. – Práca, 24. 2. 1994, s. 5. – 8. Horecký, J.: Typy encyklopedických textov. – Kultúra slova, 28, 1994, s. 77–81. – 9. Chmelík, A.: Na okraj recenzie Encyklopédie jazykovedy. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 41, 1994/95, s. 121 (k J. Dubníčkovi). – 10. Uhlár, V.: Literárny týždenník, 7, 1994, č. 2, s. 5. – 11. Králik, E.: Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 71–73.

Genéza slovenčiny a aspekt historiografický. – In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Venované XI. slavistickému kongresu. Philologica. 41. Red. P. Žigo et al. Bratislava, Univerzita Komenského 1993, s. 91–101, rus. res. s. 101.

Povel'komoravská christianizácia vo svetle starej toponymie Slovenska. – Slovenská reč, 58, 1993, s. 194–201.

Lexika toponymie v Požitaví. – In: Z vývinu slovenskej lexiky. Red. R. Kuchar. Bratislava, Veda 1993, s. 57–66.

Toponymia na okolí Nítry ako prameň jej dejín. – In: Zborník NITRA. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra, Archeologický ústav SAV 1993, s. 171–179.

Slovenčina v kontinuite dejín. – In: Učíme slovenčinu. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. B. Švihranová. Bratislava, Ústav jazykovej a odbornej prípravy zahraničných študentov UK v Bratislave 1993, s. 25–36.

Dejiny skryté v názvoch obcí (1). – Historická revue, 4, 1993, č. 2, s. 34–35. – Tamže: (2) Pohanské božstvá, tajomné bytosti, modly (č. 3, s. 30–32). – (3) Čary, obete, hry a náreky (č. 4, s. 28–29). – (4) Udomáčňovanie kresťanstva (č. 5, s. 32–33). – (5) Cirkevná správa, opátstva a rehole (č. 6, s. 30–31). – (6) Patróni kostolov, kulty svätých a mučeníkov (č. 7, s. 33–34). – (7) Vrchnosť a služby (č. 8, s. 32–33). – Výrobná činnosť a výrobky (č. 9, s. 31–32). – Vojenstvo, hradiská a stráže (č. 10, s. 30–31).

Názvy záhorských miest a obcí. – Záhorie, 2, 1993, č. 1, s. 10–11. – Tamže: Svedkovia dávnej histórie. Názvy záhorských obcí (č. 6, s. 15–16).

Svedkovia dávnej minulosti. – Naše Záhorie, 1993, s. 15–17.

Svedkovia dávnej histórie. – Záhorie, 2, 1993, č. 2, s. 9–10. Svedkovia dávnej minulosti. – Záhorie, 2, 1993, č. 3, s. 14–16.

Kultursprache in Grossmährischen Reich. – In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. S. Mislovičová et al. Bratislava, Veda 1993, s. 80–81.

1994

Význam mapovania historickej toponymie. – In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1994, s. 119–123.

Toponymum Krakov v slovenskom Považí. – In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 4. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994, s. 9–13.

Pôvod názvov záhorských miest a obcí. – Naše Záhorie, 1994, č. 1., s. 10–11; č. 2, s. 12–13.

1995

Mladšie praslovanské izoglosy na slovensko-moravskom pomedzí. – In: Pocta Dušanu Šlosarovi. Sborník k 65. narodeninám. Red. P. Karlík – J. Pleskalová – Z. Rusínová. Brno, Nakladatelství Albert 1995, s. 268–272.

Vývin paradigmy slovesa *byť* v strednej slovenčine, srbčine a chorvátčine. – Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 138–141, nem. res. s. 142.

Kultúrna západoslovenčina a bernolákovská kodifikácia. – In: Literárnomúzejný letopis. 28. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1995, s. 180–184.

Etnonymá Sloveni a Česi v karpatskej kotline. – In: Acta Onomastica. 36. Věnováno k 100. výročí narození univ. prof. PhDr. Vladimíra Šmilauera, DrSc., zakladatele moderní české onomastiky. Red. L. Olivová-Nezbedová. Praha, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 1995, s. 115–120.

Názov obce Dolné Orešany. – In: 760 Dolné Orešany. Red. R. Čornaničová. RESET 1995, s. 11–12.

Dolnoorešianske nárečie. – In: 760 Dolné Orešany. Red. R. Čornaničová. RESET 1995, s. 67–68.

1996

Sloveni na strednom Dunaji a praslovanská genéza slovenčiny. – In: Slovenčina v historickom kontexte. Materiály z konferencie konanej v Nitre 16.–17. mája 1996. Red. E. Kralčák. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1996, s. 10–13.

Roman Jakobson a začiatky fonologického výskumu v slovenskej dialektológii. – Jazykovedný časopis, 47, 1996, s. 108–112, angl. res. s. 112.

Ustaľovanie normy v poštúrovskej spisovnej slovenčine od M. Hattalu po S. Cambela. – Kultúra slova, 30, 1996, s. 193–199.

Ustaľovanie normy spisovnej slovenčiny od Rukováti (1919) po Pravidlá (1931). – Kultúra slova, 30, 1996, s. 257–263.

Názvy našich obcí – zrkadlo života našich predkov. – Slovenské pohľady, 4 + 112, 1996, č. 9, s. 117–122.

Moje stretnutia so Slovenskými pohľadmi. – Slovenské pohľady, 4 + 112, 1996, č. 9, s. 32.

Jazyk je majetkom národa. Hovoríme s jazykovedcom prof. Rudolfom Krajčovičom. – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 1, s. 1, 10 (rozhovor K. Palkoviča s R. Krajčovičom). – Odpovede na dve otázky znovu publikované: Z rozhovoru s Rudolfom Krajčovičom. – Kultúra slova, 30, 1996, s. 60–62.

Redakčná činnosť

Jazykovedný časopis, 38, 1987 – 47, 1996 (člen red. rady).

Urbanonymia. Zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára. Modra-Piesok 8.–10. októbra 1986. Bratislava, Univerzita Komenského 1988. 164 s. (člen red. rady).

- Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Philologica*. 37, 1987. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 152 s. (člen red. rady).
- Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Philologica*. 38, 1988. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990 (člen red. rady).
- Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Philologica*. 40, 1990. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 256 s. (člen red. rady).
- Slovenská reč, 57, 1992 – 61, 1996 (člen red. rady).
- Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Philologica*. 39, 1989. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1992 (člen red. rady).

Zostavil Ladislav Dvonč

IZIDOR KOTULIČ SEDEMDESIAŤROČNÝ

Pred piatimi rokmi odišiel s narušeným zdravím po štyridsaťročnej práci v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (do r. 1967 Ústavu slovenského jazyka SAV) na zaslúžený odpočinok PhDr. Izidor Kotulič, CSc. V ústave pracoval od r. 1952, v r. 1959–1965 bol zástupcom riaditeľa a v r. 1962–1969 a 1981–1983 vedúcim oddelenia dejín slovenčiny. Ako vedúci oddelenia bol v r. 1981–1983 aj vedúcim autorského kolektívu *Historického slovníka slovenského jazyka*, avšak viac ako dve desaťročia predtým sa staral o vybudovanie primeranej materiálovej základne slovníka a aktívne sa zúčastňoval na príprave jeho koncepcie. Členom autorského kolektívu HSSJ bol I. Kotulič pri koncipovaní prvých troch zväzkov, členom internej redakcie slovníka v zväzkoch 1.–4.

Po kandidátskej dizertácii *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí* (1957) najviac pozornosti I. Kotulič venoval výskumu predpisovných jazykových útvarov slovenčiny. Jeho štúdie *O formovaní kultúrneho jazyka slovenskej národnosti* (1968), *K otázke kultúrneho jazyka slovenskej národnosti* (1969), *K pojmu „kultúrna slovenčina“* (1974), *Prvé slovenské tlače Budínskej univerzitnej tlačiarne a kultúrna západoslovenčina v 80. rokoch 18. storočia* (1983), *K hodnoteniu jazyka Žilinskej knihy a iných historických slovacikálnych textov* a *O vplyve češtiny na rozvoj slovenskej historickej slovnicej zásoby* (1984), *Význam trnavskej univerzity pre rozvoj kultúrnej slovenčiny* (1987) a *K otázke úzu kultúrnej slovenčiny* (1988) prinášajú v podstate ucelený súbor poznatkov a názorov autora o formovaní a vývine kultúrnych útvarov slovenského národného jazyka v predpisovnom období, vychádzajúci z analýzy početných rukopisných i tlačených slovenských jazykových pamiatok, ktoré patria do prameňnej základne HSSJ.

Treba pripomenúť, že jubilujúci I. Kotulič bol v r. 1958–1970 výkonným redaktorom a v r. 1958–1981 členom redakčnej rady Jazykovedného časopisu.

Patrí sa teda i na tomto mieste pripomenúť si sedemdesiate narodeniny PhDr. Izidora Kotuliča, CSc., a poďakovať sa mu za všetku prácu, ktorú vykonal v oblasti slovenskej jazykovedy, predovšetkým pri výskume dejín slovenčiny.

Milan Majtán

SÚPIS PRÁC IZIDORA KOTULIČA ZA ROKY 1987–1995

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Izidora Kotuliča za roky 1976–1985 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Jazykovednom časopise, 38, 1987, s. 81–83.

1987

Bernolákovská spisovná slovenčina a kultúrna západná slovenčina. – *Kultúra slova*, 21, 1987, s. 265–271.

Význam trnavskej univerzity pre rozvoj kultúrnej slovenčiny. – In: *Trnavská univerzita v slovenských dejinách*. Red. V. Čičaj. Bratislava, Veda 1987, s. 69–95.

Lexikografické dielo Mateja Bela. – In: *Matej Bel. Doba – život – dielo*. Red. J. Tibenšký. Bratislava, Veda 1987, s. 140–144.

1988

K otázke úzu kultúrnej slovenčiny. – In: *Studia linguistica Polono-Slovaca. 1*. Red. K. Rymut et al. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1988, s. 197–213, pol. res. s. 213.

1990

K otázke intenzívnych reflexív s predponou na-. – In: *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Nové Vozokany 24.–26. apríla 1989)*. Red. V. Blanár et al. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 179–189.

1991

Historický slovník slovenského jazyka. 1. A–J. Red. M. Majtán et al. 1. vyd. Bratislava, Veda 1991. 536 s. (spoluautori V. Blanár, E. Jóna, E. Krasnovská, R. Kuchar, M. Majtán, M. Majtánová, Š. Peciar, B. Ricziová, J. Skladaná).

Ref.: Habovštiak, A.: *Literárny týždenník*, 4, 1991, č. 23, s. 5. – 2. Habovštiaková, K.: *Jazykovedný časopis*, 42, 1991, s. 138–142. – 3. Kačala, J.: *Inšpiratívne dielo. Máme historický slovník slovenčiny.* – *Národná obroda*, 4. 4. 1991, s. 12. – 4. Kačala, J.: *Slovo v dejinách.* – *Slovenské národné noviny*, 2 (6), 1991, č. 18, s. 7. – 5. Ripka, I.: *Knižná revue*, 1, 1991, č. 12, s. 1.– 6. Krošláková, E.: *Národná minulosť priblížená slovami.* – *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 38, 1991/92, s. 187–188. – 7. Kačala, J.: *Prvé dva zväzky Historického slovníka slovenského jazyka.* – *Kultúra slova*, 26, 1992, s. 249–253 (aj o 2. zv. z r. -1992). – 8. Žigo, P.: *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 123–126. – 9. Ondruš, Š.: *Wjno mjrne pité zmocnuje mozgi. Každému, kto chce vedieť, akí múdri boli Slováci.* – *Koridor*, 20. 11. 1992, s. 6 (aj o 2. diele z r. 1992).

1992

Historický slovník slovenského jazyka. 2. K–N. Red. M. Majtán et al. 1. vyd. Bratislava, Veda 1992. 616 s. (spoluautori V. Blanár, E. Krasnovská, R. Kuchar, M. Majtán, M. Majtánová, B. Ricziová, J. Skladaná).

Ref.: 1. Kačala, J.: Prvé dva zväzky Historického slovníka slovenského jazyka. – Kultúra slova, 26, 1992, s. 249–253 (aj o 1. zv. z r. 1991). – 2. Kočiš, F.: Dielo jedinečné a dôležité. – Národná obroda, 2. 7. 1992, s. 7.

Bernolákovčina a predberňolákovská kultúrna slovenčina. – In: Pamätnica Antona Bernoláka. Red. J. Chovan v spolupráci s M. Majtánom. Martin, Matica slovenská 1992, s. 79–90.

1994

Historický slovník slovenského jazyka. 3. O–P (pochytka). Red. M. Majtán et al. 1. vyd. Bratislava, Veda 1994. 656 s. (spoluautori V. Blanár, M. Kováčová, E. Krasnovská, R. Kuchar, T. Laliková, M. Majtán, M. Majtánová, D. Ondrejkočivová).

Ref.: Ondruš, Š.: Vážny prínos do dejín slovenčiny. – Slovenská Republika, 10. 7. 1995, s. 5.

E d i č n á č i n n o s ť

Pramene k dejinám slovenčiny. Red. M. Majtán – J. Skladaná. 1. vyd. Bratislava, Veda 1992. 400 s. + 24 s. obr. príl. (editor s V. Blanárom, J. Doruľom, E. Krasnovskou, R. Kucharom, M. Majtánom, M. Majtánovou, J. Skladanou).

Ref.: 1. Dvonč, L.: Pramene k dejinám našej rodnej reči. Slovenské národné noviny, 3 (7), 1992, č. 32, s. 11. – 2. Krošláková, E.: Jazykovedný časopis, 43, 1992, s. 149–151. – 3. Ondrejovič, S.: Pramene k dejinám slovenčiny. – Knižná revue, 2, 1992, č. 12, s. 7.

R e d a k č n á č i n n o s ť

Historický slovník slovenského jazyka. 1. A–J. Red. M. Majtán et al. Bratislava, Veda 1991. 536 s. (člen redakcie).

Historický slovník slovenského jazyka. 2. K–N. Red. M. Majtán et al. Bratislava, Veda 1992. 616 s. (člen redakcie).

Historický slovník slovenského jazyka. 3. O–P (pochytka). Red. M. Majtán et al. Bratislava, Veda 1994. 656 s. (člen redakcie).

Historický slovník slovenského jazyka. 4. P (poihrat' sa – pyľovať). Red. M. Majtán et al. Bratislava, Veda 1995. 583 s. (člen redakcie).

Zostavil Ladislav Dvonč

JÁN KAČALA ŠEŠŤDESIATROČNÝ

8. apríla 1997 sa dožil významného životného jubilea – šesťdesiatich rokov – popredný slovenský jazykovedec prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc. Slovenská jazykovedná obec si pripomína jubileum lingvistu, ktorý svojimi početnými štúdiami, knižnými publikáciami, množstvom odborných aj odbornopopularizačných článkov veľmi podstatne obohatil poznatkovú bázu o slovenskom národnom jazyku. Výrazný prínos znamenajú práce J. Kačalu najmä v disciplínach, ktoré tvoria doménu jeho vedeckovýskumnej činnosti: v syntaxi, v lexikológii a lexikografii, v teórii a praxi jazykovej kultúry, vrátane u nás dlhodobo aktuálnych jazykovo-politických aspektov tejto disciplíny. S jazykovedným dielom jubilujúceho J. Kačalu je neodmysliteľne spätá aj jeho práca v oblasti organizácie vedeckého výskumu (počas takmer tridsaťročného pôsobenia v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied bol tajomníkom ústavu, desať rokov, od r. 1971 vedúcim oddelenia jazykovej kultúry, v r. 1981–1991 riaditeľom ústavu, výkonným aj hlavným redaktorom časopisu *Kultúra slova*). V súčasnosti je vedúcim katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského, predsedom Akreditačnej komisie vlády Slovenskej republiky, predsedom Ústrednej jazykovej rady pri Ministerstve kultúry SR. Významné funkcie zastával aj vo Vedeckom kolégiu SAV pre jazykovedu, literatúru, vedy o umení a národopis aj v niekdajšom Vedeckom kolégiu jazykovedy ČSAV, ako aj v komisiách pre obhajoby kandidátskych a doktorských dizertácií.

Už pri príležitosti jubilentovej päťdesiatky (*Jazykovedný časopis*, 38, 1987, s. 78–80) sme mohli konštatovať vyprofilovanosť J. Kačalu v jazykovedných disciplínach spomenutých na začiatku tohto jubilejného článku. Od knižnej publikácie *Doplnok v slovenčine* (1971), ktorá je prvým monografickým spracovaním tejto problematiky v slovenskej jazykovede, sa J. Kačala v nasledujúcich rokoch venoval najmä prehlbovaniu poznatkov o pojme intencia slovesného deja. Po E. Paulinym a J. Ružičkovi sa stal hlavným rozvíjateľom tohto nosného jazykovedného pojmu, ktorého užitočnosť sa potvrdila vetnosémantickou orientáciou značnej časti súčasných syntaktických výskumov vo svete. Záujem o intenciu slovesného deja ako vlastnosť postihujúcu sémantiku slovesa z aspektu, ktorý je rozhodujúci pre vetotvornú úlohu slovesa, prirodzene prerástol u J. Kačalu do bádateľského záujmu o problematiku vetnej sémantiky. Témou viacerých štúdií, ale najmä monografie *Sloveso a sémantická štruktúra vety* (1989) sú sémantické a gramatické vlastnosti slovesa vo funkcii predikátu ako organizujúcej jednotky vety. J. Kačala však zdôrazňuje aj význam lexikálnej sémantiky slova, resp. v rozličnej miere zovšeobecnených sémantických vlastností lexikálnych jednotiek v pozíciách iných vetných členov či aktantov vety. Rozvíja v slovenskej jazykovede chápanie sémantickej štruktúry vety, ktoré sa niekedy nazýva „slovocentrickým smerom“. Vo svojej druhej monografii podáva autorskú odpoveď na mnohé kľúčové teoretické otázky sémanticky orientovanej syntaxe. Osobitnú pozornosť venoval metodologickým východiskám chápania jazykového významu (definuje ho ako špecifický odraz mimojazykovej skutočnosti v ľudskom vedomí a rozlišuje v ňom kognitívne zložky aj jazykovým stvárnením a subjektívnymi postojmi používateľov jazyka ovplyvnené konotatívne zložky), objasňuje orientáciu súčasnej syntaxe na sémantiku vety a slova. Pri prezentovaní súvzťažnosti gramatickej a sémantickej stavby vety pracuje s pojmom a termínom perspektivizácia vety ako termínom blízky termínu hierarchizácia v chápaní českých jazykovedcov. Niektorí recenzenti (R. Zimek) ocenili knižku *Sloveso*

a *sémantická štruktúra vety* aj ako cenné slovakistické dielo pre záujemcov o slavistiku, osobitne pre kapitolu s inštruktívnym prehľadom všetkých významných štúdií a monografií slovenských jazykovedcov, ktoré majú spoločné to, že sa v nich zrači integratívna tendencia spájať syntax, lexikológiu a sémantiku.

Z ďalších závažných štúdií J. Kačalu orientovaných na syntax treba spomenúť príspevok na X. slavistickom zjazde v Sofii *K podstate synonymie v syntaxi* (1988), *Syntaktický systém jazyka* (1992) – štúdiu zhŕňajúcu základné koncepty budúceho syntetického diela o slovenskej syntaxi (vzťah významovej a výrazovej stránky jazykových jednotiek; sémantika lexikálnych jednotiek vstupujúcich do vetnej konštrukcie a sémantika vety; syntaktické jednotky, syntaktické vzťahy, konštrukčné pravidlá, syntaktické prostriedky) a *Lexikálny a gramatický význam* (1994). Zdôrazňuje tu, že lexikálne významy dávajú vzniknúť syntaktickým významom ako javom vyššej kvality a novej syntézy. Podčiarkuje kontinuálnosť, vzájomnú previazanosť či skôr nadväznosť lexikálneho, slovotvorného, morfológického a syntaktického významu, pričom prvý a druhý spoločne vytvárajú nominatívny typ, posledné dva tvoria dovedna gramatický typ jazykového významu.

Ak sa máme hodnotiaco pristaviť pri výsledkoch vedeckovýskumnej činnosti J. Kačalu v lexikológii a v lexikografii, predovšetkým treba spomenúť koncepčnú a autorskú prácu jubilanta na *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (1987; 2. vyd. 1989). J. Kačala (spolu s M. Pisárčikovou) v tlačili tomuto dielu pečať aj ako hlavní redaktori. Pri jeho zrode sa vypracovali princípy jednozväzkového typu výkladového slovníka. Význam tohto lexikografického diela podávajúceho druhú komplexnú kodifikáciu najpoužívanejšej časti slovnej zásoby súčasnej slovenčiny stúpa najmä v súčasnosti, keď v našej spoločnosti rastú požiadavky na kultivované spisovné vyjadrovanie vo verejných jazykových prejavoch. J. Kačala spolu s M. Pisárčikovou a M. Považjom pripravili aj tretie doplnené a prepracované vydanie tohto slovníka (v tlači). Do syntetickej monografie *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989) J. Kačala prispel kapitolou *Tvorenie slovnodruhových prechodov* ako jedným z vnútrojazykových spôsobov obohacovania slovnej zásoby. Podobne ako v niektorých iných štúdiách a v monografii o sémantike slovesa a sémantike vety aj pri interpretácii slovnodruhových prechodov jubilant uplatňuje kategoriálne, subkategoriálne (špecifikačné) a individuálne komponenty vo význame slova, zmeny a posuny, resp. hierarchické preskupovanie týchto komponentov. Pozoruhodná z tohto hľadiska, ako aj z hľadiska veľmi aktuálnej problematiky lexikálnej spájateľnosti je štúdia publikovaná v Jazykovednom časopise *Kategoriálne slová v slovných spojeniach* (1993). Postuluje v nej termín kategoriálne slová pre abstraktné substantíva s veľmi všeobecným významom a pre slovesá ako osobitnú triedu slov, ktorých konštitutívnu vlastnosťou je ich významné miesto, ktorým sa zúčastňujú na vytváraní viac-slovných pomenovaní. Spomenuté sémantické komponenty rozličnej úrovne J. Kačala často používa pri výklade sémantickej a gramatickej stránky mnohých slov (a dvojíc slov odlišujúcich sa navzájom istými diferenčnými príznakmi) či už v kratších článkoch typu rozličností, v príspevkoch do rozhlasovej jazykovej poradne alebo jazykových stĺpčekov. J. Kačala patrí medzi najproduktívnejších autorov týchto popularizačných príspevkov, o čom svedčí napríklad výber z rozhlasových jazykových poradní (zostavený M. Pisárčikovou) *Jazyková poradňa odpovedá* (1988).

V teórii jazykovej kultúry a v praktických odporúčaníach jazykového výchovného charakteru J. Kačala nadväzuje na známe *Tézy o slovenčine*, ktoré vypracoval koncom 60. rokov

J. Ružička. Zdôrazňuje teda, že slovenčina sa ako spisovný jazyk vyvíja predovšetkým podľa vlastných zákonitostí, preberá jazykové prostriedky z iných jazykov, iba keď je to potrebné. Je si vedomý aj toho, že dejiny Slovákov sú poznačené tým, že ich jazyk bol neraz predmetom politických bojov, že slovenčina je často vnímaná ako politikum. Jazykovopolitickému aspektu pojmu spisovný jazyk sa J. Kačala venoval viac ráz aj pred novembrom 1989 (porov. jeho príspevky v zborníku *Jazyková politika a jazyková kultúra* [1986]): *Jazykovopolitický kontext pojmu spisovný jazyk; O potrebe systematického interdisciplinárneho výskumu otázok jazykovej politiky a jazykovej kultúry*. Všetci máme ešte v živej pamäti, ako silno náš praktický život potvrdil vysokú mieru politickosti viacerých jazykových otázok, ktoré sa stali aktuálnymi začiatkom 90. rokov až do rozdelenia Česko-Slovenska a do vzniku samostatnej Slovenskej republiky (tzv. pomlčková vojna o podobu názvu federatívneho štátu, diskusie o pojmoch štátny a úradný jazyk, diskusie o obsahovopojmovej stránke adjektív národný a národnostný a pod.). V r. 1994 J. Kačala publikoval dve knižky, v ktorých zhrnul svoje články s jazykovopolitickou dimenziou. Kniha *Návrat ku koreňom* (1994) je súborom publicistických úvah, rozhlasových a televíznych komentárov z rokov 1990–1994. J. Kačala sa tu predstavuje v úlohe jazykovedca a zároveň občana. Predmetom autorových úvah sú témy slovenská národná politika ako výraz národného záujmu, pojem štátneho jazyka a pojem úradného jazyka, politická suverenita a jazyková suverenita, národ a veda. V druhej knižke *Slovenčina – vec politická?* (1994) aktuálnosť problematiky jazykovej politiky a jazykovej kultúry na Slovensku dokumentujú kapitoly ako *Bernolák a Štúr, Jazyk a národná identita, Jazykový konformizmus* (jeho prejavom sú podľa autora módné slová), *Vulgarizmy v našej reči, Problematika vlastných mien, najmä zemepisných* a i.

V súčasnej jazykovede v medzinárodnom kontexte je už dlhší čas aktuálna problematika komunikačnej dimenzie jazykového systému. J. Kačala sa venoval tejto téme v príspevkoch *Poznámka o systémovej a komunikačnej orientácii v jazykovede* (1990) a *Komunikačné činitele vo vete* (1991). Lexikálne jednotky utvárajú predobraz vety nielen v rovine gramatickej a sémantickej stavby vety, ale aj v rovine obsahu. Kým najvšeobecnejšie komponenty sémantiky slova sa premietajú do sémantickej stavby vety, najmenej všeobecné, individuálne komponenty sa podľa autora premietajú v podobe obsahu vety, ktorým veta spĺňa vlastnú komunikačnú funkciu. Aj systémový a komunikačný aspekt jazyka interpretuje teda J. Kačala pomocou hierarchicky a z hľadiska abstraktnosti a konkrétnosti rozdielnych komponentov jazykového významu. V komunikácii predpokladá modifikácie vety (ako systémovej jednotky) paradigmatického, kognitívneho a komunikatívno-pragmatického rázu.

J. Kačala sa neraz vyjadril aj k ďalšiemu problému, aktuálnemu najmä v súčasnej slovenskej jazykovede, a to k miestu sociolingvistických výskumov v slovenskej jazykovede a v spoločnosti. V príspevku *Sociolingvistika versus jazyková kultúra?* (1996) sa prihovára za to, aby sa vzťah týchto disciplín nechápal ako konkurenčný, ale ako komplementárny. Komplementaritu vidí najmä v tom, že kodifikácia spisovného jazyka, resp. jeho noriem je predovšetkým úlohou jazykovej kultúry. So záverom o nekonkurenčnosti sociolingvistiky a jazykovej kultúry sa plne stotožňujeme. Menej už možno súhlasiť s názorom J. Kačalu, že štatistické zistenia o výskyte variantných alebo z hľadiska jazykovej kultúry negatívne hodnotených jazykových javov neprinášajú pre prácu v jazykovej kultúre nijaké nové poznanie.

Ako vtedajší riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV J. Kačala viedol prípravu nových *Pravidiel slovenského pravopisu*, ktoré vyšli v r. 1991. Ako pozitívum treba hodnotiť,

že vlastnej práci na pravidlách predchádzal cyklus prednášok v Slovenskej jazykovednej spoločnosti, na ktorých sa diskutovalo o hlavných okruhoch javov, pri ktorých prichádzali do úvahy úpravy pravopisných pravidiel. Napriek tomu sa všetky nové úpravy nestretli v odbornej aj širšej verejnosti iba so súhlasom. Skúsenosti z uplatňovania nových pravidiel v praxi aj názory viacerých recenzentov ukázali, že pravopis je sociálny fenomén, jednotlivé zmeny vnímajú nositelia jazykového a národného spoločenstva značne individuálne, pričom nie vždy v intenciách navrhovateľov zmien. Diskusia aj po vyjdení pravidiel pomáha dopracovať citlivé miesta kodifikácie z r. 1991 tak, aby sa nedôslednosti v pripravovanom ďalšom vydaní odstránili.

O výsledkoch svojich vedeckých výskumov (ktoré sme tu mohli predstaviť iba výberovo) J. Kačala často prednášal v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, na letnej škole Studia Academica Slovaca, na letnej škole pre prekladateľov, v posledných rokoch na podujatiach Stálej konferencie slovenskej inteligencie Slovakia plus, a v neposlednom rade na jazykovedných podujatiach v zahraničí. Viacero štúdií jubilant publikoval aj v zahraničí: *Die semantische Problematik der Wortartübergänge* (1990), *Aktualizacija i izrečenie* (1991), *Jazyková situácia, jazyková politika a jazykové zákonodarstvo* (1993), *Wortstruktur und Grammatik* (1993), *Jazyk i nacional'naja identifikacija (na primere slovakogo jazyka)* (1994), *Differenzierung der Benennungen durch die grammatische Kategorie des Numerus in gegenwärtigen Slowakischen und Deutschen* (1996).

Kolegovia, bývalí aj súčasní spolupracovníci a aspiranti želajú jubilujúcemu Jánovi Kačalovi dobré zdravie a spokojnosť, najmä však veľa tvorivých síl do ďalšej vedeckej a pedagogickej práce na úžitok nášho vedného odboru v súčasnosti aj pre jeho budúcnosť. (Bibliografia prác prof. PhDr. Jána Kačalu, DrSc., za roky 1986–1996 je uverejnená v časopise Slovenská reč, 62, 1997, č. 2).

Klára Buzássyová

OBSAH

Viktor Krupa : Osud jazyka za podmienok interkultúrneho kontaktu	3
Vladimír Benko – Eduard Kostolanský : Počítačová verzia Krátkeho slovníka slovenského jazyka	9
Karol Furdík : Automatické generovanie vzorov slovenských substantív.....	20

Diskusie

Juraj Dolník : Spontánne jazykové zmeny a kultivovanie jazyka	30
---	----

Rozhľady

Vincent Blánar : Medzinárodná príručka o vlastných menách – monumentálne dielo súčasnej onomastiky	43
--	----

Recenzie

O slovenčine v komunikácii. J. Findra – J. Horecký	48
Káša, P. – Rusnák, J.: Dve štúdie o Pavlovi Jozefovi Šafárikovi. J. Horecký	54
Jazyk – kultúra – etnos. V. Krupa	56

Referáty

Phonetica Pragensia 8. S. Ondrejovič	60
Druhé číslo bulharského sociolingvistického periodika. S. Ondrejovič	61
Sociolinguistic and Language Planning Organisations. Language International World Directory. S. Ondrejovič	63
Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. P. Žigo	64

Kronika

Okrúhle životné jubileum univ. prof. Rudolfa Krajčoviča. P. Žigo.....	67
---	----

Súpis prác prof. Rudolfa Krajčoviča za roky 1987–1996. L. D v o n ě	68
Izidor Kotulič sedemdesiatročný. M. M a j t á n	73
Súpis prác Izidora Kotuliča za roky 1987–1995. L. D v o n ě	74
Ján Kačala šesťdesiatročný. K. B u z á s s y o v á	76

СОДЕРЖАНИЕ

Виктор К р у п а : Язык в условиях интеркультурных контактов	3
Владимир Бенко – Эдуард Костолянский: Компьютерная версия Краткого словаря словацкого языка.....	9
Карол Фурдик: Автоматическое генерирование образцов словацких имен существительных	20

Д и с к у с с и я

Юрай Долник: Спонтанные языковые изменения и культивирование языка	30
--	----

О б з о р

Винцент Бланар: Международный справочник по собственным именам существительным – монументальное произведение современной ономастики	43
---	----

Р е ц е н з и и

Словацкий язык в коммуникации. Я. Финдра – Я. Горечки.....	48
Капа, П. – Руснак, Ю.: Две статьи о Павле Йозефе Шафарике Я. Горечки	54
Язык – Культура – Этнос. В. Крупа	56

С о о б щ е н и я

Phonetica Pragensia 8. С. О н д р е й о в и ч	60
Второй номер болгарского социолингвистического журнала. С. О н д р е й о в и ч	61

Международный справочник по организациям занимающихся социолингвистикой и языковым планированием. С. О н д р е й о в и ч.....
63

Этимологический словарь венгерского языка. П. Ж и г о.....
64

Х р о н и к а

Знаменательный юбилей проф. Рудольфа Крайчовича. П. Ж и г о.....
67

Список работ проф. Рудольфа Крайчовича, опубликованных в 1987–1996 гг. Л. Д в о н ч.....
68

Изидор Котулич 70-летний. М. М а й т а н.....
73

Список работ Изидора Котулича, опубликованных в 1987–1995 гг. Л. Д в о н ч.....
74

Ян Качала 60-летний. К. Б у з а ш и о в а.....
76

C O N T E N T

Viktor K r u p a : Language and Culture in Contacts
3

Vladimír B e n k o – Eduard K o s t o l a n s k ý : Machine-readable Version of the Concise Dictionary of the Slovak Language.....
9

Karol F u r d í k : Automatic Generation of Slovak Substantial Types.....
20

D i s c u s s i o n

Juraj D o l n í k : Spontaneous Language Changes and Cultivation of Language
30

R e v i e w A r t i c l e s

Vincent B l a n á r : International Handbook of Personal Names – Monumental Work of Contemporary Onomastics.....
43

B o o k R e v i e w

Slovak Language in Communication. By J. F i n d r a – J. H o r e c k ý.....
48

Káša, P. – Rusnák, J.: Two studies on Pavol Jozef Šafárik. By J. Horecký	54
Language – Culture – Ethnos. By V. Krupa	56

Book Notice

Phonetica Pragensia 8. By S. Ondrejovič	60
The Second Volume of Bulgarian Sociolinguistic Journal. By S. Ondrejovič	61
Sociolinguistic and Language Planning Organisations. Language International World Directory. By S. Ondrejovič	63
The Etymological Dictionary of Hungarian. By P. Žigo	64

Chronicle

Anniversary of Professor Rudolf Krajčovič. By P. Žigo	67
Bibliography of the Writings of Professor Rudolf Krajčovič for the Period 1987–1996. By L. Dvonč	68
Izidor Kotulič Seventy Years Old. By M. Majtán	73
Bibliography of the Writings of Izidor Kotulič for the Period 1987–1995. By L. Dvonč	74
Ján Kačala Sixty Years Old. By K. Buzássyová	76

